

150 YILIN MEŞHURLAR Ansiklopedisi*

150 YILIN MEŞHURLAR ANSİKLOPEDİSİ

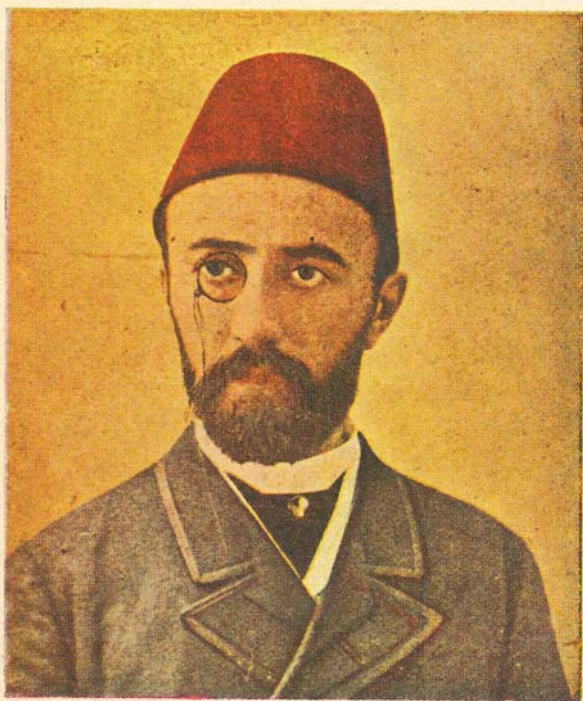
BUGÜNE kadar Türk Meşhurları hakkında birçok eserler çıktı. Fakat bütün bunlar, uzun asırların şahsiyetlerini ele aldıkları için malûmat bakımından kısır ve kıfayetsiz kaldı. Meşhur adamlar bütün cepheleriyle tahlil edilerek kül halinde aksettirilemedi. Biz bu yeni eserde, yalnız 150 yılın Türk Meşhurlarını ele alarak geniş ve mufassal malûmat vermediği doğru bulduk. Bu eserde, şimdye kadar hiçbir kitapta okumadığınız malûmat ve resimleri bulacak, meşhurların edebî, askerî ve siyasi cephelerini kül halinde aksettiren vesikaları okuyacaksınız.

150 Yılın Türk Meşhurları iki senedenberi binlerce eser ve onbinlerce vesika tetkik edilerek hazırlanan yegâne ansiklopedi olmuştur. Bu eserde yalnız meşhurların mufassal hayatlarını değil, gizli kalmış birçok tarihi hakikatleri de bulacaksınız.

Büyük tarihçilerimizden Nahid Sırrı Örik tarafından hazırlanan 150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi her münevverin kütüphanesinde bulunması icab eden yegâne eserdir. 150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi, sizlere yalnız bir rehber değil aynı zamanda samimi bir arkadaş, müşfik bir öğretmen olacaktır...

Fasükül: 1

Fiati: 1 Lira

150 YILIN

Türk Meşhurları Ansiklopedisi

Yazan:

Nahid Sırrı Örik

Birinci Cilt

Edebiyat, İlim, San'at, Askerlik ve Politika sahalarında
hizmet etmiş vatan evlâdının hayat ve eserleri

Çıkaran:

EKİCİGİL YAYINEVİ

İstanbul

EKİCİGİL BASİMEVİ

1953

ÖN SÖZ

Dilimize artık girmiş ve herkesçe benimsenmiş olan Ansiklopedi kelimesi, fransızcadaki encyclopédie sözünden telaffuza göre ayarlanmış bir imla ile aynen alınmıştır ve mânası ilim çevresi yahut bilgi dairesidir. Rumcadaki Kuklos yani çevre ve paideia yani talim kelimelerinden gelmektedir. Şu halde, Ansiklopedi, aralarında birlikler gözetken bir metodla bütün bilgileri bir yere tophyan ve her hangi bir meseleyi tahkik etmek isteyeneye kolaylıklar arz ederek müşkülleri halleden, halletmeyi isteyen eser demektir. Nisbetler göstererek verdiği tafsilâtın miktarı itibarıyla da, ince bir ciltten başlayarak nâmütenahiye doğru gidebilir.

Bu şekilde eserlerin dünyada ne zamandanberi yazılmakta oldukları ve bugün dünyada bu şekilde ne kadar eser bulunduğunu da, hakiki bir ansiklopedinin ihtiva etmesi gereken maddelerin şüphesiz ki birini teşkil eder. Nitekim, Maarif Vekilliği tarafından 1945 den itibaren neşredilmekte bulunan ve ilkönce taşıdığı ünü Ansiklopedisi ismi daha sonra Türk Ansiklopedisi adına çevrilen büyük ansiklopedi'nin başına, o tarihte Umumi Kâtip olan merhum İbrahim Âlâaddin Gövsa tarafından yazılmış imzasız mukaddemede (1) bu mevzu ele alınmış ve muhtasar, lakin faydalı malûmat verilmiştir. Yani, böyle bir mükellefiyet, bütün insan bilgilerini, aynı zamanda tutan ve her ilmin her şube ve bahsini aynı ehemmiyet ve âlaka ile ele alıp tefrih eden umumi ansiklopediler hakkında mevcuttur ve (1800 den bugüne kadarki Türk Meşhurları ansiklopedisi) için böyle bir mükellefiyet yoktur. Çünkü, bu ansiklopedi, bütün insan bilgilerini ihtiva eden mükellef olan bir ansiklopedinin hudutları içinde ancak pek küçük bir sahayı ısgal etmektedir ve insan bilgilerinin umumi hudutlarını kuşatmak iddiasında bulunmadığını, sadece ismine bakarak takdir etmek pek kolaydır. Çünkü, tam bir biyografya kamusu veya ansiklopedisi mahiyetindeki eserler, dünya tarihinin zapt edilmeğe başlanıldığı -veya başlanmış sanıldığı- zamanan itibaren kendilerini tanıtmış ve unutulmamak imtiyazını elde etmiş olanları, bu hususta en çok riayet edilen usule tevfiikan, yani daha ziyade isimlerinin harflerine göre sıralayarak, takdim ederler. Buna göre, eğer insan bilgilerini 30 kısımda topluyorsak, biyografyanın umumi tarih ve bibliyografya ile yakın âlaka ve münasebetini de hesap ederek umumi bir biyografya ansiklopedisini insan bilgilerinin onda biri olarak kabul etmek icap eder. Böyle olunca da, Mîlâttan asırlarca evvel yaşamış bir Eti hükümdarıyla Cenup Amerikasının Paraguay Cumhuriyetinde ve 1952 yazında kanlı bir hükûmet darbesi yapıp iktidara geçmiş bir cumhurreisini, yahut Asurilerin kitabelerinde kendini gösteren bir sairle bugünkü Çek tiyatrosu muharrirlerinden birini aynı dikkat ve ehemmiyetle ele alan bir biyografya kamusu muharriri, umumi bir ansiklopedinin onda birini yazmış demektir. Böyle olunca da, benim bugün Türk okuyucularının huzuruna çıkardığım eser bu geniş bütün içinde iki kere daralmış bir hudut içinde kalmaktadır.

Yani, bir kere hudut olarak dünya tarihinin zapt edilmeğe başlanıldığı -veya başlanmış sanıldığı- zaman-dan başlamakta, ancak Mîlâdın 1800 üncü yılı mebd'e olarak almış bulunmaktadır, saniyen de 1800 den itibaren bütün dünya şöhretleriyle meşgul olmayarak vatandaş bulunduğumuz memleketin siyasi hudutları içinde yaşayan şöhretlerden bahsetmektedir. Hüzünlü bir istitrad açıp ilâve edelim ki, siyasi olaylar da tes-bit ettiğimiz bu hududu gittikçe daraltmakta ayrıca müessir olmuşlardır. Zira, eserimizin başlama tarihini teşkil eden 1800 de, Osmanlı İmparatorluğu dünyanın hududu en geniş devletlerinden biri bulunduğu cihetle biz de o zamanın meşhurları arasında Buğdan'la Bosna'dan, Cezayir ve Fizan'dan Basra'ya kadar nice memle-kete mensup şahsiyeti kaydettiğimiz halde, III. Selim'den Cumhuriyete kadar İmparatorluk mütemadi bir seyrile ufaldığı için hâlen eskisine nisbetle çok daralmış bir mülk içindeki şöhretleri anlatmak mevkîinde-dir, yegâne tesellimiz de Cumhuriyetin ilânındanberi mütemadi ufalıp küçülme seyrin'e artık durmuş ve hattâ Hatay'ın anavatana ayditiyle eski hudutta bir genişleyip büyüme vukua gelmiş bulunduğudur.

Osmanlı İmparatorluğunun Garplasma hamleleri ve bu hamlelerle muvazi olarak birbirini velyeden kanlı ve kansız buhranlar aşağı yukarı bir buçuk asır evvelden başladığına göre de, bu eseri son devrenin, teceddüt devresinin her sahadaki ricalini ihtiva eden andiklopedik bir kamus olarak kabul etmek lâzımdır.

Eserimizin ansiklopedik neşriyat sahasındaki yerini bu suretle tayin ettikten ve bütün dünyadaki ansiklopedik neşriyat hakkında tam bilgi vermenin umumi ansiklopedilere ait bir vazife olduğunu tasrih ettikten sonra, bizdeki ansiklopedik neşriyat mevzuuna girerek bu hususta pek kısa bazı malûmat vermek lüzumunu

(1) Bu mukaddemenin imza taşınamasına rağmen merhum Gövsa tarafından yazılmış olduğunu bilgim, o tarihte Ansiklopediyi hazırlayan büroda çalışmakta olduğumdan ileri gelmektedir.

kaldırılmamıştır. Bunu yapışımız, umumi bir ansiklopediden ne derecede uzaklaştığımızı ve aynı zamanda daha hususi mahiyette eserlere nisbetle ne mevkiide bulunduğumuzu tam şekilde tayin edebilmek arzu ve endişesinden ileri gelmektedir.

Bizde bütün insan bilgilerini ihtiva etmek üzere bir eser vücuda getirmek teşebbüsünü, 1870 de ve Prusya - Fransa harbi başlamadan evvel Pariste bulunduğumuz sırada Kamus-ül ulûmî vel-maarif diye bir eser neşredebileceğini bildirip bir kaç inçe forma çıkarabildiği için Ali Suavî'ye mal etmek, âdet olmuştur. Fakat bu adamın iddialarıyla iktidarı arasındaki mesafeyi girdiği büyük siyasî inkılabın Çırağan sarayında yediği sopa ile nihayet buluşuyla ölçmek mümkün, bu sebeple de gerek onun kamusunu ve gerek 1888 de ancak bir forması çıkan Katre adlı hayalî ansiklopediyi bir tarafa atmak pek münasiptir. Ahmet Rifat Efendinin 1881 de çıkan Lûgati Tarihî ve Coğrafiye isimli eseri de tarih ve coğrafya hududunu aşmış, müsbet ilimlere ait hayli malûmatı ihtiva etmiş bulunmakla beraber tam bir ansiklopedi hududuna girebilmiş değildir. Memleketimizdeki ilk ansiklopedi, İkinci Meşrutiyetten sonra iki defa Maarif Nazırlığına gelmiş olan ve felsefe sahasındaki bilgisiyle tanınan Emrullah Efendinin 1900 de neşrettiği, 1911 de ve bu defa büyük törenlerle toplanmış bir ilim heyeti namına yeniden bastırıldığı tek cilttir ki, ikinci tab'ında (Asuriye) maddesinde nihayet bulduğuna ve fekalâde ölçüsüz tutulduğuna göre kendisine devam edilmiş olsa belki henüz bitmemiş ve bitmiş olduğu takdirde en az 100 cildi bularak dünyanın en tafsilâtî ve büyük eb'adlı ansiklopedisini teşkil etmiş olurdu.

Yine 1911 senesi sıralarında İstanbul'daki Kanaat kütüphanesinin Ali Reşad, Ali Seydi ve Mehmet İzzet Beylerle A. Feuillel isimli bir Fransız hazırlattığı Daiyet-ül-Maarif isimli ve nisbeten muhtasar ansiklopedinin iki cildiye de ancak A harfinin yayınlanmış ve bu teşebbüsün de geri kalmış bulunduğunu ve siyasî gâile ve buhranların yeni harflerin kabulüne kadar yeniden bir ansiklopedi vücuda getirmek teşebbüsüne imkân vermemiş olduğunu söyledikten sonra, yeni harflerle ve kelimeler yeni harflerin tertip ve nizamına göre sıralanarak yazılmış ansiklopedilere geçelim:

Bunlardan ikmal edilmiş olanı bir tane, ve her hangî bir kıymet hükmüne girmemek şartıyla söyliyelim ki, memleketimizdeki ilk ansiklopediyi yazdırmak şerefi de Cumhuriyet gazetesinin kurucusu bulunan Yunus Nadi Abaloğlu'na nasip olmuştur. Başında muharrir Zekeriya Sertel olmak üzere altı kişilik bir heyetle yazdığı bu ansiklopedi, Amerikan ansiklopedilerini andırmakta ve Hayat Ansiklopedisi ismini taşımaktadır. Biri pek büyük eb'atta, diğeri de mütevazî eb'at içinde kalmak üzere hâlen de iki ansiklopedi neşredilmektedir. Bunların mufassalı, 1946 da neşrine başlanmış bulunmasına rağmen henüz B harfinin başlangıcında bulunmaktadır, muhtasarı ise kendisine daha yeni bir tarihte başlanmış olmasına rağmen T harfine geçmiş, yani sonlarına erişmek üzere bulunmuştur.

Mufassal eser, adını daha önce de anmış olduğumuz İnönü Ansiklopedisi ve yani adıyla Türk Ansiklopedisi dir ki, evvelâ 6 ciltlik Larousse'un bizdeki mukabilî olacağı hesap edilmişken sonra daha geniş tutulduğu için en büyük ve müterakki milletlerin ansiklopedileri eb'adına nihayet hitam bulduğu zaman erişeceği benzemektedir. 1948 de neşrine başlanmış olup nihayet bulması yaklaşmış olan eser ise Server İsmet Yavnevinin neşretmekte bulunduğu Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedidir. İbrahim Âlâaddin Beyin başlayıp ecelin bitirmek şerefini kendisinden kışkırdığı bu eser, (Türkiye ve dünya tarihine, mitolojisine, biyografya ve coğrafyasına ait bütün adlar ve haklarında esaslı bilgiler) i muhtevi bulunmak üzere takdim edilmekte ve tam bir ansiklopedi olamasa bile olmağa yaklaşmaktadır.

Yâni bu üç ansiklopedi, bütün mevzuları kuşattıklarına göre bizim sahamızı terkîp eden bahisleri de kendi ölçü ve nisbetleri dahilinde ele almışlar demektir.

Bizim sahamızı teşkil eden biyografya ansiklopedilerimize gelince, az evvel yaptığımız tarif veçhile Eti hükümdarından Paraguay Cumhuriyetine ve Asuri şairinden Çek edibine gelen bir kamus olarak Şemseddin Sami Bey merhumun 1889 da basılmağa başlanarak 1899 da ikmal edilen altı ciltlik Kamus-ül-A'lâm'ını içindeki coğrafya maddelerinin teşkil ettiği fazlalık hesaba katılmadan bu tarz eserlerden saymak lâzımdır. Ahmet Rifat Efendinin az önce zikrettiğimiz eserine nisbetle çok daha mütekâmil olduğu da muhakkaktır. Merhum İbrahim Âlâaddin Gövsa tarafından 1933 - 1938 arasında 4 cilt olarak neşredilmiş bulunan Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, işaret ettiğimiz hududu tam şekilde kucaklayan ve ondan ötesine geçmeyen, yâni coğrafyayı yahut müsbet ilimleri içine almamak şartıyla sade dünyanın her devrine ve her memleketine ait meşhurları kayt ve takdim eden bir eserdir ve bu sarîh ve kat'î hudutları tamamiyle dolduran ve bu hudutları asla aşmayan tek eserimiz henüz budur.

Buna mukabil, hudutları pek değişik olan muhtelif biyografik eserlere sahibiz ve bunların bir kısmı memleketimizi büyük İslâm âleminin bir cüz'ü olarak kabul edip kendi şöhretlerimizi ancak İslâm âleminin şöhretleri arasında mütalâa etmekte, ki hâlen Maarif Vekillîği tarafından (Leyden tab'ı esas tutularak telif, tâdil, ikmal ve tercüme suretiyle) neşredilmekte bulunan İslâm Ansiklopedisi, coğrafya maddelerinden sarfınazar bu nevi eserlerimizin en mühimmidir ve bir an evvel ikmal edilmesi temennîye lâyıktır. Hududunu bu memleketin siyasî hududu ile bir tutarak kendi şöhretlerimizi bildirip anlatmış olan tek eser ise, Mehmet Süreyya Bey tarafından 1890 da neşri ikmal edilmiş bulunan dört ciltlik Sicilli Osmanidir ki, biz de kendisinin gizmiş bulunduğu hudutları içinde kaldığımızı, yâni ancak bu memleketin her sahada şöhretlerini kaydetmek üzere bu eseri vücuda getirdiğimize göre, bizim kitabımızın 1890 dan bu yana gelen 63 yıllık zamana ait kısmını onun bir zeyl ve devamı saymak icap eder. Bu münasebetle Mehmet Süreyya Beyin eserini vücuda

getirmek üzere bütün bir ömür harcamış ve bütün mehzarları tetkik ettiği gibi mezar kitabelerine kadar basırmış olduğunu söylyerek aynı sahanın diğer müntesipleri gibi onun namını da hürmetle zikretmeyi bir borç sayarız. Bunu bildirmekle beraber şunu da kaydedelim ki, Mehmet Süreyya Bey eserinde hiç bir ölçüye riayet etmilyerek her gördüğü ismi zikretmekten kendini alamadığı gibi küymetleri de asla ayarlayamamış ve bahsettiği kimseler arasında dereceleri bizzat tayin etmediği gibi bu hususta okuyucuya da hiç bir ipucu ve mukayese imkânı sunmamıştır. Aşağıdaki kıyaslamalarda da yapacağımız gibi mukayese unsurlarını Ab harfleriyle başlayan maddelerde göstermek üzere söyliyelim ki, hiç bir izi kalmadan geçip gitmiş Abdullah Paşalara karıştırdığı ve aynı şekilde ve aynı ölçü ile bahsettiği bir Sayda Valisi Abdullah Paşa, eyaletinde yarı müstakil bir durumda iken Mısır Valisi Mehmed Ali ile nüfuz mücadelesine girerek bu mücadele günün birinde bir harb şekline girmiş ve II. Mahmud'la Mehmed Ali arasında çıkan ve bir ara âdeti bir dünya harbine münceer olmak istidadı gösteren muazzam kavgaya da bu mücadele bir iptida teşkil etmiştir. Fakat en ehemmiyetsiz bazı kimseleri çokluk çocuğuyla takdim eden Mehmet Süreyya Beyin bu pek mühim Abdullah Paşaya tahsis ettiği iki satırdan bunu sezmeğe imkân yoktur. Kaldı ki, aynı Abdullah diğer ansiklopedilerde hiç yer alamamıştır.

Bu memleketin meşhurlarını 1946 ya kadar kaydettiğine göre İbrahim Âlâaddin Gövsa'nın Türk Meşhurları Ansiklopedisi'ni hemen hemen tekrar etmekte bulunduğumuza hükmetmek, arada lehimizdeki fark altı yıldan ibaret bulunduğuna göre daha kolaydır. Fakat bir bakıma doğru olan bu hüküm iki sebepten dolayı isabettir. Zira bizim sahamızı teşkil eden ve şu anda 152 yılı bulmuş olan zamanın 146 yılı Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nde çok daha muhtasar bir şekilde mevcuttur. Biz, sahamızın darlığını derinleştirmek suretiyle telâfi ettik ve sayıca çok üstün kimseden bahsettiğimiz gibi aldığımız kimselerin en mühimlerinde hakkında etraflı izahat verdik. Meselâ, yine Ab kısmından misal olarak söyliyelim, buradaki II. Abdülhamid ile Abdülhak Hâmî'de tahsis ettiğimiz kısımlar âdeti küçük birer eser mahiyetindedir ve Atatürk'le diğer mühim şahsiyetler hakkında da keyfiyet aynı olacaktır. Buna mukabil, ehemmiyetçe tâli kimseler için çok kere üç dört satırı aşmadık ve aldığımız kimseler için hatırlar ve gönülleri riayetden de kat'î olarak çekindik. İtiraf etmek lâzımdır ki, hatırlar ve gönülleri bahsinde İbrahim Âlâaddin Bey hayli müsahhakâr davranmış ve meselâ Mısırdan döndüncü valisi Saîd Pasaya (onun halefi İsmail Paşa ilk Hıdiv olduğu halde üçüncü Hıdivlik tevcih edip!) 13 küçük satır tahsis ettiği, üçüncü vali Abbas ve son Hıdiv Abbas Hilmi Paşaları hiç almadığı halde, Cenevre'deki tahsil arkadaşlığı zamanını kendisine hatırlatan ve hiç bir siyasî veya fikrî ehemmiyeti bulunmayıp kısa bir müddet mebusluk etmiş bir zatı kitabına resmîyle birlikte almış ve satıra hatıralarını 54 satıra canlandırmıştır ve meselâ Ahmet Hamdi Tanpınar gibi, edebiyatımızın son devresine mensup hakiki bazı değerlere hiç bir yer verilmemişken, kendünün de dahil bulunduğu bazı mütevazî muharrirler resmî ve eserleriyle kaydedilmiş bulunmaktadırlar.

Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nin pek değerli taraflarına rağmen büyük kusurlarından biri de başına geldiği Türk kelimesinden dolayı hududunu tayinde sınırlanmış olmasındır. Orta-Asyadan bazı Türkler yazılmışken memleketimize tâbi Eflâk, Buğdan, Sırbistan ve Bulgaristan eyaletlerinin prensleri bile yazılmamıştır. Berlin Kongresinde başmuraahhashığımızı eden Aleksandr ve Karatodori veya güzel san'atlara ve iktisada dair ilk eserlerin muharriri bulunan Sakızlı Ohannes Paşa'ya ve Türk sahnesinin kurucusu sayılması icap eden Güllü Acep ve ihtidasından sonraki isimlerle Yakup Efendi'ye yer verilmiş ve siyasî ve fikrî tarihimizin seyrinin hâkâyesi aksaklıklara uğratılmıştır. Kaldı ki, bu hususta da bir intizam ve ittihad gözetilmemiş ve meselâ Karatodori Paşa alınmışken, Londra Büyük Elçisi Müzürüs Paşa hem de hiç mühim olmayan oğluyla birlikte eserde yer sahibi edilmiştir.

Biz esere aldığımız kimseler için hatırlar ve gönülleri gibi, din ve milliyet farkları da gözetmilyerek alacaklarımız hakkında bu devletin hudutları içinde yaşamaları ve onun tebaası olmaları düsturunu tamdik, Cumhuriyetten bu yana esere aldığımızın kaahir çoğunluğun Türklere ait bulunması da imparatorluk ortadan kalkıp Türk Cumhuriyeti bugünkü millî hudutlar içinde kurulu büyük çoğunluğun Türklere geçmiş ve siyasî ve askerî faaliyet gibi san'at hayatının da hemen hemen tamamen Türk unsuruna inhisar etmiş bulunmasının tabii neticesidir.

İnönü ve yeni isimlerle Türk Ansiklopedisi her şeyi ihtiva ettiğine göre bizim mevzuumuz da onun sahası dahilindedir ve bizim eserimizden tabiidir ki daha sonra biterek bizim erişemeyeceğimiz zamanları da anlatacaktır. Bir heyet tarafından yazıldığına göre daha tarafsız ve ölçülü olduğuna da hükmedilebilir. Fakat bu eserin pek geç biteceği düşüncesinden sarfınazar, bizim mevzuumuzun teşkil eden kısma ayırdığı yer de tabiidir ki nisbeten mahduttur ve bahsettiği mevzuların nâmütenahi çeşitliliği sebebiyle olacak ki başında büyük mütehasşislar ve ordinarîus profesörler bulunmasına rağmen hiç değiş biyografya maddelerinde büyük yanlışlara düşülmüştür. Bunlardan rastgele ve sırf bizim de bahsedeceğimiz kimselere müteallik bir iki misal kaydedelim ve bunları yakın ve henüz bütün hafızalarda yaşayan kimselere ait izahattan seğılim: 4 üncü fasıkünden itibaren gayetle garîp bir dille yazılan bu ansiklopedide ikinci inkılabın sonra gazetesini tekrar çıkarmış ve İstanbul'da yarım asırlık vekayii mühimme isimli eseri yazıp neşretmiş bulunan Basiretçi namıyla maruf Bîçare Ali Efendi ömründen yirmi küsur yıl hâzfedilerek 1882 de öldürülmüştür. Milli Mücadelenin ilk zamanlarına karışarak Büyük Millet Meclisinde bulunmuş olan imparatorluğun son elçilerden mühtedi Ahmed (Alfred) Rüstem Beyin babası pek malûm olduğu veçhile II. Abdülhamid devrinde Londra Büyük Elçisi iken ölen İtalyan ırkından Rüstem Paşa olduğu halde, kendisine Leh ırkından

olup memleketimizin hizmetinde Nihat Paşa adını a'nas Bilimsi ismindeki zat münasip görmüştür!..

Memleketimize ait şöhretleri ihtiva eden umumî kamusal yanında sahaları gayet dar olan eserlere de malik bulunduğumuzu ilâve etmeyi de ihmal edemeyiz. Bursalı Tahir Beyin (Osmanlı Müellifleri), Sadettin Nüzhet'in maalesef ikmal edemediği (Türk Şairleri) eserleri ve İbnülemin Mahmud Kemal'in son sadrazamlara ve Mehmet Zeki Pâkhan'ın Maliye Nazırlarına müteallik eserleri bu vâdideki neşriyat arasında kayda lâyık eserlerdendir.

Bütün bir heyet, hem de kalabalık bir heyet, işbirliğiyle çıkan bir ansiklopedide yanlışlar kaldığını kaydettiğimiz ve bu hususta daha pek çok misal vermeğe de muktedir olduğumuza göre, bir tek adamın —hele benim gibi mütevazî ve kendi kendin' yetiştirmeye çalışmış bir muharririn— yalnız başına yazıp hazırladığı bir eserde hele bazı bazı maddeler ilk defa yazılırken hatâ işlenmemesi elbette ki kaabil olamaz.

Yâni kusursuzluk iddiasına kat'iyen kalkıyor ve başka eserlerde mevcut hatâlardan bir kısmını tashih ettiğimizi, haksız olarak alınmamış kimseleri aldığımızı, her nasılsa bu şerefe nall görülmüş bazı kimseleri çıkardığımızı, bazılarında daha çok, bazılarında daha az yer verdiğimiz ve böyle hareket ederken galiba isabetli hareket ettiğimizi söylemeye cür'et etmekle beraber, yine sayısız hatâ işlemiş olabileceğimizi de ıkrar ve itiraf ediyoruz. Hatâ ve nisanlarımızı bize bildirmek lûtfunda bulunacak zatlara minnettar kalacağımızı ise hassaten söylemek isteriz. Gerek kendi tarafımızdan farkedilecek ve gerek okuyucular tarafından lûtfen bildirilecek nisan ve hatâlar için her harfin sonunda bir zeyl olacağını ve eserin sonunda bir yeni zeylin o vakte kadar anlaşılabilecek hatâlarla beraber bugünden o güne kadar ki değişiklikleri bildiriceğini de ilâve ediyoruz ki bu mükerrer zeyiller de lâyuhtı olmak iddiasını asla gütmediğimizin delilidir.

Eserin yüz aklıyla ikmal edilebilmesini Allahın lûtf ve inayetinden niyaz ederek bu önsözü bitiriyorum.

NAHİD SIRRI ÖRİK
Kandilli, 1 Ocak 1953

BİR KAÇ NOT

Hayatta bulunan veya Soyadı Kanunu hükümlerince bir soyadı seçtikten bir müddet sonra ölen zatlara kaabil olduğu kadar soyadlarıyla yazdık ve küçük isimlerini, haklarındaki izahatı, soyadlarında vermek kaydıyla bildirdik. Hatta, bu ösülü soyadı mecburiyeti komadan evvel bir soyadına sahip olarak bununla meşhur olanlar hakkında da tatbik etmekteyiz. Bu hususa dair ilk sahifelerde görülen bir misal verelim: Cizre Emiri Bedirhan Paşanın Ab sırasına dahil torunu Abdürrezzak Beyle A1 sırasında bulunan oğlu Ali Şâmil Paşa B harfindeki Bedirhaniler sırasında bulunmaktadırlar. Fakat, buna mukabil, soyadlarıyla tamnamış veya bir soyadı almaları ömürlerinin sonuna kalmış san'at ve poletika adamlarını meşhur imzalarıyla yazmayı tercih ettik. Koca Abdülhak Hâmid'i son günlerinde aldığı Tarhan ismiyle takdim etmenin mânâsız olacağını düşündük.

Eserimizin ihtiva ettiği maddeler bakımından üstünlüğü ve zenginliğini göstermek üzere Ab ile başlayan Türk ve Osmanlı meşhurlarının bizdeki miktarıyla yeni harflerle çıkış muhtelif ansiklopedilerdeki miktarlarını gösteren birer listeyi bu önsöze ilâve ediyoruz. Hükmi sayın okuyucular versinler.

İnönü (Türk) Ansiklopedisinde

Abahoğlu, Yunus Nadi — Abbas Efendi, Abdülhamid — Abbas Halim Paşa, Mehmet — Abbas Hilmi Paşa — Abbas Paşa, Abdî, Şarkıkarahisarlı — Abdî Bey — Abdî Efendi, Abdürrezzak — Aodî — İlah Paşa — Abdî Kâmil Efendi — Abdî Paşa, Çerkes — Abduh, şeyh — Abdula, Marko - Todoroviç — Abdullaş Azmi Efendi — Abdullaş Bey, Lami — Abdullaş Bey, Şerif Kral — Abdullaş bin Muhammed — Abdullaş bin Sabah — Abdullaş bin Suud — Abdullaş Cevdet Bey, doktor — Abdullaş Çavuş — Abdullaş Paşa, Bağdat valisi — Abdullaş Paşa, Çerkes — Abdullaş Paşa, Hamdullah, deli — Abdullaş Paşa, Sayda valisi — Abdullaş Ramiz Paşa, Kırmlı — Abdullaş Ramiz Paşa — Abdurrahman Efendi, Kürt — Abdurrahman Fehmi Efendi — Abdurrahman Feyzi Efendi — Abdurrahman Feyzi Bey — Abdurrahman Nesib Efendi — Abdurrahman Nurettin Paşa — Abdurrahman Paşa, Kadı — Abdurrahman Süreyya Efendi, Mirdevhizade — Abdurrahman Şeref Efendi — Abdul Bey — Abdülaziz bin Reşit — Abdülaziz bin Suut — Abdülaziz bin Suut, Kral — Abdülaziz Han — Abdülaziz Mevdi Tolun — Abdülbaki Nasir Efendi — Abdülcelil — Abdülcelil zadelere — Abdülcelil Paşa — Abdülhak Hamid Bey — Abdülhak Mihrünisa Hanım — Abdülhak Molla — Abdülhak Nasuhi Bey — Abdülhak Şinasi Hisar — Abdülhalim Çelebi Efendi — Abdülhalim Efendi — Abdülhalim Memduh Bey — Abdülhamid Efendi — Abdülhamid Han, İkinci — Abdülhamid Paşa — Abdülhamid Zehravi Efendi — Abdülkadir Belhi — Abdülkadir Efendi — Abdülkadir Efendi, Seyyit — Abdülkadir, Emir — Abdülkadir zadelere — Abdülkadir Rasid Efendi — Abdülkerim Efendi — Abdülkerim Nadir Paşa — Abdülkerim Paşa, ferik — Abdülkerim Paşa, müşir — Abdülmeccid, Halife — Abdülmeccid Bey, şerif — Abdülmeccid Han — Abdülmü'min, prens — Abdülmuttalib Efendi, şerif — Abdülvahid Çelebi Eefendi — Abdülvahab Efendi, Yasincizade — Abdülvahab Paşa — Abdürrahim Efendi — Abdürrahim Paşa — Abdürreşid İbrahim Efendi — Abid Efendi — Abraham Paşa — Abud Efendi, Mehmed — Abuk Paşa, Ahmed.

Cem'an 48 kişi.

(Bu ansiklopedinin ilk üç forması bilâhare bazı taddillere uğramış ve bazı maddeler bize hiç isabetli görünmeyen sebeplerle çıkarılmış veya başka yerlere yolunmuştur. Biz, isimleri şahsen emeğimiz de geçmiş olan ilk şekle göre yazdık ve 48 rakamına bu sayede eriştik.)

Hayat Ansiklopedisi:

Abdülaziz — Abdülhamid II — Abdülkadir, Cezayirli — Abdülmeccid — Abdülmeccid Efendi.

(Abdülhak Hâmid bu ansiklopedide (Hâmid) olarak yazılmış bulunmaktadır.

Cem'an 5 kişi.

Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi:

Abbas Halim Paşa — Abbas Hilmi Paşa — Abbas Paşa — Abbas Efendi — Abduh — Abdullah — Abdullaş Cevdet — Abdurrahman Nureddin Paşa — Abdurrahman Şeref — Abdülaziz, Sultan — Abdülaziz, İbnis-suud — Abdülezel Paşa — Abdülhak Hâmit — Abdülhak Molla — Abdülhamit — Abdülkadir, Cezayirli — Abdülkerim Nadir Paşa, Çırpanlı — Abdülmeccit, Sultan — Abdülmeccit — Abidin Paşa.

Cem'an 20 kişi.

Türk Meşhurları Ansiklopedisi:

Abdi Bey — Abdullaş Cevdet, Doktor — Abdullaş

Paşa, Hamdullah (Bostancıbaşı) — Abdullah Paşa (Kölemen) — Abdullah Ramiz Paşa (Kırmlı) — Abdullaş Zühtü — Abdurrahman Fevzi Efendi — Abdurrahman Nureddin Paşa — Abdurrahman Şeref — Abdülaziz, Sultan — Abdülezel Paşa — Abdülhak Hâmit, Tarhan — Abdülhak Mihrünisa — Abdülhak Molla — Abdülhak Nasuhi — Abdülhalim Memduh — Abdülhamit II — Abdülkerim Nadir Paşa, Çırpanlı — Abdülmeccit, Sultan — Abdülmeccit — Abdürreşid İbrahim — Abidin Paşa.

Cem'an 22 kişi.

İslâm Ansiklopedisi:

Abbas I — Abbas II, Hilmi — Abdullaş b. Muhammed — Abdullaş b. Muhammed — Abdullaş Cevdet — Abdülaziz — Abdülaziz b. Muhammed b. Saud — Abdülhak Hâmid — Abdülhamid II — Abdülkadir, Emir — Abdülkerim Nadir Paşa — Abdülmeccit — Abdülmuttalip.

Cem'an 13 kişi.

Bu eserin içindekiler:

Abahoğlu, Yunus Nadi — Abbas Efendi — Abbas Halim Paşa — Abbas Hilmi Paşa — Abbas Paşa — Abdî Bey — Abdî Efendi, Şarkıkarahisarlı — Abdî Efendi, Abdürrezzak — Aodî — İlah Paşa — Abdî Kâmil Efendi — Abdî Paşa, Çerkes — Abduh, şeyh — Abdula, Marko - Todoroviç — Abdullaş Azmi Efendi — Abdullaş Bey, Lami — Abdullaş Bey, Şerif Kral — Abdullaş bin Muhammed — Abdullaş bin Sabah — Abdullaş bin Suud — Abdullaş Cevdet Bey, doktor — Abdullaş Çavuş — Abdullaş Paşa, Bağdat valisi — Abdullaş Paşa, Çerkes — Abdullaş Paşa, Hamdullah, deli — Abdullaş Paşa, Sayda valisi — Abdullaş Ramiz Paşa, Kırmlı — Abdullaş Ramiz Paşa — Abdurrahman Efendi, Kürt — Abdurrahman Fehmi Efendi — Abdurrahman Feyzi Efendi — Abdurrahman Feyzi Bey — Abdurrahman Nesib Efendi — Abdurrahman Nurettin Paşa — Abdurrahman Paşa, Kadı — Abdurrahman Süreyya Efendi, Mirdevhizade — Abdurrahman Şeref Efendi — Abdul Bey — Abdülaziz bin Reşit — Abdülaziz bin Suut — Abdülaziz bin Suut, Kral — Abdülaziz Han — Abdülaziz Mevdi Tolun — Abdülbaki Nasir Efendi — Abdülcelil — Abdülcelil zadelere — Abdülcelil Paşa — Abdülhak Hamid Bey — Abdülhak Mihrünisa Hanım — Abdülhak Molla — Abdülhak Nasuhi Bey — Abdülhak Şinasi Hisar — Abdülhalim Çelebi Efendi — Abdülhalim Efendi — Abdülhalim Memduh Bey — Abdülhamid Efendi — Abdülhamid Han, İkinci — Abdülhamid Paşa — Abdülhamid Zehravi Efendi — Abdülkadir Belhi — Abdülkadir Efendi — Abdülkadir Efendi, Seyyit — Abdülkadir, Emir — Abdülkadir zadelere — Abdülkadir Rasid Efendi — Abdülkerim Efendi — Abdülkerim Nadir Paşa — Abdülkerim Paşa, ferik — Abdülkerim Paşa, müşir — Abdülmeccid, Halife — Abdülmeccid Bey, şerif — Abdülmeccid Han — Abdülmü'min, prens — Abdülmuttalib Efendi, şerif — Abdülvahid Çelebi Eefendi — Abdülvahab Efendi, Yasincizade — Abdülvahab Paşa — Abdürrahim Efendi — Abdürrahim Paşa — Abdürreşid İbrahim Efendi — Abid Efendi — Abraham Paşa — Abud Efendi, Mehmed — Abuk Paşa, Ahmed.

Cem'an 88 kişi.

KISALTMALAR —

Ağ.	...	Aga
B.	...	bin
Bkn.	...	bakınız
By.	...	Bey
Doğ.	...	doğum yılı
Ef.	...	Efendi
Hm.	...	Hamam
Pg.	...	Paşa
Ölm.	...	ölmüş yılı

ABALIOĞLU, YUNUS NADİ (1880-1946) — Son devir Türk matbuatının en mühim cehrelerinden olduğu gibi Milli Mücadele sırasında Büyük Millet Meclisinin ehemmiyetli rol oynamış mebuslarından da biridir. Muğla'nın Fethiye kasabasında, Abalızade Hacı Halil Efendi isminde birinin oğludur. İlk tahsilini doğduğu kasabada gördükten sonra Ahmed Midhat Efendinin sürgün bulunduğu sırada Rodos'ta kurduğu Medrese-i Süleymaniye'de okumuş, bundan sonra İstanbul'a gelip Galatasaray Lisesine ve bir müddet Hukuk mektebine devam etmiştir. Baba Tahir diye anılan Tahir Beyin «Malûmat» adındaki gündelik gazetesine pek genç yaşında mütercim olarak girerek matbuat âlemine intisap edisinden bir müddet sonra, rejim aleyhinde çalıştığı hakkında verilen bir jurnal sebebiyle üç yıl hapse mahkûm edilip Midilli kâ'asına yollanmış, bu müddetin nihayetinde Fethiye'ye dönmüş, 1908'de Mesrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a gelmiş, (İkdam) gazetesinde çalışmış, 1909'da da Ebüzziya Tevfik Bey tarafından ihya edilen (Tasvir-i Efkâr) gazetesinde yazı işleri müdürü olmuştur. 1910'da Selânik'e giderek İttihat ve Terakki Cemiyetince çıkarılan (Rumeli) gazetesinin başmuharrirliğine ifa etmiş ve Osmanlı - İtalya muharebesinin devamı sırasında toplanan İkinci Mebusân Meclisine Aydın mebusu olarak girmiş, Ebüzziya Tevfik Beyin ölümüyle gazetenin oğullarına intikalinde (Tasvir-i Efkâr) a ortak ve başmuharrir olmuş. Birinci Cihan Harbinin son yılında da (Yeni Gün) isminde gündelik bir gazete kurmuştur. Bu gazetede İttihat ve Terakkinin siyasetini müdafaa edip Mütarekeden sonra İtilâf Devletlerinin takibine başladıkları tahakküm politikasına ve devleti parçalamak siyasetine karşı şiddetli negriyatta bulunarak, neticede İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmış ve (Yeni Gün) ü artık Ankara'da neşre başladığı gibi Büyük Millet Meclisine de ilk devresinden itibaren Muğla mebusu sıfatıyla girmiştir. Mecliste Mustafa Kemal Paşaya tam bir bağlılık gösteren zümre içinde olup Atatürk'ün vaziyete hâkimiyetinin artışı nisbetinde Meclisteki rolü ehemmiyet kes-

Yunus Nadî Abahoğlu

decek, sulh müzakeresi için Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin reisliği altında Londra'ya giden heyete dahil olacak ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi sıfatıyla Hilâfetin ilgası ve Cumhuriyetin ilanı meselelerinde rolü olacaktı. Sakarya Harbine tekaddüm eden günlerde Mustafa Kemal Paşanın Meclise ait salâhiyetleri haiz olmak şartıyla Başkumandan intihabında da bilhassa gayret sarfetmiş mebuslardan biri olmuş ve bu sırada teşkil edilen Harp Encümeni Fevkalâde'sinde âzalık etmiştir. Ankara'ya nakletmiş bulunduğu (Yeni Gün) ü Cumhuriyetin ilânından bir müddet sonra tatil ederek 1924'te İstanbul'da Cumhuriyet gazetesini tesis etti ve bunu memleketin en mühim gazetesi derecesine yükseltmeğe muvaffak oldu, ayrıca Fransızca'sını gündelik olarak kurdu ve teşkilâtçı bir iş adamı evsafına sahip olduğundan aynı zamanda mühim bir de matbaa tesis ederek 10 ciltlik ve Amerikan halk ansiklopedileri tarzında bir ansiklopedi çıkardı ki, (Hayat Ansiklopedisi) adını taşıyan bu eser, bütün noksanlarına rağmen, hâlâ memleketimizde ikmal edilebilmiş tek ansiklopediyi teşkil etmektedir. Yunus Nadî Büyük Millet Meclisinin İkinci Cihan Harbi içinde başlayan altıncı devresinde riva-yete göre bilhassa dış politikadaki bazı görüş ayrılıklarından dolayı Cumhuriyet Halk Partisince namzet gösterilmemiş, tegrii hayattan ayrılmış ve son yıllarını hastalıkla geçirerek tedavi maksadıyla hayli zamandan beri yaşadığı İsviçre'de ölüp cenazesi bilâhare İstanbul'a nakledilmiştir. Soyadı Kanununun çıkması üzerine Abahoğlu adını tescil ettirmişti.

Yunus Nadî'nin her çeşit mevzuda, fakat bilhassa gündelik siyaset hakkında yazdığı makaleler toplansa, kalın ciltler vücuda gelir. Lisansı nisbeten eski ve cümleleri uzun ve dolambaçlı olmakla beraber, samimi bir heyecan ve coşkun bir hiddetle yazılmış güzel ve sürükleyici yazıları vardır. Kuvvetli kalem münakaşalarına girişmiş, röportaj nevinde de bazı güzel yazılar yazmıştır. Cilt halinde basılmış eserleri, ilk gençliğindeki bir tercümesinden ayrıca, 31 Mart — 14 Nisan olaylarını anıstır ve yine gençlik zamanının mahsulü bulunup vekayil müfrit bir İttihatçı zihniyetiyle hikâye eden İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî ve olgunluk çağında Almanya'da yaptığı bir hava seyahatini anlatan 29 saat Graf Zeppelinle Seyahat isimli iki eserden ibarettir. Yeni Günden Cumhuriyet'e başlığı altında Milli Mücadele zamanına ait ve dikkate layık hatıraları ise maalesef gazetesinin koleksiyonlarında kalmış, hâlâ kitap halinde çıkarılmamıştır. Cumhuriyet gazetesini oğulları Nadir Nadî ile

Doğan Nadi'nin idare etmekte bulunduğuları ilâve edilebilir ve ikisi de kalem sahibi olan bu zatlar hakkında soyadı şeklinde kullanılmakta bulunduğuları (Nadi) kelimesinde bahis mukarrerdir.

ABASIYANIK (Salt Falk'e bkn.)

ABBAS EFENDİ, Abdülhaka (1841-1921) — İran'da zuhur ederek o memleketin siyasi hayatında büyük tesirler vücut getiren, dahilâller çıkmasına sebep olan ve hâlen Avrupa ve daha ziyade Amerika'da müridleri bulunan Bâb mezhebinin Bahâillik şekline istihalesinde ikinci reisidir. Ömrünün en büyük kısmını Osmanlı İmparatorluğunda geçirmiş ve bu toprakları akidelerinin yayılma merkezi yapmış olması itibarıyla eserimide kendisine yer vermek münasip görülmüştür. Malûm olduğu veçhile Bâbilik Ali Muhammed isimli ve 1849 da idam edilmiş bir Şirazlı tarafından on dokuzuncu asır başlarında tesis edilmiş bir tarikât olup Bâb-ı lâfî da «Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır» hadisinden gelmez. Abbas Efendi Mirza Ali Muhammed'den sonra yerine geçen ve Subh-ül-Ezel diye anılan Mirza Yahya'nın yeğeni olup babasının ismi de Mirza Hüseyindir. İranda Bâbilerle karşı yapılan şiddetli mücadele neticesinde 1856 da Mirza Yahya ve Mirza Hüseyin hududu aşmış Osmanlı topraklarına iltica zaruretiyle kaldıkları zaman henüz çocuk olan Abbas Efendi de amcası ve babasıyla birlikte gelmiş, bu Bağdat ikamet 10 yıl sürdüktan sonra Bâbîlik tahrîkâtı İranda mütemadiyen karışıklıklara sebep olduğundan İranın si-

Abbas Efendi

kâyetleri bunların uzak bir yere nakillerini icap ettirmiş ve cümlesi birden Edirne'ye yollanmış. Fakat iki biraderle taraftarları arasındaki anlaşmazlıklar gittikçe artıp hâdiseler çıkmaya başladığından, hükûmet kısa bir müddet sonra Subh-ül-Ezel ile taraftarlarını Kıbrıs, Mirza Hüseyin'i de taraftarlarıyla birlikte Akkâ'ya yollamayı münasip görecekti. Mirza Hüseyin Bâbîlik tarikâtında bir takım taddilat vücut getirip kendisi Bahâullah unvanını aldığı gibi kurdugu tarikata da Bahâ'lik ismini vermiş bulunuyordu. 1902 de ölümü üzerine de Abbas Efendi tarikâtın başına geçerek akidelerini garba yaymaya büyük bir gayret sarfetmiş, Semsî-Ezel, Gusu-u Azam gibi unvanlar almıştı. Bâbilik tarihi hakkında da bir eseri olup bu eserin Brown tarafından yapılmış tercümesi 1893 te İngiltere'de negredilmişti. Abbas Efendi'nin ikinci Mesrutiyetten sonra serbest bir duruma geçip Akkâ'dan Hayfa'ya naklettigini, 1911 de Mısır, Fransa ve İngiltere'ye, 1912 de Almanya ve Şimali Amerika'ya giderek oralarındaki müridleriyle temaslarda bulunduğuna ve 1913 te tekrar Hayfa'ya dönüp Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden bir müddet sonra bu kasabada vefatı vukubulduğuna, Hayfa'daki mezarının da bir ziyaretgâh olduğunu kaydetmek icap eder. Torunu Şevki Efendi'nin yerine geçtiği de bir istitrat açılıp ilâve edilebilir.

Süleyman Nazif, Nâsreddin Şah ve Bâbî'ler isimli küçük eserinde 1917 de Hayfa'da Abbas Efendi

ile görüşüğünü söylerken «Bu lâfî kasabanın en güzel yerinde kâin malikâne-i muhteseminde ikamet-güzün idi» dedikten sonra efendi'nin kendisine: «Pederim sonraları garba doğru nesr-i irşad etmemizi münasip görüyor, öyle vasiyet ediyordu. Amerika ve Avrupa ile Mısır'ı bu maksatla doluştım. Esası işlema mugayir hiç bir akidemiz yoktur. Mugayeret şöyle dursun, içtihadımız ruhü işlema muvafik ve akrabâdır» dediğini kaydetmektedir. Abbas Efendi'nin ruhani bir güzelliğe sahip olduğu ve e'ndeki imkânlar sayesinde fukaraya yardımlarıyla da muhitinde büyük bir nüfuz sağlayarak Sultan Hamid'de kendisini sıkı bir mirakabeye tâbi kılmakla beraber hürmet ve itibara mazhar bir haide yaşamasına itina etmiş olduğunu ilâve etmek icap eder.

ABBAS HALİM PAŞA (1866 — 1934) — Mısır

Krallık hânedanına mensup olup Mehmed Ali Paşa zade Halim Paşanın ikinci oğlu ve sadaret mevkiline ihraz eden Salt Halim Paşanın küçük kardeşidir. Mısır'da doğmuş, tahsilini İsviçre'de bitirdikten sonra ikinci Mısır Hıdivi Tevfik Paşaya damat olmuştur. II. Abdülhamid kendisine Şurayı Devlet âzâhı ve Kumeli Beylerbeyi pâyesini tevcih etmişti. 10 Temmuz inkılabını takip eden ten-sikatta esasen lâfzî bir mahiyeti bulunan âzâhı nihayet buldu ve Paşa 1913 te biraderinin sadareti üzerine Hüdavendigâr Vilâyeti Valiliğine tayin edilerek Cihan Harbine iştirakimiz üzerine kabinede yapılan taddilat sırasında Nafia Nazırı olmuştur. Biraderinin istifasıyla teşekkül eden kabineye alınmadı ve Mütarekeyi müteakip İngilizler tarafından Malta'ya götürülenlere dahildi.

Vali ve Nâzir sıfatıyla ehliyeti ve hizmeti hakkındaki bir şey söylenemezse de memleketimize karşı alakasını daima muhafaza ederek bir çok hayır işlemiş ve bu meyanda başta Sair Mehmed Âkif gelmek üzere bir hayli san'at ve bilgi erbabını himaye etmiş olduğunu kaydetmek lâzımdır. Daha yakın bir zamanda ölen haremî Hatice Hanımefendi de hayrî hasenatıyla maruf bir insandır.

Abbas Halim Paşanın erkek evlâdı olmamış ve kızlarından ikisi Mütareke başlarında iki Osmanlı şehzadesiyle izdivaç etmişlerdi ki bu izdivaçlar da talâkla nihayet bulmuştur.

ABBAS HİLMİ PAŞA, II. Abbas, Hacı (1874 — 1945) — Kavalalı Mehmed Ali Paşa evlâdından olup dün kadar müstaklîl Mısır krallığı tahtına sahip bulunan bu hânedandan Osmanlı İmparatorluğunun fermânıyla Mısır Hıdivi olmuşların üçüncü ve sonuncusu, Mısır'ı idare etmiş bulunanların da Mehmed Ali Paşa dahil olmak üzere yedincisidir. Babası, ikinci Hıdiv Tevfik Paşa, annesi de üçüncü Vali Abbas Paşa zade ve damat İhami Paşanın bir cariyesinden doğma kızı Emine Hanımdır. Abbas Hilmi Paşanın

Hıdivliği 1892 den 1914 e kadar yirmi iki yıl de bir kararıyla nihayet bulmuş, şu kadar ki metbuu bulunan Osmanlı İmparatorluğu bu kararı tamımıyarak kendisini Hıdiv saymakta devam ettiği gibi Türkiye Cumhuriyeti de keyfiyeti 1923 Lozan sulhuna kadar tasdik etmemiş, Abbas Hilmi Paşa ise emrivâkîl ancak 1937 de Mısır krallık hükûmetiyle yaptığı bir anlaşma neticesinde kabul etmiştir.

Abbas Hilmi Paşa

14 yaşında veliahd mevkiline geçti ve ilk önce Mısırda prenslere mahsus mektepte, sonra da İsviçrede okuduktan sonra Viyanadaki Theresianum lisesine yollandı. Henüz bu mektepte talebe bulunduğu sırada ve 1892 Ocak ayı içinde babasının ölümü üzerine tahsilini yarıda bırakarak Mısır'a döndü ve Kahirede merasimle Hıdiv ilan edilerek İstanbulda kendisine ferman gönderildi ki, bu ferman da Bâb-ı Âlî'nin Hıdivlik hududunda bazı taddillere kalkıp Akabe limanıyla bu körfezin ağzında bulunan Tiran adasının Hicaz vilâyetine ait olduklarını bildirmesi, Mısır'ı işgal etmiş bulunan ve emniyeti için bu işgali gittikçe ağırlaştıran İngiltere ile Bâb-ı Âlî arasında derhal bir çatışmaya meydan verecek ve ihtilâf İstanbul'un ric'atıyla halledilecekti.

Abbas Hilmi Paşa Hıdivlik makamında babası derecesinde İngiltereye muti olmamak, bir taraftan büyük halk kütlelerine, diğer taraftan halife ve matbuu olan II. Abdülhamid'e dayanmak istemiş, bu maksatla ve henüz sağ olup İstanbulda ikamet eden dedesi İsmail Paşanın yardımıyla Sultan Hamid'e damat olmaya rivayete göre bir müddet çalışmış ve her yaz İstanbul'a gelip bir iki ay kalmayı da bir anane haline getirmişti. Sultan Hamid de ona ve valdesine karşı iltifatlar bezedilen hattâ Osman-ogulları hânedanı âzasından gayri hiç kimseye vermediği (Hânedân-ı Âl-i Osman) nişanıyla da kendisini taltif etmişti. Kaldı ki, hakkında daimi bir şüphe duymuyor ve kendisini sıkı bir tarassuda tâbi kıldığı gibi Suriyede bir takım maksatları bulunmasından da şüphe etmiyor değildi. 1902 de de, Kavalalı Mehmed Ali Paşaya bir cemile olmak üzere idaresi pek eskiden Mısır'a terkedilmiş bulunan Kavalâ karşıındaki Taşoz adasını Hıdiviyetin elinden alıp Selânik vilâyetine bağlayacak ve Abbas Hilmi Paşanın protestosu devletlerce desteklenmediğinden hükümsüz kalacaktı. Buna mukabil, Abbas Hilmi Paşanın Sultan Hamid'e karşı hiç değilse zahiren pek uysal ve hürmetkâr davranıp hattâ yön-türüklerle padişahın aralarında bazan delâletlerde bile bulunduğunu söylemek münasıptır. 1906 da, 1892 deki Hıdiviyet fermânıyla ortaya çıkan dava, yani Akabe ile Tiranın Osmanlı devletine ait bulun-

ması hakkındaki iddia, Akabe ile Sinâ yarımadasındaki bazı mevkillerin Osmanlı askerince işgal edilmesi üzerine pek nazik bir duruma meydan verip İngiltere'nin Sultan Hamid'i harble tehdit etmesi ve geri çekilme mecbur eylemesi ile halledilmesinde ise Abbas Hilmi Paşa tam bir seyirci durumunda kalacaktı. Dahili idaresinde hele ill zamanlar İngiltere işgalinden müsteke ve idareyi bizzat ele almağa pek hevesli görünmüş olmakla beraber, bunun imkânsızlığını takdir ederek işi oluruna terketmekte gecikmiyor, ve her yaz bir müddet İstanbul'da kalıp İngiltereye pek uzanmamak sartıyla Avrupa'da dolıştığı gibi Mısır'daki bütün gayret ve şahsi servetini arttırmayı istihdaf ediyordu. Bununla beraber Mısırda Mısırlıların hâkimiyetlerini istihdaf eden milliyetçi faaliyetleri alttan alta teşvik etmeyecek değildi. Abbas Hilmi Paşa Osmanlı İmparatorluğuna karşı durumunu II. Abdülhamid'in ha'inden sonra da değiştirmemiş, her yaz İstanbul'da gelmekte devam etmiştir. Şu kadar ki, ikinci Mesrutiyetle hemen hemen birlikte İmparatorluğun tasfiyesi başladığından, o da II. Abdülhamid zamanında

Abbas Hilmi Paşanın diğer bir resmi

cesaret edemeyeceği bazı gösterilere girişmiş ve tanınan bir Mekke seyahatiyle de hacı olmuştu. Hat-tâ, İtalyanın 1911 de Trablusgarba tecavüzü Başveküllüğe tesadüf eden Giolitti'nin hatıratında bu tecavüzü paşanın memnuniyetle karşılamış bulunduğuy yazıldığı ki, bunu kaydetmekle beraber Abbas Hilmi Paşanın Bingaziyle Trablusgarbın müdafası için yapılan gayretlere yardım ettiğini de ilâve etmek icap eder. Balkan Harbinin en felâketli günlerinde bir kızını Osmanlı'lığa sırt çevirmiş bir Osmanlı sadrazamının, Avlonyalı Ferit Paşanın oğluna vererek muhtesem bir düğün yaptırması acı tenkitler davet etmiş, 1914 Temmuzunda da İstan-

bulda bulunduğu sırada Bâb-ı Âlî'yi ziyaretinde bir sulkaşa uğrayarak hafifçe yaralanmış ve kaatilin istintak edilemeden öldürülmesi de dedikodular uyandırmıştı. Böyle olmakla beraber, Birinci Cihan Harbi Abbas Hilmi Paşanın henüz İstanbul'da ve nekahat halinde olduğu sırada patlak ve gerek paşanın hemen Mısır'a dönmek hususundaki arzusu İngiltere tarafından is'af olunmuyacaktı. Abbas Hilmi Paşanın İstanbul'da idame ettiği münasebetleri İngiltere yine fazla samimi buluyor ve Mısır halkı üzerindeki itibarını da tehlikeye sayarak kendisini bertaraf etmeğe karar vermiş bulunuyordu. Vekayin inkişafıyla bu emelin kolayca kuvveden fiile çıkarak 1914 yılının en son günlerinde Mısır'ı kendi himayesinde bir sultanlık ilan etti ve Abbas Hilmi Paşayı mevkinden sukut etmiş ilan ederek aynı zamanda oğullarını ve hattâ bir yaş küçüğü ve ilk oğlunun doğumuna kadar veliahdı bulunmuş olan Prens Mehmet Ali Paşayı da bertaraf etti, İsmail Paşanın ikinci oğlu yani Abbas Hilmi Paşanın amcalarından en büyüğü Hüseyin Kâmil Paşayı sultan yaptı.

Abbas Hilmi Paşa bu tarihten itibaren bir daha Mısır'a dönememiş ve dediğimiz gibi İstanbul'da buldukça devlet merasiminde tipik eskisi gibi Hıdiv muamelesi görmüş, talini de imparatorluğun zafere-nine bağlamıştı. Kaldı ki, arada emniyet yine tam olmayıp hele Kanak taarruzu Osmanlı zaferiyle neticelenip faraza Mısır'dan İngilizler kovulacak olsalar sadaret mevkîinde bulunup kendisinin yaşlı ve öteden beri İsmail Paşa kolunun rakibi olan Halim Paşa zade Sait Halim Paşanın Hıdivliğe getirilmesi ihtimalini hesap ederek Abbas Hilmi Paşanın Almanların himayesini elde etmeğe gayreti de görülmüyordu. Hattâ, İtilâf devletlerinin kazananı ihtimalleri artınca, Hıdivin İsviçreye geçip İngiltere ile uyuşma hususunda gayret sarfettiği hikâye edilmişti. Abbas Hilmi Paşa cumhuriyetin ilânıyla Mısır'daki bütün hukukumuzu terk edisimizden sonra da tâbiyetimizi muhafaza ederek pek büyük olan servetini işletmek üzere Türkiye'de bazı mali teşebbüslere iştirak edecek, bir kaç kere Ankara ve İstanbul'a gelecek, bir ara Atatürk'le yakın temasları olacaktı. Fakat bir müddet sonra ve daha Atatürk'ün sağlığında Türkiye'ye ayak atamaz olmuş ve hele Mısır hükûmetiyle yaptığı anlaşma ile oradaki emlak ve arazisinin emniyetini temin ettikten sonra nefisini Türk vatandaş saymamıştı. Mısır'da tahta geçmek hususunda bir teşebbüse kalkmakla beraber muazzam servetinin idaresi ihtiraslarını tatmin etmediği için Orta Doğu'da yeni bir taht arayıp bilhassa Suriye'de lehinde propaganda yaptırdığı da söylenmiştir. Mısır'da namını ebedileştirecek bir eseri olmadığını kaydetmek de zaruridir. Ölümü İsviçre'de vukua gelmiştir.

Arabca yazılmış hatıratı bulunduğu ve bunların nesredileceği duyulmuştur.

Abbas Hilmi Paşanın hususî hayatı da bazı ihtilâflar kaydetmiş ve evladı, saraya mensup bir hanım olan, İkbal Hanım isimli ilk zevcesinden dünyaya gelmiştir. Bir aralık da, Kontes Török isminde bir Macar kadınıyla evlenip bu hanıma Cavidan ismi verilmiş ve bu ikinci izdivaç talâkla nihayet bulmuştur. Oğullarından berhayat bulunan büyüğü Abdülmün'im (bu maddeye bakınız) Mısır kralıktı naibi idi. En büyüğü ali olan üç kız da İstanbul'da yaşamaktadırlar ve bunların üçüncüsü olan Şevket Hanımefendi hayrî hasenatıyla insanlığı şeref veren bir kadın olup, ikamet ettiği Emirhan semti fukarasının ebedi minnetini kazanmış bulunmaktadır.

ABBAS PAŞA, Abbas Hilmi, Hacı (1815 -- 1854)
Mısır Kralı sakinin hânedamının bânisi olan Kavalâh Mehmet Ali Paşanın torunu ve bu aileden Mısır'ı veraset tarihiyle idare etmiş valilerin üçüncüsüdür. Ciddetle doğmuş ve Kahire civarında ölmüştür. Vahiliği 6 yıl sürmüştür.

Abbas Paşa

Abbas Paşanın babası, Mehmed Alinin en büyük oğlu olan Tosun Paşadır. Tosun Paşa, 1822 de İstanbul tarafından vezaretle Cidde ve Habes Valisi tayin edilerek Vchabi isyanını bastırmakta büyük bir rol oynamış ve 1826 da Mısır'da ölmüştür ki, bu suretle Abbas küçük yaşta yetim kalmış oluyordu. Kendisini Mehmet Ali Paşa büyütmüş ve bütün torunlarına daima terçih ederek tahsil ve terbiyesinde de bilhassa itina etmiş, fakat bu itina nisbetinde semere almamıştır. Abbas okuyup yazmaktan ziyade ava gitmek gibi bedeni hareketlere meyil gösteriyor ve pek haşın mizacı da çok çabuk belli olmuş bulunuyordu. Erken den ıhras edeceği mühim mevkilerde pek şımarık ve istibdat bir şekilde hareket edecekti. 1843 de Mehmet Alinin birdenbire bunaması ve amcası İbrahim Paşanın hükûmeti ele alması Abbas için nazik bir devrinin başlaması demekti. Zira İbrahim Paşa veraseti kendi oğullarına naklettirmek için her şeyi göze alacak tıynetinde bir insandı.

Şu kadar ki, İbrahim Paşanın hükûmeti pek kısa sürmüştü ve henüz Mehmed Ali'nin sağken vefatı vukubularak Bâb-ı Âli ve büyük devletler arasında Mısır hakkında yapılmış anlaşma gereğince ailenin en yaşlısı sıfatıyla Abbas 33 yaşında Vali olacaktı. İstanbul'a gelip hükûmdar Abdülmecid Hana tüzimlerini arzetti ve sadaret pâyesiyile taltif edilerek Kahireye avdet edip idareyi ele aldı. Bâb-ı Âli Mehmed Ali ve İbrahim Paşalara emniyet edemediği ve kendilerinin kudret ve şöretlerinden çekindiği için, bu tecrübesiz gencin valiliğinden memnun olmaması değildi. Abbas Paşa İstanbul'a karşı selevlerinden çok daha muti görünmüş ve Sultan Mecid'in Adalar denizine yaptığı bir seyahat esnasında Rodosa gelip bindiği harb gemisini metbuuna takdim ettiği gibi, Kırm Harbinde de Bâb-ı Âlinin emrine 15 bin kişilik bir kuvvet takdim etmiş, İstanbul'a karşı garp devletlerinin müzaheretlerini aramak tarzında bir harekete de girişmemiştir. Bununla beraber gerek İstanbul'da münasebetlerinde ve gerek iş idaresinde buhranlar vukua gelmediği de söylenemez.

Bu buhranların en büyük sebebi, Mehmed Ali evlâdıyla bazı ricâli aleyhine hareketlere kalkışıp bunların da İstanbul'a gelip kendine karşı bir cephe kurmaları ve iç idarede istibdatı elden bırakmamak arzusuyla kendisinin Tanzimat-ı Hayriye hükûmlerini Mısır'da tatbik etmek istemesiydi. Bu vaziyette ve bilhassa İstanbul'a gelenlerin telkinleri altında kalıp, sadrazam Mustafa Reşit Paşa Abbas Paşayı azlettirmeyi arzu etmiş ve en çok idaresi aleyhinde vesikalar toplayıp zemini bu azil için hazır-

lamak üzere 1852 de Mısır'a gönderdiği Keçeci zade Fuat Efendinin, yani müstakbel sadrazam Fuat Paşanın Tanzimat-ı Hayriyeyi kabule Abbas Paşayı razı ediş buna imkân bırakmıyarak bu keyfiyet de dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunun iç bünyesinde müessir olmuştur; Mustafa Reşit Paşa ile Ali ve Fuat Paşalar arasındaki örlük o tarihten itibaren nihayet bularak o tarihe kadar tesanüt içtâde hareket eden üç Tanzimat rûknü, yani Reşit, Ali Paşalar ve henüz Efendi olan Fuat Paşa birbirlerine düşman kesilmişlerdir. Abbas Paşanın valiliği Mısır'da Fransız nüfuzunun zaafa uğrayıp İngiliz nüfuzunun kuvvetlenmesi devridir de. Mısır'daki ilk demiryolu bu devir içinde İskenderiye ile Kahire arasında bir İngiliz şirketi tarafından yapılmış, Süveyş kanalı inşaatına da girişilip Mısır'daki te-rakki hamleleri iyi kötü devam etmiştir. Kısa valiliği esnasında Abbas Paşanın gerçelmesine en çok gayret ettiği iş ise, daha sonra hâlelerinden İsmail Paşanın başaracağı iş, yani valiliğin Mehmed Ali evlâdından en yaşlı erkeğe intikali şeklini değiştirip tek oğlu İlhami Paşayı veliahdlık mevkîine getirmektir. Bu maksadı temin için İlhami'yi Sultan Mecid'e damat etmeğe muvaffak olmuş ve Londrada kararlaştırılmış olan bu veraset nizamını kabul etmiş devletlerle temas etmesinin teminen de İngiltereye müteveccihen yola çıkmıştı. Fakat tam bu sırada kendisi Kahire civarındaki Benha kasrında bir sabah ölü olarak bulunacak ve bazı rical arkasından bir gemi yoluyup hemen İlhami Paşayı geri getirmeyi düşündükleri sırada veliaht mevkîinde bulunan ve Mehmet Ali'nin dördüncü oğlu olan Sait Paşanın taraftarları vaziyete hâkim olup yeni vali hemen İskenderiyeden Kahireye gelerek makamı işgal edecekti.

Abbas Paşanın ölümünü kaplayan sır ise aradan hemen hemen bir asırlık bir zaman geçmiş bulunmakla beraber hâlâ çözümlü dağılmış değildir. En kuvvetli rivayet ve iddia, büyük bir suç işlemiş olan bazı kölelerinin ertesi sabah pek şiddetli cezalarla çarptırılacaklarını düşündüğü kendilerini kaybederek paşayı boğmuş oldukları, cesedin de pek derin bir muayeneye lüzum görülmeden gömüldüğü zeminindedir.

Abbas Paşanın İlhami Paşadan başka evlâdı dünyaya gelmemiş, onun bir cariye'den Emine isminde bir kızı olmuş, bu kız da büyüyip bilâhare ikinci Hıdiv Tefvik Paşaya varmış, son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa kendisinden doğmuştur.

ABDİ BEY — (Ölm. 1833) — II. Mahmud'un meşhur bir nedimidir. III. Selim devrinde sarayda rikâbi hümayun çavuşu iken musikideki bilgisi sayesinde fasıl heyetlerine alınmış ve

Abdî Bey
İstintat etmeleri. Abdî Beyin saduce tuhaf değil, ay-

nı zamanda zeki ve müdebir bir adam da olduğunu anlatmaktadır.

ABDİ EFENDİ, Abdürrezzak (1835 — 1914) — Türk tulûat tiyatrosunun en büyük şöretlerinden biridir. Pek fakir bir aileden İstanbul'da doğmuş, bir müddet dükkân çıraklığı ettikten sonra Aksaray'da,

Kahveden hozma bir dükkânda ortaya çıkmış, oradan Galataya geçmiş, nihayet Direkler arasında **Handehane-i Osmani** isminde bir tiyatro tesis edip 1875 le 1896 arasında İstanbul'un en meşhur ve en sevilen komiği vaziyetini muhafaza etmiştir. Bu tarihte ve bir rivayete göre Fransa Büyüklü Elçisi Paul Cambon'un tavsiyesiyle Sultan Abdülhamid kendisini Mızıkayı hümayun alaturka kısmı kadrosuna alıp sarayına maletmiş ve Abdî 10 Temmuz inkılâbına kadar halk huzurunda oynamaktan bu suretle mahrum kalmıştır. Padışahın ilk üçe pek hoşuna gidip hattâ bir oyununun nihayetiade kendisine bir tabak dolusu medciyenin işânı şahâne olarak yollanması üzerine: "Ben zerdüş plâv sevmem." deyip bir bak da altın mazhar olduğu, fakat bir nükte üzerine de gözden düşerek saraydan atılmamakla beraber huzurda kendisine oyun oynatılmadığı söylenir. Nüktesi ise, iddiaya göre oyunda efendisinin çizmesini çeken bir usak rolü oynadığı sırada çizmeyi bir türlü çıkaramayınca: "Bu nasıl çizme, memur mas'ları gibi bir türlü çıkmıyor!" demesi olmuştur.

Abdî Efendi Hürriyetin ilânıyla saraydan ayrılp hemen bir kumpanya kurarak eski hayatına döndü ise de o eski râğbeti pek de bulamayacak, git-tikçe daha az beğenilir olacak, fakat son günlerine kadar sahneye çıkmakta devam ederek kısa bir hayatıktan sonra doğum yeri olan İstanbul'da ölecekti.

Sokakta âbânî sarık ve cübbeye benzer uzun setre ile dolaşan Abdî yahut Abdürrezzak, ırırıyı ve boyundan bosundan umulamaz derecede gevik ve ufaflı büyümekte mahir bir adammış ve hususî hayatında gayetle dü-rüst ve fâziletli bir insan olup yoksullara karşı da eli ziyadesiyle açık olduğu için son zamanlarında âdetâ zaruret çekmiş. Adı az önce zikredilen Paul Cambon, İstanbul'dan yollanmış ve nesredilmiş mektuplarından birinde kendisini **handehane-i Osmani** tiyatrosunun bir temsilinde gidip seyrettiğini ve gayetle kuvvetli bir komik bulduğunu yazmaktadır. Bu-

Abdî Efendi
(Bütün hayatında)

na mukabil Birinci Cihan Harbinden az önce Darülbeydâ'nın kuruluşu sırasında İstanbul'a getirilen Fransız aktörleri Antoine'nin Abdin'in bir oyununu seyrettikten sonra: «Aktör değil hamal!» dediği rivayet olunur ki, bu da onun son zamanlarında eski canlılığını ve kudretini kaybetmiş bulunduğu hakkındaki hükümleri kuvvetlendiren bir delil teşkil etmektedir.

ABDİ EFENDİ, Şârik Karahisarlı (Ölm. 1884) — Şârikliğiyle tanınmış ve mutasarrıflığa kadar yükselmiş bir zat olup Alkoyunlular sülâlesine mensuptur. Babasının ismi Osman Ağadır. Şârik Karahisar'da doğmuş, İstanbul'a gelip tahsilini ilerlettikten sonra bazı valilere divan kâatibi olmuş, 1849'da Meclis-i Valâ mazbata odası hûlefâlığına tayin edilip daha sonra mutasarrıflıklarda bulunmuş ve memleketinde mahkeme reisî iken ölmüştür. Divanı matbu olmayıp yazma halinde ve İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir. Her nevide manzume yazmış ve bu meydana hicve de râğbet elemiş vasat değerler bir şair olan Abdî Efendi'nin bilhassa yazılısı zamanı itibarıyla dikkate layık eseri, **Nevep'dâ** isimli ve bir gazetede tefrika edildikten sonra **Yit'an** halinde 1870'de çıkmış risalesidir ki, bunu Bosna'da Meclis-i Kebir başkâtibi bulunduğu sırada (mâfevkindeki zevatin mesalihî hükûmette görülen hâlâtı garibe ve ârayı acibesini) tasvir etmek üzere yazdığını risalesinin başında bildirmektedir.

ABDİ KÂMİL EFENDİ (1857-1929) — İstanbul'da yeni usulde ilk iptidai mektebini kurmuş olan bir Selâniklidir. Selânikte okuyup bir müddet memurluk ettikten sonra İstanbul'a gelip konaklarda hususî surette ders vermiş ve bu sahada kabiliyeti devrin Maarif Nazırı Münif Paşanın dikkatini celbederek Süleymaniye'deki Tasmevket kendisinin idaresine verilmiş, bundan sonra da **Sems-ül Maarif** isimli hususî bir mektep kurmağa muvaffak olmuştur.

Mebadîî Kıraat isminde bir alfabeti ve ilk tahsil öğrencilerine mahsus daha başka ders kitapları vardır.

ABDİ PAŞA, Çerkes (Ölm. 1880) — Hüsrev Paşa tarafından yetiştirilerek devletin yüksek mevkilerine erişmiş kimselerden biridir. Askerî tahsil görüp sarayda muallimlik ettikten sonra tedricen yükselip bazı harberlerde ve isyan tenk'lerinde hizmet etmiş, İkinci ve Üçüncü Ordu Müşirliklerinde, Zaptıye Müşirliğinde, Yanya Valiliğinde bulunmuş, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî âzâsı iken ve pek yaşlı olarak ölmüştür. Abdülâzîz ve II. Abdülhamid devirlerinde mühim mevkiler işgal etmiş olan Müşir Rauf Paşa bu zatın oğludur ve nesli Osmanlı sülâlesine ve eski Mısır Kralı Hamedaniye sülâliyet tesis etmiş bulunmaktadır.

ABDİ-İLÂH PAŞA, Şerif (1844-1908) — Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mekke Emirliğinin ihraz edenlerinden olup bu emaretle emareti işgal eden Şerifler Hanedanı hakkında Abdullah Paşa ve Abdülmuttalib Efendi maddelerinde gerekli izahatın verilmesi mukarrerdir. **Hicaz Vîlayeti Salnamesi'ndeki** cedvale nazaran Abdî-İlâh Paşa bu Emirlerin Yavuz'un Mısırı fethiyle emaretin Osmanlı İmparatorluğu hükûmine girişinden itibaren 56 ncısı, Hicaz vîlayetinin teşkilıyla emaretin mülki idareden mahrum kalışından itibaren tayin edilen Emirlerin de 6 ncısıdır. Zevî Avn kolundan olup Emir Mehmed bin Avn'ın oğullarıdır ve bunlardan Emaret mevkilini ihraz edenlerin dördüncüsü ve sonuncusudur. Hicazda doğmuş ve gençliği orada geçirmiştir. 1882'de, ailenin rakip koluna mensup ve Zevî Zeydlerden olan Emir Abdülmuttalib Efendi'nin Hicaz Vâlî ve Kumandanı Osman Nuri Paşa tarafından isyan ve istiklâli ilân etmek üzere bulunduğu ve vaziyeti İstanbul'a bildirip talimat beklemeye zaman olmadığının iddiasıyla alınan tertibat ve düzülen sahte ferman ile azı

ve hapsedilişi üzerine, yine Osman Nuri Paşa tarafından uydurulan ferman gereğince Emirliği ilân edilip kendisi de bu vaziyeti kabul zorunda kalmıştır. Fakat II. Abdülhamid, Abdülmuttalib Efendi'yi Emarete iade etmemekle beraber Abdî-İlâh Paşanın tayinini kabul etmiyerek onun büyük biraderi olup İstanbul'da Şûrâyı Devlet âzâlığında bulunmakta olan Şerif Avnürrefik Paşayı tayin etmiş, Abdî-İlâh Paşayı İstanbul'a celb ve Şûrâyı Devlet Maliye Dairesi âzâsı, az sonra da Vezir yapmıştır. Paşa 10 Temmuz inkilâbına kadarki ömrünü İstanbul'da Emirgânda Ağa Hüseyin Paşa veresinden satın aldığı, hâlen mevcut olan selâmlık kısmını da IV. Murad nedimi Emirgüne Han'a ait denen yalıda refah ve itibar içinde, fakat tarassut altında geçirmiş, Avnürrefik Paşanın 1905'de ölmünde de ailenin en yaşlısı ve mühimmi bulunmasına rağmen yegenlerinden Ali Bey emarete tayin edilmiştir ki, bu hususta mevcut bir kanaat Şerif Abdî-İlâh Paşanın Hicaz Vâlî ve Kumandanı olup su-i idaresiyle tanınan Ahmed Ratip Paşa ile birlikte bulunmak istemiyerek teklifi reddettiği zeminindedir. Fakat Abdî-İlâh Paşanın veveli ki bizzarure olsun sahte bir fermanla emareti işgal edisini Sultan Hamid'in affetmemiş olduğuna, aynı zamanda Emirlikte iradesi zayıf ve şöhretten mahrum bir zat bulunmasını tercihle Şerif Ali Beyi (Paşa) tayin ettigine hükmetmek daha doğru olur. Fakat Hürriyetin ilânını müteakip Emir Ali Paşa azledilerek yerine Şerif Abdî-İlâh Paşa nasbedilmiş, henüz hareket edemeden de bir gece yalısında füt'eten vefatı vuku gelmiştir ki, bu suretle müşarünleştiren sahte fermanla Emir ilân edilmiş emaret mevkilini işgal etmesine mukabil hakikaten tayininde makamını işgal etmek kendisine nasip olmamış demektir. — Abdî-İlâh Paşa ahiâkının temizliği gibi devlette sadakatıyla de maruf olduğundan, ömrü vefa edip Hicazı giderek Emirlikte kalabilseydi, oradaki vakayı belki başka bir seyir takip eder ve her halde Hicazın ayrılışı bir isyan neticesinde olmaz, fakat vakayın bir zaruretî şeklinde tecelli eylerdi.

Paşanın kendinden evvel ölmüş bir oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Bu oğlundan doğmuş evlâdı Irak Devleti tâbiyetine geçmiştir; kızı Nefise Hanıma gelince, birinci Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in büyük oğlu ve Hicaz tahtında halefî olan Kral Ali'nin zevcesi olup bu suretle Kraliçe ünvanını ihraz etmiştir ve bir kızı İkinci Irak Kralına vararak bugünkü Irak Kralı II. Faysal'ı dünyaya getirmiş olduğundan Osmanlı Veziri Abdî-İlâh Paşa bir Kralia İki Kraliçenin cediti demektir. Irak'ın eski Kralı Naibî Emir Abdî-İlâh da kendisinin bu kızıdan dünyaya gelmiş torunu bulunmaktadır.

ABDÜLA, Marko - Todorovic (1780-1823) — Osmanlı idaresine karşı Sırp istiklâl hareketlerinde rol oynayan reislerdendir. 93 mağlûbiyetine kadar İmparatorluğa tâbi kalacak olan Sırp civarında dünyaya gelmiş ve ilk ve ikinci ayaklanmalara iştirak etmiş olup Milos Obrenovic tarafından mevkilinden azledilip üzerine Prens aleyhinde bir hareket tertibine kalkışması ve muvaffak olamamıştır. Daha sonra da mak-tûlen ölmüştür ki, bunun Milos'un arzu ve emriyle yapıldığı sanılır.

ABDUH, Şeyh Muhammed (1854 — 1905) — Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mısır Hıdivliğinin son devresinde oradaki dinî cereyanlara önderlik etmiş ve itikat bahislerinde hayrîlî tevecdüleri müdafaa etmiş bir âlim olup İrkan da Türk asından olduğunu kendisi söylemiştir. Fakir bir köylü ailesine mensup olup Cami-ül-Ezher'de okumuş ve büyük İslâm müfekkiri Seyyid Cemaluddin-i Efgan'den feyz alarak yetişmiş, 1877'den itibaren de Cami-ül-

Ezher'de tedrisata başlayıp hükûmet tarafından başmuharrirliğine getirilirdi **Vakayî-ül-Mesriyye** isimli resmî gazetede dinî tedrisatta yapılması gerekli islahat hakkında mühim yazılar yazmıştır.

Seyh Muhammed Abduh'un gençliği

dönüp Beyrutta yerleşerek hususî tedrisat ile meşgul olmuş, 1889'da da İngilterece Mısra dönüşüne müsadde edilmiştir.

Fakat Hıdiv Tevfik Paşa ile hükûmeti kendisinin ders ile meşgul olmasını tehlikeli bulup onu bir müddet mahkeme âzâlıklarında kullanacak ve Tevfik Paşanın halefî Abbas Hilmi Paşa İngilizlere karşı nisbeten daha serbest ve daha az mutî bir siyaset takip etmeğe başladığından Abduh'un Cami-ül-

Abduh Muhammed'in son zamanları

bu sayede Birinci Cihan Harbine kadar dinî hâkimiyetinin mütemessili olmak üzere Kahireye kadî gönderebilmiştir.

Şeyh Abduh yakın zamanlardaki müstüman uleması arasında en dirayeti ve teccedütperver olanlardan biri sayılır. Eserleri arasında İslâm dinini Fransız haricîye nâzırlardan ve meşhur tarihçi Gabriel Hanotaux'un tenkit ve hücumlarına karşı

müdafaâ eden bir risale, uzun yıllar önce Türkçeye tercüme edilmiştir.

ABDULLAH AZMİ EFENDİ (1868 — 1937) — İkinci Meşrûriyet devri başlarında: siyasi hayata girip mebusluk, Millî Mücadelenin ilk zamanlarında bir müddet de Vekillik etmiş bulunup bir hocadır. Eskişehirde doğmuş, meдресeden icazet aldıktan sonra hukuk tahsilini 1902'de bitirmiş, Manastırda adliye hizmetinde bulunduğu sırada İttihat ve Terakî Cemiyetiyle temas tamin edip İkinci Meşrûriyeti takip eden intihabatta cemiyetin namze-i olarak

Abdullah Azmi Efendi

Yapılmağa başlanan siyasi ve içtimai inkılâplara zihniyet itibarıyla taraftar değülken taraftar görünüş mevkî edile emeyi istemediği için Üçüncü Büyük Millet Meclisine giremedi ve son senelerini inzva içinde geçirdi.

ABDULLAH BEY (Dürri zâdele'e bkn.)

ABDULLAH BEY, Abdullah Lami (1873—1934)

— İkinci Meşrûriyet'in mütarekeyi takip eden devresinde vükelâhıkta bulunmuş bir zat olup sadrazam Kibrîşî Kâmil Paşa oğullarıdır. İstanbul'da doğmuş, Galatasaray ve Mülkiye mekteplerini bitirdikten sonra 1896'da devlet hizmetine girmiştir. 1908 inkılâbı sırasında Memurini Mülkiye Komisyonu âzâsıydı. Bundan sonra Şûrâyı Devletle âza ve daire reisi olmuş, 1919'da da Tevfik Paşa kabinesinin üçüncü defa olarak kuruluşunda Ticaret ve Ziraat Nâzırlığında bulunmuştur. Son Tevfik Paşa kabinesinde pek kısa birer müddet Maliye ve Maarif Nâzırlığı etmiş, bir ara da İstanbul Valisi olmuştur. İktidarının vasattan yüksek olduğu hakkında bir delil yoksa da iffetli ve dürüst bir adam olarak tanınır.

Hayatının son yıllarını Cezzar Ahmet Paşa torunu olan büyük annesinden kalmış emlak ve arazinin mütevellilğini ifa etmek üzere gittiği Suriyede geçirmiş ve orada ölmüştür.

ABDULLAH BEY, Şerif (Hâşimî Ürdün Emiri ve daha sonra Kralı I. Abdullah) (1882 — 1951) — İkinci Meşrûriyet devrinde Osmanlı İmparatorluğu Mebusan Meclisine dahil olduktan ve bir devre esnasında bu Meclisin Birinci Reisvekilliğini ifa ettikten sonra İngiliz mandası altında emirliğe ve bilâhare müstaklî Kralığa yükselmiş bir zattır. İmparatorluğun vezir payellî Mekke Emiri olduğu sırada ve 1917'de isyan edip kendini Hicaz Kralı ilân eden Katade oğullarından ve Zevî Avn kolundan Şerif Hüseyin Paşanın ikinci oğlu olup Hicazda doğ-

YUZELİ YILIN TÜRK MEŞHURLARI ANSİKLOPEDİSİ

muş ve babasının II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da celbi sebebiyle ve ailesiyle birlikte payitahta

Kral I. Abdullah
(Osmanlı mebusu iken)

mesisi mümkün ve sadece Mekke ve Taif'deki konak veya saraylarında ikamete memur dekoratif bir emir halinde kalmak istemiyerek gizli hazinelerle giriştiği sırada Abdullah Bey de -taşdığı sığa rağmen- babasına yardımcı olacak ve daha sonra çıkacak vesikalardan meydana çıkacağı gibi Mısır'dan geçerken Kahirede İngiliz yüksek komiserliği ile ilk temaslara girişip isyan taktiklerinde geniş yardım teminine gayret edecekti. İsyana vukua geldikten sonraki askeri hareketlere iştirak etmiş de bir muvaffakiyet elde ettiği söylenemez. Ayrıca Necit Emiri Abdülâziz İbnissuud ile mücadelelerde de iyi kötü rol oynayıp ise eserimizin hudutları dışında kalır. Kendisinin 1920 de henüz resmen feragat etmemiş bulunduğum Suriye vilâyetinin bir bölgesinde İngilizlere devletince yarı müstakil mahiyette olarak Ürdün Emiri ilan edildiğini ve 1946 da resmen müstakil bir Kral olarak kabul edilip bir müddet sonra da arazisinin bir hayli genişletmeğe muvaffak olmuş bulunmasına rağmen İngiltere ile ve İsraile dost bir politika takip etmesini affedemiyen müfrit unsurlara mensup bir fedai tarafından Kudüste katledildiğini, vefatında büyük oğlu Emir Talal Kral ilan edilmekte beraber bu zat şabından hasta olduğu için 1952 senesinde Ürdün Mebusan Meclisinin hal'ine karar verip onun büyük oğlu ve veliahdı, yani Abdullahın torunu Hüseyini Kral ilan ettiğini, bu suretle de eski Osmanlı mebusunun şahsan kral olduktan sonra neslinden de iki kral geldiğini ilâve edelim.

Şerif Abdullahın imparatorluğa ve Osmanlılık câmiasına ihanet neticesinde hükümdarlığa yükseldikten sonra Türkiye Cumhuriyetine karşı hareketli bir dost siyaseti güttüğünü ve Atatürk zamanında olduğu gibi, sonuncusu ölümünden az evvel olmak üzere, daha sonra da Ankara ve İstanbul ziyaret etmiş bulunduğunu da söylemek muvafık olur.

ABDULLAH CEVDET BEY, Doktor (1869 — 1932) — II. Abdülhamid devrinde Meşrutiyetin inadesini hedef tutan hareketlere katılmış, İttihat ve Terakki Cemiyetinin nüvesini teşkil eden faaliyetlerde rol oynamış, Milli Mücadeleden sonra gerçekleşen bazı inkılapları da evvelenden müdafaa cesaretiyle göstermiş bir sair ve muharrirdir. Tabur-kâtipi Arabkırklı Hacı Ömer Efendi isminde birinin oğlu olup

Arabkırklı doğmuş, 15 yaşındayken İstanbul'a gelerek Kuleli İdadisine girmiş ve henüz Askeri Tıbbiye talebesiyken 1889 Mayısında İçlerinde Uhrlu İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sükküti, Bakdül Hüseyin zade Ali Beyler bulunan bir kaç arkadaşıyla birlikte İttihatı Osmanî isimli bir cemiyet teşkil etmiştir ki bu cemiyet bazı istihalelerle az sonra İttihat ve Terakki ismini almıştır. Bu faaliyetten Sultan Hamid rejimi haberdar olmadığından Abdullah Cevdet tahsilini ikmal ederek hekim yüzbaşısı olacak ve Gülhanede bir buçuk yıl göz hastahkaları muallim muavinliğinde bulunacak, fakat politika sahasındaki faaliyetleri nihayet farkedilerek Trablusgarba sürülecekti. Oradaki hastahane bir müddet hekimlik ettikten sonra Avrupa'ya kaçıp Cenevrede bazı arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı adıyla on beş günde bir çıkan bir gazete tesis ederek Sultan Hamid aleyhinde neşriyatta bulundu, sonra Padişah tarafından vâki teklifi diğer bazı emsali gibi kabul etti, Viyana Büyük Elçiliği hekimliğiyle bu politika faaliyetine üç yıl ara verdi. Yeniden Sultan Hamid rejimi aleyhine geçip amiri olan Büyük Elçi Mahmut Nedim Paşayı da tokatlamaya kalkınca, vazifesine nihayet verilerek gıyabında kalebentliğine hüküm çıktı ve Abdullah Cevdet Cenevreye döndü 1904 te İttihat mecmua ve matbaasını kurdu, bilâhare bunları Mısra nakledip aynı zamanda göz hekimliği ile de meşgul oldu. İstanbul'a ancak II. Abdülhamid'in hal'inden sonra gelecek mecmuasını hehmen hehmen ölümüne kadar neşirde devam etti ve Mütarekeyi müteakip Milli Mücadeleye aleyhtar bir durum olarak Damat Ferit Paşa sadaretinde bir müddet Sihihiye Umum Müdürlüğünde bulundu. İttihat mecmuasının en parlak ve mühim makalelerle intişar etmiş devresi, İstanbul'da intişara başladığı tarihten Birinci Cihan Harbinin zuhuru kadarki zaman olup bu sıralarda ancak Cumhuriyetin gerçekleştirebildiği bir çok fikirler hayatının sonuna kadar idame ettiği bu mecmua da müdafaa edilmişlerdir. İlk gençliğinde ziyadesiyle sofî iken bilâhare taassubu bırakıp hattâ din aleyhtarlığına geçmiş olmakla beraber, Abdullah Cevdet Bey kanaatlerinde samimi ve şahsan iyi kalbli bir adamdı. Hareketlerini nizamlayamamış olmasından dolayı pek çok düşman kazanmış bulunmasına rağmen, ömrünün sonuna kadar memleketin irfanına hizmet etmeğe çalışmış ve bu meydana sadece ikinci sınıftan olsa da şahsan pek kıymet verdiği bazı içtimaiyatçıların veya din aleyhtarlarının değil, fakat Shakespeare, Schiller, Alfieri gibi pek büyük adamların eserlerinden bazılarını da dilimize nakletmiştir. Tercümeleri de, eski dostu ve bilâhare düşmanı olan hemşerisi Süleyman Nazif'in iddia ettiği kadar kötü değildi, Ömer Hayyam'ın ilk mütercimi de Abdullah Cevdet'tir.

Abdullah Cevdet Bey

Fransızca yazılmış şiirlerinin Hısnı pek bozuk

olup bunlar anılmağa layık şeyler değilse de (Kahriyyat), (Kahr dağdan ses) ve (Düşünen musiki) başlıkları altında topladığı rübailerde büyük ve içten bir coşkunluk bildiren güzel parçalarla tesadüf olunur. Celâleddin-i Rumi hakkında (Dilmeisti-Mevlâna) isimli bir kitabı ve tıp sahasında (Dimağ ve Melekât-ı Akliyye), (Amalgâm sebepleri ve korunma çareleri) isminde iki eseri vardır.

Lâtin harflerinin kabulünü ve dinle dünya işlerinin ayrılması lüzumunu Cumhuriyetten çok önce müdafaa etmiş bulunduğunu, siyasi hataları ve insanî zaafırları yanında hatırlanmak icap eden ve kendisine inkılaplar tarihinde mutlaka mühim bir yer vermek zarurî olan Abdullah Cevdet Bey, İstanbul'da ölmüştür.

ABDULLAH BİN MUHAMMED AL-TAİSİ (Ölm. 1898)

— Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mısır Hıdivliğine lâfzen olsa bile ait sayılmış olan Südanda Mehdi Muhammed Ahmed'i İthilâf ederek onun kurdugu dini teşkilâtı saltanat şekli vermeğe çalışmış ve kumağa teşebbüs ettiği devlete Mısır'daki İngiliz işgal kuvvetleri tarafından son verilmiş bulunan Sudanlı bir araptır. Darfur'un cenubu garbisinden olup doğumu 1840 - 1850 arasında tahmin edilmektedir. Bakkara denen Sudan Araplarının Cubarat kabilesinden Muhammed al-Fakih isminde birinin oğludur. Muhammed al-Fakih 1870 ile 80 arasında memleketi terk ederek Mekke'de yerleşmek üzere ailesiyle birlikte hareket etmişken yolda vefat ettiğinden, Abdullah henüz Mehdi'liğine ilân etmemiş olan Muhammed Ahmed'in tarikatine girmiş ve kısa bir zaman içinde onun en mühim yardımcısı vaziyetine girip Mehdi'nin kazandığı muvaffakiyetlerin teminindeki tesirinden dolayı (Ebu Bekir-i Sıddık) diye anılmağa başlanmıştı. Bütün seferlerine iştirak ettiği Mehdi'nin 1885 de Hartumu İngiliz kuvvetlerinden zaptını takip eden ve aynı senenin haziranında vukubulan ölümü üzerine, itirazsız bir şekilde halefi oldu. Fakat pek kısa bir müddet sonra tarikatin gayelerini bir tarafa bırakarak geçtiği makamda müstebit ve zalim bir hükümdar hüviyeti gösterdi, bilhassa kabilesine mensup unsurları etrafında toplayıp tedhişe dayanan bir idare kurdu ve halk ayaklanmalarını merhametsizce boğarak irsi bir saltanat tesisine çalışırken devletinin hudutlarını da şimal ve cenuba, bilhassa Habesistana doğru genişletmeğe de muvaffak oldu. Fransa bu yeni devlete karşı muzahir bir vaziyet takınmış ve Osmanlı İmparatorluğunun vaktiyle Mısra terketmiş bulunduğu Suakim ve Musavva limanları vasıtasıyla Abdullah'a kaçak silah yollamaktan geri kalmamıştı. Fakat İngilizler Sudanı yeniden ele geçirmek azminde bulunduğundan, bu iki limanı Tunusun işgalindenberi Fransaya düşman olan İtalyanlara işgal ettirerek Abdullah'ın denizle münasebetlerini kesecek, kendisine karşı mütemadi askeri hareketlerde bulunarak Fransa'nın bir paylaşma hususundaki arzularını kabulde de yansımayacak ve 1898 eylülünde Kitchner'in kumandasında bulunan kuvvetlerin kazandıkları Umderman harbi Abdullah al-Taisi'nin devletin fiilen nihayet verecekti. Bununla beraber, Abdullah teslim olmamış ve kendisine sadık kalmış bir avuç taraftarla birlikte Kurdufana kaçmıştı. Daha iki ay büyük bir hırs ve inatla çarpıştı ve Ekim sonlarındaki bir savaşta, elinde silah, maktul düştü.

ABDULLAH BİN SABAH (Ölm. 1871)

— Osmanlı İmparatorluğunun Basra vilâyetini kaybedişine kadar bu vilâyete bağlı bir kaymakamlık addederek o zamandan beri de İngiltere himayesinde küçükük bir devlet teşkil etmekte bulunan - ma-

lûm olduğu veçhile de petrol sayesinde lûkûmdarı dünyanın en büyük zenginlerinden biri haline gelen — Küveytin hâkimiyetini ilk kabul etmiş, tarafımızdan kaymakam muamelesi görmeğe razı olmuş emirdir. Hâlen Küveyt'te emaret mevkuin işgal eden Sabah ailesinden olup Sabah'ın kendisi ise mevcut geneleğe göre altı asır önce Mekke taraflarından aşiretiyle gelerek Basra körfezi üzerindeki Küveyt kasabasını tesis etmişti. Midhat Paşanın hâtırında anıltığına göre, kendisinin 1872 ye kadar devam ederek Basra ile mülhakatına da şamil bulunan Bağdat valiliği sırasında bu kasaba 1500 hanelik bir yer olup civarında pek ufak bir araziye sahip olmak şartıyla fiilen müstakil vaziyette idi, Abdullah Bin Sabah'ın idaresi altında bulunuyor, ahalisi de topraklarının zıhından dolayı denizcilikğe rağbet edince gemileriyle her tarafa doluyorlardı ve Osmanlı hâkimiyetini tanımadıkları, istiklâl idâna kalkışacak durumda da olmadıkları için gemilerine İngiliz ve Felemenk bayrakını çekiyorlardı. Midhat Paşa bunun bir cenebi himayesine inkılâb edeceğini ve keyfiyetin ilderdeki tehlikelerini hesap ederek - seleflerinden Namık Paşanın da evvelce teşebbüs ettiği - hareketi, fakat bu sefer muvaffakiyete eriştiğini yapmış, yani Abdullah bin Sabah'ı, kasabasının idaresinde eskisi gibi serbest olmak ve bu idare ölümünde ailesine geçmek cihetinde ilişilmemek şartıyla Osmanlı hâkimiyetini kabul ederek devlet nazaran kaymakam sayılmağa razı etmiş, Küveyt gemileri de Osmanlı bayrağı çekerek olmuşlar.

Abdullah'ın evlâdından ve seleflerinden Mübarek El-Sabah maddesinde vaziyetin mütebaki safhaları ve ihtilâtları hikâye edilmek üzere bu madde de bu kadarlık izahat kâfi sayıldı. Esasen, Abdullah'ın şahsiyeti hakkında daha fazla bilgi edilmesi mümkün olmadı. (Küveyt) kazası da devlet salnamesinde ancak II. Abdülhamid'in son senelerinde zikredilir olmuştu.

ABDULLAH BİN SUUD (Ölm. 1818)

— Orta Arabistanın şimal kısmında hüküm sürmüş olup 1765 de Abdülâziz isimli bir uzvu Der'iye'de Emir bulunan Suudi reislerindendir. Bunların Muhammed bin Abdülvahab (1703-1792) tarafından tesis olunanak islamiyeti gayet kuru ve sert düsturlara ırcı istihdaf eden ve türbelerle bağlılığı şiddetle reddeden Vahhabiliği benimsedikleri ve bu tarikatin esaslarını yaymak uğrunda 1797 den itibaren hudutlarından taşarak Osmanlı İmparatorluğunun fiili idaresi altında bulunan araziye tecavüz ettikleri, 1804 de Medine ve 1806 da Mekke ve Ciddeyi ele geçirmiş bulundukları gibi Irak cihetine de saldırdıkları malumdur. Abdullah, bu kanlı muvaffakiyetler zamanına tesadüf eden Suud bin Abdülâziz'in on üç oğlundan biri olup 1814 de babasının ölümü üzerine riyaset mevkiine geçtiği sırada vaziyet çok değişmiş bulunuyordu ve Babaili tarafından imdada çağırılmış olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşanın orduları 1812 de Medineyi, 1813 de Mekkeyi istirdat eylemişlerdi. Zaten babasının irade kuvvetine ve hırsına sahip olmayan Abdullah da mücadeleye devam etmek arzusunda bulunmadığı için Mehmed Ali Paşanın büyük oğlu Tosun Paşa ile bir anlaşmaya vararak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişti. Fakat 1816 de Mehmed A.'nin diğer oğlu İbrahim Paşa İbnissuudları tamamen ortadan kaldırmak üzere yeniden taarruz edecekti. Bu taarruzun muvaffak olması ise Mehmed A.'nin nüfuz ve kudretinin Basra körfezine kadar yayılıp bütün Arabistan Yarımadasının onun hükmi altına geçmesi demek olacağından, II. Mahmud işin bu hadde varmasını içinden iste-

memekle beraber halkın Vahhabiliğin Mekke ve Medine'de icra ettiği tahribattan mütevellit şiddetli kin ve nefretini de gözönüne alıp açık bir muhalefete cesaret edememişti. İbrahim Paşa ordusıyla çözü kat'etti, altı aylık bir mukavemetten sonra Der'iyye kasabasına ele geçirip yerle bir ederek esir edilen Abdullah'ı da dört oğlu ve yakın adamlarıyla birlikte Kahireye yolladı. Bunlar başta Abdullah olmak üzere Kahireden İstanbul'a deniz yoluyla gönderildiler ve boyunlarında çifte zincirle karaya çıkarılıp şehirde dolandırıldılar. Padişahın hazır bulunduğu bir cirit oyununda halka teşhir edildiler, bundan sonra da Yahköşkünde boyunları vurulmak suretiyle idam edildiler. Bu idamlara bir diyeceler olmasa da kendilerinin esirlerini teşhir eden ve halka tahkir ettiren kadim milletlerin esirleri gibi boyunlarına zincir vurulup cirit oyunlarına götürülmeleri şüpheşiz ki çirkinlikti. Kaldı ki, vaziyetten istifade ile Vahhabiliğin merkezine kadar devlet nüfuzunu götürmek ve oralarda idare kurmak cihetine de gidilmemiş olduğu için Mısır ordusunun seli çekilip gider gitmez, 1821 de i. Abdullah'ın amcazadelerinden Türkiye başa geçecek, İbnissuudların hâkimiyeti yeniden teassüs edecekti. — Kendisinin aleikser birbirlirleri katliedip iktidarı elde eden ahıfı arasında iki Abdullah daha mevcut olup bunlardan İbnissuudlar maddesinde bahsedilecektir.

ABDULLAH ÇAVUŞ (Ölm. 1914) — 1853 Kırım Harbinde gösterdiği efsanevi cesaretle, 93 ten beri Bulgaristana ait bulunan Silistre'nin müdafaası sırasında Rus hatlarını tek başına yarıp Rusların cephaneliğini berha-va etmiş bulunmasıyla meşhur Aydınli bir Türk olup bu hareketi Namik Kemal Vatan yahut Silistre piyesinde canlandırmıştır, kendisi de bu piyesin kahramanlarından birini teşkil etmiştir. Abdullah Çavuş hükümet 1912 de Aydın Vilâyeti dahilinde yaşamakta olduğu köyde arayıp buldurmuş ve resmini çıkartıp İstanbuldaki «Askerî Müze» ye koydurduğu gibi kendisine hudemat-ı vataniyye ter-tibinden bir de maaş bağlatmıştı. Abdullah Çavuşun şahıs ve macerası son zamanlarda çevrilen bir filmde de canlandırılmıştır.

Abdullah Çavuş

ABDULLAH EFENDİ (Filibeli'ye bkn.).

ABDULLAH EL-AZİM PAŞA (Asım zadelere bkn.)

ABDULLAH EFENDİ (Dürrizadeler'e bkn.)

ABDULLAH GALİP PAŞA (Galip Paşaya bkn.)

ABDULLAH MUSİP PAŞA (Babanzadeler'e bkn.)

ABDULLAH PAŞA (Ölm. 1813) — Bağdad eyaletinde Kölemen ocağının mevcut olduğu ve eyaletin yarı müstakıl bir durumda bulunduğu sırada Bağdad Valiliği edenlerdendir. Vali Küçük Süleyman Paşanın Devlete karşı serkeş davranması ve bilhassa borcunu ödememesi üzerine İstanbul'da —henüz İ. Mahmud'un müsteşarı mertebesine yükselmemiş olan— Hâlet Efendi'nin konyunda vali ismi boş bir fermanla 1810 da Bağdad'a geldiği, ilkönce vaziyete hâkim olamayıp şehri terkettikten sonra Musul Valisinin ve Baban Mutasarrıf-

fının yardımlarıyla dönerek Küçük Süleyman Paşayı kaçmağa mecbur ettiği ve Süleyman Paşanın sığındığı urbanca katliedildiği sıralarda bu Abdullah Paşa eyalet kâhyası idi. Hâlet Efendi kendisini ocak erkânı arasında en münasibi bularak fermanın boş yerine onun ismini yazmış ve Abdullah Ağa Vezaretine Vali ilân edilip Babâliye olan borcu da Efendiye ödemisti. Fakat üç yıla varan Valiliğinde mevkini sağlamlaştırarak İran ile ve seferinin Müntefiklerle birleşen oğlu Said Beyle uğraşmak zorunda kalacak, İran Şahı Fetih Ali Hanın Bağdadı tecavüzünü 1812 de güçlükle ve tavizler vererek bertaraf ettikten bir yıl sonra da Said Bey'e mağlûp olup kaçmağa çalıştığı sırada rakibi tarafından ele geçirilip idam edilecekti. Bâb-ı Âli de vaziyeti kabul etmeyip tercih ederek Said Beyi Vezaretle Bağdad, Basra ve Şehr-zoru İhtiva eden eyaletin valisi nasbetmişti.

ABDULLAH PAŞA, HAMDULLAH, DELİ (Ölm. 1823) — II. Mahmud devrinde sadareti ihraz edenlerden olup Sadrazam ve pek azı Başvekil ünvanıyla İmparatorluğun bu en büyük mevkiline geçmiş kimselerin 168 incisidir. Tab'ındaki husnet ve muvazenesizlik gibi cehaletle karışık kabahatı ve küfürbazlığı habesiyle kendisine (Delî) lakabı verilmiştir. İrkan Türk olup babası Safranboludan İstanbul'a gelerek Çengelköyünde yerleşmiş fakir bir adam, Kaptanı Deryaların tarihlerini yazmış bulunan Kaptanı Derya Abdullah Ramiz Paşa zade İzzet Beyin ifadesine göre de (Çengelköyünde pespâye bir biyâye) imiş. Abdullah pek genç iken saraya bostancı girip tedrici şekilde ilerliyerek II. Mahmud'un cülüsünde Bostancıbaşığa yükselmiş ve saraydan çıktıktan sonra müteaddit vazifelerde ve bu arada Kütahya ve Karahisar muhafazıklarında, üç sene kadar da Kaptanı Deryalığa bulunmuştur. 1822 nisanında Sadarete tayin edildiği sırada Boğaz muhafızı idi. Sadarete tayini ise devletin pek buhranlı bir devresine ve Mora ihtilâlinin şiddetle devam etmekte bulunduğu bir zamana tesadüf etmiştir. Şu kadar ki, II. Mahmud kendisine büyük ümitler bağlayarak ve bu gâilleri bertaraf edebileceğini sanarak onu bu makama getirmiş değildi. Fakat Devlet Müsteşarı Hâlet Efendi, hakında Padişahın da iştirak etmeğe başladığı, hoşnutsuzlukları uyuturup zaman kazanmak için bir Sadaret tebeddülünün muvafık olacağına hükmederek sadrazam Hacı Salih Paşanın azline hükümdarı razı etmiş, Sultan Mahmud'un Abdullah Paşayı seçişi ise bu adamın gazap fevranları ve söğüp saymalarıyla azgın Yenicherileri bir derece olsun sindirebileceğini ummasından ileri gelmişti. Abdullah'ın dört ay süren Sadrazamlığı esnasında pek mühim bir olay vukua gelmiştir ki, o da bir müddet âdetle hakikî hükümdar vaziyetine girmiş olan Hâlet Efendi'nin Konyaya sürülüp orada katliedilmesidir. Fakat bunda yeni Sadrazamın bir muvaffakiyet hissesi olmayıp keyfiyet azledilmekle beraber gözden düşmüş olan selefi Salih Paşanın tavsiyesiyle olmuş ve Abdullah Paşanın Yenicheriler arasında zaptıAPT tesis hususunda da bir muvaffakiyeti görülmüş, hattâ bunlardan taşralarda suç işleyeceklerin mahallî Kadılar tarafından muhakeme edilmeyerek ancak kendi subayları tarafından cezalandırılmaları şeklinde bir usul kabul ederek herifleri büsbütün azdırmış. İstanbul'daki ocağı Yenicheri Ağalığına getirdiği meşhur Ağa Hüseyin Paşanın tedbirleri sayesinde bir derece itaat haline soktuktan sonra, Padişah bu dünyadan habersiz ve ehliyetiz Sadrazamı azil ve defetmeyi münasip bulmuş, şehirde büyük yangınlar çıkmasını Sadarete bulananların ehliyetizliklerine atfetmek ötedenberi âdet olduğundan bir iki gün fasıla ile İstanbul'da ve Galatada birer büyük yangın çıkmasını mührü hümayunu Abdullah Paşadan alıp Sadarete Silâhtar Ali Paşayı getirmek için vesile ittihaz etmiştir.

1822 Kasımı ortalarında azledilip İzmir'e sürülen Abdullah Paşa bir yıl sonunda orada füc'eten ölmüştür. Doğum yeri olan Çengelköyünde bir camii vardır.

ABDULLAH PAŞA, Cezzar Ahmet Paşa zade (1795 - 1856) — II. Mahmud devri valilerinden olup bu Padişahlı Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki mücadelenin ilk devresinde mühim bir rolü vardır. Napoléon'u Akkâ önünden çekilmeğe mecbur etmiş bulunmakla meşhur olan Cezzarın bir rivayete göre de kölesi olup Sayda Valisi sıfatıyla Suriyenin büyük bir kısmında pek genç yaşta yarı müstakıl denek bir vaziyete sahip bulunuyordu. Şam Valisi Der-iş Paşa ile giriştiği mücadele üzerine 1822 de Babâlice bu Paşa ile birlikte azledilmişken, Suriyeye göz dikmiş olup oraya yayılmak için mütemadiyen vesileler arayan Mehmet Ali'nin tavassutı'ne makamında bırakılmış, fakat Kavalalı ile bozuşmakta gecikmemiştir. Abdullah zeki, azimli ve vilâyetinin merkezi bulunan Akkâ'da Napoléon'un vaktiyle uğramış bulunduğu hezimetin hâtırasıyla mağrur bir delikanlı olduğu için Kavalâhın kendisi için münasip düşüğü peyk rolünü kabul edecek mizaçta değildi ve eyaletinin insan ve servet kaynaklarını onun emrine vermeğe yanaşmıyordu, diğer taraftan Şam kendi eyaletine ilhak etmeğe çalışarak bunu temin etmek üzere Vali Selim Paşanın katlini mucip olan bir de ayaklanma çıkartmış bulunuyordu. Mehmed Ali Suriyeye taşınmak ve Suriye sayesinde kuvvetlerini arttırdıktan sonra Anadolu üzerine yürürken hususundaki planını gerçekleştirmek için Abdullah Paşayı bertaraf etmek icap ettiğine hükmetmekte gecikmeyecek ve iki Paşa arasındaki ihtilâflar Mehmed Ali'nin tarafını tutan Lübnan Emiri Beşir'in de tahrikleriyle gittikçe çoğalacaktı. Bu hal 1831 e kadar devam etti ve Babâlinin kanlı bir ihtilâfı önlemek hususundaki gayretleri faydasız kalarak 1831 Kasımında Mehmed Ali, zahiren Abdullah Paşa ile dâvasını halletmek ve hakikatte Suriye k'tasını ele geçirmek üzere oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki ordusuna hududu geçirterek Sayda eyaletinin isgale girişti. Eyaletle dahil şehir ve kasabaları hemen hiç zahmet çekmeden ele geçirip ilerliyen Mısır ordusu, Akkâda pek ciddi bir mukavemetle karşılaşuyordu. Buraya 6000 seçme askerle ve Avrupalı mütehassıslarla kapanan Abdullah Paşa, 6 ay müddetle kaleyi müdafaa etti ve kuvvetinin mecmuu 400 nefere indikten sonra teslim olmak zorunda kalıp harp esiri olarak Mısra yollandı. Akkânın sukutuna kadar iki valisini barıştırıp vevleki bir müddet için zaman kazanmağa çalışmış olan Babâli de Abdullah Paşanın esaretiyle bütün Suriyenin Mehmed Ali'nin hükmü altına «irdiğini» görerek artık mücadeleye girmek zaruretine hükmetti: 14 Nisan 1832 de Osmanlı ve Mısır orduları arasında ilk çarpışma vukubuldu.

Daha 30 una varmadan büyük bir istikbale namzet görülmüş olan Abdullah Paşa bilâhare serbest bırakılıp Mısırdan İstanbul'a gelmiş, fakat ömrünün bakıyesi artık inziva içinde geçmiştir. Daha büyük kuvvet kaynaklarına sahip olmak şartıyla Mısırdaki Mehmed Ali bulunmasaydı, kendisinin hem otuz yaş genç olan bu Abdullah günün birinde aynı ihtisarla hiç şüphe yok ki ortaya çıkar ve Osmanlı İmparatorluğu Kavalalı yerine onunla çarpışmak zorunda kalırdı. Akkânın müdafaasında gösterdiği cesaret ve kabiliyet, bu Paşanın pek cevherli bir adam olduğunu ispat etmek için kâfidir.

ABDULLAH PAŞA (Ölm. 1911) — İkinci Abdülhamid devrinde Müşirliğe erişmiş, Vali ve kumandanlıklarda bulunmuş bir asker olup İrkan Çerkeştir. Cısrı - Mustafapaşa kumandanlığı müteakip İşkodra Vali ve kumandanlığına, Girit Vali ve kumandanlığına, merkezi Şam olan Beğnici ve merkezi San'a olan

Yedinci Ordu Müşirliklerine yollanmış, Yedinci Ordu Müşiri iken Vali Hüseyin Hilmi Paşa kendisiyle geçinemeyip istifa edince bir müddet Yemende Vali vekilliği de etmiştir. İkinci meşrutiyetin ilânında mazulüldü. Bir müddet sonra Hicaz Kumandanlığına tayin edilmiş ve kudemli bir asker olduğu için askeri rütubelerin tasfiyesi sırasında, 1895 de erişmiş bulunduğu müşirliği muhafaza etmişti. Yemende yapılacak askeri hareketin kumandanlığına tayin edilmişken hareket edemeden Hicazda ölümlü vukua gelmiştir.

Abdullah Paşa ehliyet derecesi vasatı aşmayan ifteli bir adam olarak tamdır. Ziyadesiyle mütekebbir ve tegrifata düşkün olup konuşurken Arap ve Fars kelimelerini sözlerinden mâna çıkırmayacak derecede bol kullanmaktaki merakı da muasırlarınca hikâye olunmuştur.

ABDULLAH PAŞA, Şerif (Ölm. 1877) — Mekke Emirlüğünde bulunmuş bir zat olup Osmanlı İmparatorluğunun Mısır fetih ve islam hilâfetine ele geçirecek Abaristan yarımadasına hâkim oluştundan Hicaz istiklâlini kabul edici arasındaki zaman içinde emaret mevkiline gelmiş bulunanların Hicaz Vilâyeti salnamesindeki kayıtlara nazaran 51 incisi, Hicazın idaresini Osmanlı devleti tarafından nasbedilmiş Valilere terkile fiili idareden el çekmek zorunda kalmış bulunanların da ilkidir. Malûmdur ki, bu emaret, Hazreti Alinin büyük oğlu Hasan evlâdından Ebu Aziz Katade tarafından tesis edilip faslasız şekilde devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu hükümü altına girmeden Mısra tâbi bulunmuştu. Arabistan yarımadasının daha ziyade lâfzî şekilde Osmanlı İmparatorluğuna tâbi oluştundan ve Emir Be-rekât'tan itibaren de emirlerin nasp ve azilleri İstanbul tarafından icra eolmek üzere bu şerifler Hicaz kıtasında hükümdar olmakta devam etmişler, Vehabi isyanı sırasında kısa bir müddet Vehabîlerin hükümüne ve bunu takiben Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın hükümüne girdikten sonra Mısır gâlisinin halli üzerine yine İstanbul bağlanmışlardı. Emarete geçiş hakkında ise bir usul ve nizam olmadığı gibi emirlik de kaydı hayat şartıyla değildi, fakat büyüğüne Zevî Zeyd ve küçüğüne Zevî Avn denen iki kol arasında gidip geliyordu; bunlardan (Zevî Zeyd) kolu 1584 tarihinde vefat eden Emir Hasanın Emir Hüseyin isimli büyük oğlundan, (Zevî Avn) kolu Emir Abdullah isimli küçük oğlundan inmekteydiler. Evvelki asırlarda Zevî Zeyd kolundan emirliği ihraz edenler ekseriyeti teşkil etmekle beraber son asırda emaret daha ziyade Zevî Avn koluna inhisar etmiş ve Mekke Emiri iken Birinci Cihan Harbi sırasında Hicazın istiklâlini ilân etmiş bulunan Hüseyin Paşa veya Kral Birinci Hüseyin de iste bu Zevî Avn koluna mensup bulunmuştur. Hal tercümesine bu maddeyi tahsis eylediğimiz Şerif Abdullah Paşa keza Zevî Avn'lardan olup Emir Muhammed bin Şerif Abdülümün'in büyük oğludur. Hicazda doğmuş ve 1855 e kadar orada yaşamış sonra İstanbul'a celbedilip vezaretle meclisi vâlâ azalığına tayin edilmiş, 1858 de babasının ölümü üzerine de onun yerine Mekke Emiri nasbedilip Hicazda dönmüş-

Şerif Abdullah Paşa

nun yerine Mekke Emiri nasbedilip Hicazda dönmüş-

tür. 1864 e kadar burasını bizzat idare ettikten sonra da, Süveyş kanalının açılması ve Mekke ile Medinenin telgraf hattıyla İstanbulla bağlanması ve diğer taraftan Osmanlı devletinin Yemen kıtasına bir ordu yollayıp o vakte kadar Hudeyde ile daha bir iki limana inhisar eden hâkimiyetini icrelere teşmil ile bir Yemen Vilâyeti vücade getirmesi, velhasıl Arabistan yarımadasındaki idaresini icrelere doğru götürmesi sırasında, Hicaz bölgesinde de Ciddé gibi sahil kasabalarına münhasır kalan idaresini bütün Hicaza teşmil ve Mekkeye bir Vali yollayıp vilâyet teşkilâtı vücade getirmesi üzerine hükümrânlığı fiilen nihayet bulmuştu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu emaret mevkilini ilga etmeyip hacca işlerine nezareti ve devletin mülki idare tesis etmediği çöl Arablarıyla münasebetlerin idaresini aynı tantanahı dekor içinde, merasiminde de valiyi tekdüm etmek üzere, emirîn uhtesinde bırakıp emarettire de Abdullah Paşayı ipka edecek ve Abdullah Paşa bu makamda ölünceye kadar kalacaktı. Yani emaretinin müddeti ceman 19 yıl olup bunun ancak ilk 6 yılnda Hicaza bilfiil idare etmiştir.

Ciddi, akıllı ve devlete tamamen bağlı bir zat bilirdi. Fiilen idareyi Hicaz valilerine devir hususunda bir müşküllât çıkarmamış ve ölümüne kadar da herhangî bir galle zühuruna sebebiyet vermemiştir. Vefatında biraderlerinde Hüseyin Paşa makamına geçmiş olup 1905 te emaret mevkilini ihraz ederek 1908 de azledilen Emir Ali Paşa da oğludur.

ABDULLAH PAŞA, Kölemen (1846 — 1937) — II. Abdülhamid devrinin son yıllarında Müşirliğe yükselmiş ve İkinci Meşrutiyet devrinde kumandanlıklarda ve bir ara nazırlıkta bulunmuş bir askerdir. Mısır ordusunda Süvari Miralay Rüstem Bey isminde ve Kölemenlere mensup birinin oğlu olup Trabzon'da doğmuş, Galatasarayla Harbiyede okuyup tahsilini 1881 de Kurmay Yüzbaşılığı ile ikmal etmiştir. Bundan sonra bir müddet Arabistan taraflarında bulunup 1885 ten itibaren Harbiye Mektebinde muallimliğiyle İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı ordusunun tensikisi için Almanya'dan celbedilen alman Generali von der Goltz'un tercümanlığını yıllarca ifa

Abdullah Paşa (Kölemen)

edip Yunan hududunda onunla birlikte bir kurmay seyahati icra etmiş, Rus ve Fransız ordularının manevralarında bulunmuş ve livalığa yükselecek 1895 ten itibaren Yıldız sarayındaki Maiyeti Seniyye Erkânı Harbiyesine memur ve bilâhare reis olmuş, 1904 te müşirliğe yükselmiştir. Reisliği ikrazından bir müddet önce bir aralık Musul Vali ve Kumandanlığında da bulunmuştur. 10 Temmuz inkılabını müteakip Dördüncü Ordu ve az sonra İkinci Ordu Müşirliğine tayin edilerek askeri rütbelerin tasfiyesi sırasında birinci ferikliğe, yani orgeneralliğe in

di, kolordu teşkilâtı vücade getirildikten sonra da Şûrayı Askeri azâlığına naklolundu. Bununla beraber, ordunun en bilgili kumandanlarından sayılacağı cihetle Malisör isyanı üzerine İskodrada Kadarğa karşı toplanan ordu kumandanlığına, İtalya muharebesi sırasında İzmir civarında toplanan Anadolu Garp Ordusu Kumandanlığına ve Balkan muharebesi zühur edince de Şark Ordusu Kumandanlığına tayin edilip 1912 ekim ayına rastlayan Kırklareli ve Lüleburgaz hezimetleri kendisinin kumandanlığına rastlamış ve ümitsizlik içinde kabul ve idare ettiği bu harbin hesabını Divanı Harbde verip beraet etmiş de artık tekaüde sevk edilerek Birinci Cihan Harbinin sonuna kadar hiç bir işte kullanılmamıştır. Mütarekeyi müteakip Tevfik Paşanın teşkil ettiği ilk kabinede Harbiye Nazırlığı edip bu esnada da idari bir başarı gösteremedi.

Goltz Paşanın maiyetinde iken onunla birlikte 1,100,000 mikyasında bir istikşaf haritası vücade getirmiş ve bir takım eserler yazmıştır ki, Balkan Harbindeki kumandanlığını anlatan ve 1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşanın Hâtrâtı ismini taşıyan bunların en mühimmidir. İffetli, bilgili, fakat bulunduğu vazifelerde muvaffakiyet elde etmemiş bir kumandan olarak tanınır. Soyadı Kanunu'ndan sonra Kölemen ismini almıştır.

ABDULLAH RAMİZ PAŞA, Kırımlı (1756-1811)

III. Selim devrinin islahata taraftar ricalinden olup II. Mahmud devri iptidasında da hayli mühim bir rol oynamıştır. Kırımın asıl bir ailesine mensup bulunan Kadî Feyzullah Beyin oğlu olup henüz çocukken Rus hükmü altına giren memleketinden babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş, medrese tahsilini ikmal ettikten sonra bir kaç yerde Kadılık etmiş, bunu müteakip Ordu Kadısı sıfatıyla Mısır'a gitmiş, avdetinde Kumbarahane ve Mühendishane Nazırı, Başmuhasebeci olmuş ve islahata taraftar zümre arasında yer almıştır. Bundan dolayı da III. Selimin hal'ı sırasında İstanbul'dan kaçmak zorunda kalarak Alemdar Mustafa Paşanın himayesine sığınmış ve onun tarafından Silistre Valiliğine tayin edilmiştir. Alemdar İstanbul'a gelip ve IV. Mustafayı hal'edip II. Mahmud'u tahta çıkarak devletin Sadrazam namı altında hâkimi kesilince, Abdullah Ramiz Paşa da Kaptanı Deryalığı ihraz etti. Alemdarın ancak 3 buçuk ay süren Sadrazamlığı sırasında Kaptanı Deryalık mevkilinde faaliyet ve siddet gösterip donanmada inzabâtı sağlamış ve Alemdarın yeniçeri ayaklanması neticesinde intihar ederek ortadan çekilmesinden sonra meydana çıkıp nizamı tesis etmeye çalışan II. Mahmud, Kadî Abdurrahman Paşa ile birlikte Kaptan Paşanın kuvvetlerine başvurmuş ve Abdullah Ramiz Paşa donanmayı Galata öllerine getirmiş, Paşakapısı, Ağakapısı taraflarını topa tutturmuştu. İddiaya göre, yeniçerilerce tahta çıkarılmasından korkulan eski Padişah IV. Mustafa'yı II. Mahmud'un emriyle gece saraya boğan bir kaç kişi arasında da bulundu. Sultan Mahmud tahttan atılmak tehlikesinden bu ölüm sayesinde kurtulmakla beraber vaziyete bir türlü hâkim olup yeniçerileri itaat altına alamadığı için, bir iki gün sonra Abdullah Ramiz Paşa bir gemiye binip İstanbul'dan kaçıyor ve Silivri taraflarında karaya çıkıp Çatalca'da Selim Girayın ciftliğine sığınıyor, oradan Ruscuğa giderek Alemdar'ın eski adamlarından birinin yanına sığınıyor, bu sırada da devletçe gıyabında idam hükmü verilmiş bulunuyordu. İki sene sonra bu hükmün kaldırıldığı ve kendisinin affedildiği ilân edilince meydana çıkıp İstanbul'a dönmek üzere yolda iken daha sonra Sadrazam olan Hürşid Paşanın adamları tarafından Yerköy civarında pusuya düşürülüp öldürüldü ve cesedi Yerköy kalesinin dışındaki mezarlığa gömüldü. Oğlu İzzet Beyin Haritalı Kaptanmı Derya isimli ve Kaptan Paşaların hal tercümelerini muhtevî ve matbu eserinde hayatı tasvîlatla hikâye olunmuştur.

Abdullah Ramiz Paşanın şairliği de vardır ve: Garibim, bilkesin, yoktur enisim ahtan gayri Penahım, dest-girim Allahtan gayri beyti maruftur. Mevlevî tarikatine nisbetini anlatan ve ilhamını tasavvufattan alan şiirleri de 1846 da basılmıştır.

ABDULLAH RAMİZ PAŞA (1818 - 1876) — Dilcilik sahasındaki bir eseriyle tamman, askerlik sahasında da eserleri bulunan bir zattır. 1831 de asker ocağına girmiş ve Namık Paşanın himayesiyle ilerlettiği tahsilini 6 yıl A'manyada kalıp ikmal etmiş, 31 yıl muhtelif askeri hizmetlerde bulunup topçu ve istihkâm sınıflarının islahında muvaffakiyeti görülmüş ve 1874 de nüzul neticesi alı olduğundan Dar-ı Şûra-yı Askeri azâlığından emekliye ayrılmıştır. Em-silei Türkî isimli ve lisanı Osmaninin kavaidine müteallik kitabı, dilcilik bakımından ve bu sahada yazılmış ilk eserlerinden birini teşkil etmesi itibarıyla mühimdir. Paşanın ahlâka, ziraate, topçuluğa dair de kitapları vardır.

ABDULLAH ZÜHDÜ BEY (1869 — 1925) — II. Abdülhamid devri sonlarıyla İkinci Meşrutiyet devri muharrir ve gazetecilerindendir. İstanbul'da doğmuş ve ölmüştür. Ticaret ve Nafia Nezareti memurlarından Osman Tevfik Efendi isminde birinin oğlu olup 1890 da Galatasaray'ı bitirerek Saadet gazetesinde muharrirlikle matbuat hayatına girmiş. **Tarik, Tercüman-ı Hakikat, İkdâm ve Sabah** gazetelerinde çalışmış ve bu son gazetede hayli müddetten beri yazı işleri müdürlüğü ifa etmekte bulunduğu sırada 10 Temmuz inkılabının vukua gelişinden bir hafta sonra **Gazete** isimli gündelik bir gazete kurup bir kaç gün geçince bu ismi **Yeni Gazete**'ye çevirmiştir. 31 Mart'ta süren devrede Kâmil Paşanın ve İngiltere politikasını hararetilikle taraftarlığı ve itihât ve Terakkî düşmanlığı politikasını güderek tamnâmış muharrirlerin yazarları da nesreden **Yeni Gazete**, 1913 Bâb-ı Âli baskınına kadar devam etmiş, o günün hemen akabinde de Abdullah Zühüdü gazetesini kapayıp matbuat hayatından uzaklaşmayı ve antikapitula başla-

Abdullah Zühüdü Bey

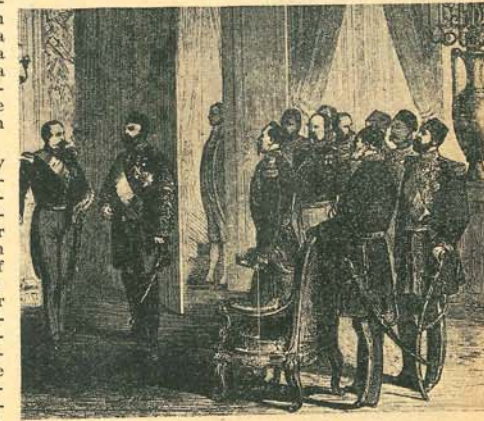
mayı tercih etmiştir. Mütarekeden sonra Abdullah Zühüdü **Yeni Gazete**'yi tekrar tesis ettiyse de ona eski ehemmiyetini veremedi ve bir müddet **Sabah**'a döndükten, Damat Ferit Paşanın sadareti esnasında 4 ay da Matbuat Umum Müdürlüğünde bulunduğundan sonra istifa edip ve artık Bâb-ı Âli caddesiyle her münasebeti kesip kendisini, kalb sektesinden ölünceye kadar antika ticaretine hasretti.

Abdullah Zühüdü Bey pek veldî bir kaleme sahip olup telif ve tercüme 90 a yakın eseri vardır ve bu eserlerin neşir tarihleri Meşrutiyetten önceki devreye tesadüf etmektedir. Tercümelere edebî değerleri aleksker yüksek olmayan bir takım romanlardan ibarettir. Telif eserleri arasında bilhassa Beyoğlu ve Galatanın sefahet âemlerini ve serseriler muhtilini pek canlı bir şekilde tasvir eden büyük hikâye ve romanları mevcuttur ve bunlardan bir ikisinin yeni harflerle çıkması temenni olunabilir. Zamanında rağbet görmüş eserlerinden **Güller ve Dikenler**, **Rehgu-**

ABDÜLÂZİZ HAN (1829 - 1861) — Osmanlı padişahlarının Yıldırım şehzadelerinden Sü'eyman ve Musa Çelebilerin Rumeline münhasır kalan hükümdarlıkları itibare alınmamak şartıyla otuz ikincisi, İstanbulun fethinden sonra, saltanat sürenlerin yirmi altıncısı, Osmanogullarından ge'me halifelerin de 24 uncüsüdür. Sultan II. Mahmut'la kadınlarından Pertniyal Valde Sultanın oğulları olup babasının kendisini takiben saltanat sürmüş iki oğlundan sonuncusudur. 9 Şubat 1829 da İstanbul'da Beşiktaş sarayında doğmuş, babasının ölümü ile büyük biraderi Abdülmecid'in 3 Temmuz 1839 da tahta çıkması üzerine velaht ve 25 Haziran 1861 de ölümü üzerine halife ve padişah olmuş, 15 sene, 4 ay ve 19 gün tahtta kaldıktan sonra da 30 Mayıs 1876 da hal edilerek 7 Haziran 1876 da Ortaköydeki Feriye dairelerinin Ortaköy düşen tarafında ve galip bir ihtimalle intihar etmek suretiyle ölmüş, Divanyolunda babası II. Mahmut'un türbesine gömülmüştür. Halk arasında şehzadeliğinde daha çok Aziz Efendi diye anılmış olduğu gibi tahta çıktıktan sonra da daha ziyade (Sultan Aziz) suretinde zikredilmiştir.

ŞEHZADELİK VE VELIAHTLIK DEVRİ

Doğumu gelenek mucibince İstanbul'da yedi gün şenkliklerle tesit edilip ikinci velaht vaziyetinde hü-

Abdülâziz 1867 yılında Fransa seyahatinde Elyseör sarayında 3 üncü Napoleon tarafından, karşılanması (Resim aynı tarihte çıkan Illustration'den alınmıştır.)

yüyen Abdülâziz, babasının saltanatı sırasında ve 1335 te sünnet edilmiş, okumağa başlamış ve Sultan Mahmud bazı ziyaret ve teferrüçlerinde Abdülme-

Abdülaziz'in Topkapı sarayı müzesinde bulunan atlı heykeli

Sultanın da gözüne girmiş bulunan Mahmut Nedim Paşa isimli veziri sadrazam yapacaktı. Devletin dış siyaseti hakkında bilgiden mahrum, ahlaki kötü ve akıl muvazenesi bozuk olan bu Mahmut Nedim Paşanın on bir ay süren sadareti devlet için uzun senelerde düzelmeyecek karışıklıkları mucip olmuş, devlet memurları Avusturya imparatorunun bir sefirimize dediği gibi mütemadi azil ve becaşislerle da iml bir promenade'a, yani seyrana çıktıkları gibi israf ve irtişanın kapıları da ardına kadar açılıp sadrazam ve saraya ve haremi hümayuna takdimlerle bu işe bizzat padişahı alıstırmış, mevkilinde beka için de Rus sefiri İgnatiev'in himayesini pek lüzumlu sayıp Balkanları Rus emelleri için ateşlemek politikasını takibe koyulmuş olan bu dessas diplomati işlerin mercii ve Bâb-ı Âlî'nin âmiri vaziyetine sokmuştur. Gerçi tâyin edildiği yeni vilâyete gitmeden evvel huzura çıkan eski Şûrayı Devlet Reisi Midhat Paşanın pek cesur bir lisanla bu on

bir aylık sadaretin bütün kötülüklerini kendisine arzetmesi üzerine Sultan Aziz'in aklı başına gelecek ve Tanzimat hükümlerini ihlâl edip bazı vükelâyı ve bu meyanda pek kıymetli bir asker olan Hüseyin Avni Paşayı da sürdürmüş olmak kaba hatini işlemiş bulunan Mahmut Nedim'i hemen azl ile Tuna ve Bağdattaki valiliklerinde pek büyük muvaffakiyetler göstermiş bulunan Midhat Paşayı onun yerine sadrazam yapacaktı. Ne çare ki, fevkalâde bir Vali olmasına mukabil Midhat Paşa siyasi işlerde kâfi görgü ve tecrübeden mahrum olduğu gibi mizaç itibariyle acül ve Mahmut Nedim Paşanın her türlü tabasbuslarına alışmış olan Sultan Aziz'in tahammül edemeyeceği kadar da söz ve nareketlerinde ölçsüz bir adamdı. Bu sebeple makamında tutunamayacak ve ondan sonra sadaret makamında birbirlerini takip eden mutercim Rüşti, Esat, Şirvanî zade Mehmet Rüşti, Hüseyin Avni ve tekrar Esat Paşaların sadaretleri, sırasında Sultan Aziz'le

sadrâzamlar arasında bir salâhiyet muvazenesi kurulamayacak ve padişahla anası Mahmut Nedim'in tabasbuslarıyla (fazla-ı varidat) takdimelerini unutamadıklarından, sadrazamların umumi efkârda nefret ve galeyana bahane ederek şuraya buraya sürdürmelerine rağmen Mahmut Nedim'in yine celbedilip iş başına geçmesini ve kendilerini onun şuraya buraya sürdürmesi ihtimalini daimi bir tehlike halinde hissedeceklerdi. Bu devre içinde sadareti en çok sürmüş bulunmakla beraber bu korkuyu en çok çeken Hüseyin Avni idi. Kaldı ki, Âli Paşanın ölümünü müteakip memleketi olan Ispartaya sürülüşünden dolayı Sultan Aziz'e karşı affetmez bir kin besliyordu ve bu kin sadrazam iken ve türlü lütfuna mazhar olurken bile padişahı katledecek adamlar aramağa kendisini sevkedecek derecede derin ve amansızdı. Diğer taraftan, Sultan Aziz'in henüz şehzadeliğinde dünyaya gelmişse de tahta çıkmadan Osmanogullarının evlât sahibi olmamaları geleneği icabınca doğumu ilân edilmemiş ve gizlice büyütülmüş olan büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi lehine veraset şeklinin değiştirilerek veliaht Murad Efendinin haklarından mahrum edileceği hakkındaki şayialar da artık ortahğa tamamen yayılmış ve Yusuf İzzettin Efendinin yirmi yaşına varmadan Müşirliğe, Hassa Ordusu Kumandanlığına yükseltiyle haklarında âdetâ veliaht muamelesi yapılmaya başlanması da mevcut huzursuzluk sebeplerine inzimam ediyor, Mesrutiyet taraftarlarının Abdülaziz Handan çok daha münevver bir adam olan Murad Efen-

madan yer öpmelerini kat'i bir şart ve pek tabii bir mecburiyet sayar olmuştur. Sarayında geceleri oynanan ortaoyunlarında dalkavukların vükelâyı en gülünç şekillerde canlandırıp kendisinin de bununla eğlenmesini öğrenmek, ricalı Abdülaziz'e düşman ettiği gibi döğüşlerini seyrettiği horozların boyunla-

Abdülaziz, saltanatının son yıllarında

Abdülaziz'in Pariste III. Napoleon tarafından istasyonda karşılanması

dinin etrafında toplanmalarını ve muhteiff huzursuzluk âmillerine bir de veraset buhranının inzimam etmesini mucip oluyordu. Vaziyet bu hal ve şeklide olup işler her tarafta çığırından çıkmış bulunurken, Sultan Aziz'in ahlaki da günden güne değişip eski tevazu ve sadeliğinden artık eser kalmamış, padişah huzuruna çıkanların yüzüne bakmayıp dur-

rına nisan astırdığı şeklindeki hikâyeler de halk arasında yayılıp çıldırdığı hakkındaki şayiaların alıp yürütmesine ve zaten cülusunun ertesi senesinde ortaya çıkmış iddiaların pek kuvvetli ve kat'i bir şekilde yeniden canlanmasına sebep oluyordu. İşte vaziyet bu merkezde olup bir taraftan mali bir buhran şiddetle hüküm sürüp ortahğa büyük bir kısmı Rus elçiliğinden sürülen türlü kötü şayialar dolasırlan Hersek'te de yine Rus parmağıyla ve tahrikiyle çıkmış bir ayaklanma sürüp gitmekteydi. Sultan Aziz tecrübesizliğine rağmen dürüstlüğüne ve iyi niyetine güvenip ikinci defa olarak sadarete getirilmiş bulunduğu Ahmed Esat Paşanın bu hareketi kabil değil bastıramıyacağı kanaatine varıyor, bu kanaate varınca da Mahmut Nedim Paşa Rus sefaretinin adamı olmak itibariyle belki bu hususta kendisine yardım edileceği hayal ve ümidine kapılarak Esat Paşayı azlediyor, son sürülüğünden bir müddet sonra yine affedilip İstanbula dönmüş bulunan Mahmut Nedim'i 1875 Ağustosunda —ve ölüm kararını kendi terip ve imza eden bir mahkûm gibi— tekrar sadarete getiriyor, imparatorluğun idaresini yine ona tevdi ediyordu.

ABDÜLAZİZİN HALİ VE ÖLÜMÜ

Mahmut Nedim Paşanın sekiz buçuk ay süren bu ikinci sadareti bir ucuruma fasilasız şekilde sürüleniştin başka bir sey olmayacak, müsibetler birbirini takip edecek. Rusyanın Balkanlardaki tahrikatında bu uğursuz sadrazam şerefine en küçük bir yavaşlama kaydedilmeyecek Hersek ihtilali devam ettiği gibi ise Karadağ da karışacak, diğer taraftan harici borçların ve umumi ceshanın falz ve re's-ülmalının hükümetin gittikçe artan mali perisamlığına bir deva olmak üzere yarıya indirilmesi memleket içinde ve bütün Avrupada büyük bir gazap hasıl edecektir. Bu sıralarda Bulgaristan bölgesinde de Hristiyanlar ayaklanarak hükümetin Rusyayı hiddetlendirmek korkusuyla oradaki askeri kuvveti arttırmaya cesaret edemeyiş yeni ve büyük bir galle daha çıkarıyor, buna bir de Selânik işi ve gallesi inzimam ediyordu ki bu da müslüman olmuş bir Bulgar kızını kaçırmağa kalkan Fransa ve Prusya konsoloslarının ahali tarafından katledilmelerinden çıkan galleydi ve devletin şeref ve itibarına ağır silleler inmesiyle neticelenmekte. Nihayet İstanbul medreselerinde okuyan talebe —belki Abdülâziz'in eski bir imâmı olup meşhata kadar yükselmiş ve bu meşihattan doğrusunu söylemek lâzımsa hakazca atılmış bulunan Hayrullah Efendinin teşvikiyle— dersleri tatil edip gıristiklerî nümâyisler neticesinde, ve Hüseyin Avni'nin adamı olan basmabeyinci Hâfız Mehmet Bey de valde sultanı elde edip o da padişahı ikaz ettiği için, ahali tarafından parçalanmak tehlikesine maruz görünen Mahmud Nedim Paşa azadılıyor ve talebeli ulûmun istekleri yerine getirilerek Abdülmecid devrinde de sadrazamlık etmiş bulunan mütercim Rüşti Paşa sadarete, Hayrullah Efendi meşihata, Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe ve Midhat Paşa Şürayı Devlet Reisliğine getiriliyorlardı. Bunlar arasında sadrazamlıca seyhülislam hal'a kendiliklerinden teşebbüs edecek insanları değillerse de padişahın işler sükûn bulunca kendilerini makamda tutmıyacağından emindiler, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa da kendisine seferlerinin taşıdıkları Kaptan-ı Derya unvanının verilmemiş olmasından dolayı Abdülâziz'e karşı çocukça, fakat derin bir kin besliyordu. Midhat Paşanın emel ve sevdası ise Kanunı Esasî'yi ilân ettirip yeni rejimin sadrazamlığını etmek olduğundan son dakikaya kadar mütereddit kalmış ve Valde Sultanın talebi üzerine takdim ettiği yeni bir ıslahat lâyhâsından da ses sâda çıkmaması üzerine Hüseyin Avni Paşa ile anlaşmış. Yani, hareketin ruhu, Serasker Hüseyin Avni Paşaydı —ve pek kuvvetli bir rivayete göre sadaret mazulü olarak İngiltereye gittiği sırada bu hususta İngiltere ricâliyle de anlaşmış bulunmuş— bu Paşa, Dar-ı Şürayı Askeri Reisli Redif ve Askeri Mektepler Nâzırı Süleyman Paşalarla ve Bahriye Nâzirıyla işbirliği edecek ve sırta teşvik edilen diğer ricâ de Mahmud Nedim'in telkarı sadrazam

Abdülâziz'in hal'i fetvası

Abdülâziz'in hal'i fetvası kuvveti arttırmaya cesaret edemeyiş yeni ve büyük bir galle daha çıkarıyor, buna bir de Selânik işi ve gallesi inzimam ediyordu ki bu da müslüman olmuş bir Bulgar kızını kaçırmağa kalkan Fransa ve Prusya konsoloslarının ahali tarafından katledilmelerinden çıkan galleydi ve devletin şeref ve itibarına ağır silleler inmesiyle neticelenmekte. Nihayet İstanbul medreselerinde okuyan talebe —belki Abdülâziz'in eski bir imâmı olup meşihata kadar yükselmiş ve bu meşihattan doğrusunu söylemek lâzımsa hakazca atılmış bulunan Hayrullah Efendinin teşvikiyle— dersleri tatil edip gıristiklerî nümâyisler neticesinde, ve Hüseyin Avni'nin adamı olan basmabeyinci Hâfız Mehmet Bey de valde sultanı elde edip o da padişahı ikaz ettiği için, ahali tarafından parçalanmak tehlikesine maruz görünen Mahmud Nedim Paşa azadılıyor ve talebeli ulûmun istekleri yerine getirilerek Abdülmecid devrinde de sadrazamlık etmiş bulunan mütercim Rüşti Paşa sadarete, Hayrullah Efendi meşihata, Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe ve Midhat Paşa Şürayı Devlet Reisliğine getiriliyorlardı. Bunlar arasında sadrazamlıca seyhülislam hal'a kendiliklerinden teşebbüs edecek insanları değillerse de padişahın işler sükûn bulunca kendilerini makamda tutmıyacağından emindiler, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa da kendisine seferlerinin taşıdıkları Kaptan-ı Derya unvanının verilmemiş olmasından dolayı Abdülâziz'e karşı çocukça, fakat derin bir kin besliyordu. Midhat Paşanın emel ve sevdası ise Kanunı Esasî'yi ilân ettirip yeni rejimin sadrazamlığını etmek olduğundan son dakikaya kadar mütereddit kalmış ve Valde Sultanın talebi üzerine takdim ettiği yeni bir ıslahat lâyhâsından da ses sâda çıkmaması üzerine Hüseyin Avni Paşa ile anlaşmış. Yani, hareketin ruhu, Serasker Hüseyin Avni Paşaydı —ve pek kuvvetli bir rivayete göre sadaret mazulü olarak İngiltereye gittiği sırada bu hususta İngiltere ricâliyle de anlaşmış bulunmuş— bu Paşa, Dar-ı Şürayı Askeri Reisli Redif ve Askeri Mektepler Nâzırı Süleyman Paşalarla ve Bahriye Nâzirıyla işbirliği edecek ve sırta teşvik edilen diğer ricâ de Mahmud Nedim'in telkarı sadrazam

zam olmasından kendi menfaatleri ve devlet menfaati namına büyük korkular duyarak herhangi bir itiraz ve muhalefette bulunamayacaklardı. Fakat hareket programı tamamen tanzim edilmiş, gün ve saat tayin edilmiş ve hattâ keyfihetten haberdar olan İngiltere sefiri bunu Londraya yazmışken Sultan Abdülâziz hiç bir şey hissetmemekte, duymamakta devam ediyor, büyük bir gaflet içinde bulunuyordu. Hareketin bir gün evele alınması ise onun meseleyi sezmiş olduğuna Hüseyin Avni Paşaca hükmedilmesinden ileri gelecekti.

Abdülâziz hal' edileceği gecenin akşamında saray önünde demirmiş bir gemideki redif askerlerinin bir kısılaya yerleştirilmeleri hakkında görüşmek üzere Hüseyin Avni Paşayı saraya çağırarak, fakat hal' içinde Mektebi Harbiye talebeleriyle birlikte dışarıdan vapurlarla getirilen bazı taburları kullanmağa hazırlanan Serasker, ansızın vâkî olmuş bu talebi ertesi günü geleceğini bildirmekte geçiştirecek ve bu küstahlığı, adamı olan basmabeyinci padişahın gazabını tahrik etmeden hazmettiğime muvaffak olmakla beraber Serasker ile öteki Paşalar ölümlün soğuk nefesini âdetâ yüzlerinden hissederek hal' işini hemen başarmaya karar verecekler, zaman zaman siddetle yağan yağmur altında bazan da kayıkla yahdan yalıya giderek gerekli tertibatı alacak, harbiye talebesine Dolmabahçe sarayının padişah dairesini hemen kuşattırdıktan sonra vellaht, dairesinden —her şeyi bilmekte beraber işin bu gece olacağını zannetmediği için uyandırılınca dehşete uğrayan— vellaht alıp Serasker kapısına gün ısıran götürecekler, Abdülâziz'in cinneti hakkında Seyhülislamdan fetva alacaklar ve vaziyeti öğrenip gelmeğe başlayan vükelâ ve erkân biat ederken cülûs topları atarak keyfiyetten Abdülâziz sarayının da nihayet haberdar olmasını temin etmiş olacaktı.

MAHBUSLUK GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ

Cülûs topları Dolmabahçe sarayında ik önce cariyelet duyup şehirde yangın varmış diye valde sultanı uyandırmışlardı ve valde sultan oğlunu aynı sözleri tekrar ederek uyandırmıştı. Fakat Abdülâziz yüz bir kere tekrarlanacak topları sayıp pencereden de donanmış gemileri göreyek hakikati anlamakta gecikmiyerek: «Beni Sultan Selime benzettiler!» diyecek, şaşkın bir halde bulunduğu sırada da evlâdı ve mensuplarıyla birlikte Dolmabahçeden ayrılıp ikametne tahsis edilmiş olan Topkapı sarayına gitmesi lüzumu kendisine bildirilecekti. Bunun üzerine Sultan Aziz hiç bir mukavemete teşebbüs etmiyerek deniz yoluyla Beşiktaş sarayını terk ediyor, donanmış gemiler arasından bir kayak içinde geçerek yağmağa başlayan siddetli bir yağmur altında sursıkalmış bir halde Topkapıya varıyordu. Topkapı sarayının gayetle perişan, metrukk bulunması ve sarayda geçmiş asırlarda cereyan etmiş fecayilin ve bu meyanda babasının amcazadesi III. Selimin şehadetinin hâtraları ile ziyadesiyle muhtarip olan, hattâ bir müddet de hiç bir hazırlık olmasından dolayı aç kalan Abdülâziz Han, burada geçirdiği üç gece esnasında pek büyük bir ızdırıp ve dehşet geçiren kalarak yeni padişaha birer gün fasıla ile yazdığı ilk mektupla kendisinin başka bir saraya nakledilmesini istiyecek. Sultan Murad'dan gelen çok nazik cevapların bilhassa ikincisinden rikkate gelip ağılayarak kendisinin bu işin ehli olmadığını takdirle beş ay evvel feragat etmeyi istemişken oğlunun çocuğunun ısrarıyla vazgeçmiş bulunduğunu söyleyecekti ki bunu kaydederken bu feragat tasavvuru hakkında başka hiçbir bilgi bulunmadığı

da ilâve etmek icap eder. Sultan Aziz Ortaköyde inşa ettirmiş olduğu Fer'iye dairesini bizzat seçip teklik etmesiyle oraya nakli kararlaşp ertesi gündü yine valdesi, evlâdı ve havemleriyle oraya naklolunacak ve Topkapıdan kurtulmasına rağmen huzur ve sükûna kavuşmayarak bahçede doluşmasına ve pencereden bakmasına muhalefet eden askerlerin ıhtırları ve birinin (Abdülâziz Efendi) demesi, harem ağalarının da alımp tamamiyle kadımlar arasında bırakılması gibi haller ızdırabını arttıracaktı. Kendisi için hazırlanan odaya girerken «Benim isim Allah'a kalmıştır» diyen ve bir ara kendisine zehir verilmesini de bir mahbeyincisinden gizlice isteyen sabık hükümdar, 3 Haziran sabahı sakamı düzeltmek üzere makas isteyip ve odasına kapamp annesiyle cariyelet odasından çıkartmış ve yan pencereden bakan bir cariye kendisini sakamı düzeltiyor görüp valdesinin endişelerini teskin ettikten az sonra da odadan intitler duyulup, kapı kırılarak içeri giri-

Abdülâziz'in saltanatının esnasında çekilmiş bir fotoğrafı

lince Sultan Aziz'in sıvalı kollarının damatlarından kanlar aktığı, olduğu yere yıkılmış bulunduğu ve ölümlü de kanlı bir makasla sayfalari açık ve kana bulanmış bir Kur'anı Kerim durduğu görülecekti. Pertevniyal valde henüz hayatta bulunup gözlerini açıp kapamakla olan oğluna sarılıp bayıldığı sırada bir hekim aranmış, fakat hekim bulunmadan karşıki sahilden kayığına binip saraya yetişen Hüseyin Avni Paşa bir rivayete göre kendisi geldikten sonra uzun ve acı bir bakışla bakıp ruhunu öyle teslim eden padişahın cesedini yandaki karakola taşıtıp neferlere mahsus ot yatağı yatırmış, bir pencere perdesini de üstüne örttükten sonra şehrin en büyük doktorlarını çağırıp, fakat: «Bu bir padişah cenazesidir, her tarafı muayene edilemez» diye sathı bir muayeneden sonra intiharı hakkında rapor alırmış, bundan sonra da ceset tekrar Fer'iye sarayına nakledilmiş ve V. Murad'ın iradesiyle II. Mahmud'un türbesine gömülmek üzere denizden Topkapı

sarayına getirilmiş, techiz ve tekfini yapılarak vükelâ hazır bulunduğu halde cenaze merasimi ierra olunmuştu. Cenazesine halkın hayli lûkaydı gösterdiği ve ölülerin tezkiyesi hakkında yapılan kanaat müntehirlirinin imansız ölümleri hakkındaki suçlular sebebiyle «iyi biliriz» yerine «Allah rahmet eylesin!» şeklinde cevaplar verildiği ilâve olunabilir. Fakat o tarihte bu ölümün intihar olduğuna hemen hemen tamamen kanaat edilmiş ve hattâ bu hususa sıkı padişahın annesi ve büyük oğlu istisrak etmişlerken, beş sene sonra Sultan Hamid saltanatı ve emniyeti için ziyadesiyle tehlikeli bulunduğu Midhat ve Mahmut Celâlettin Paşaları mahvetmek, aynı zamanda da hükümdar hal'etmeğe teşebbüs edebilecek vükelâya, müessir bir ders vermek üzere Sultan Abdülâziz'in katledilmiş olduğu iddiasını ortaya çıkarmıştı ve bu iddia aradan bu kadar uzun yıllar geçmiş ve bu hususta sayısız yazı yazılmış olmasına rağmen hâlâ ne tamamen reddedilebilmiş, ne de katliyle isbat olunabilmiştir. Halbuki Sultan Aziz gayetle kuvvetli bir adam olduğu gibi ölümün vukua geldiği sırada sofa ve yan odalarda gözcü cariyelet bulunup bunların hiç bir mücadele güldüştü duyması ve sarayın dışından ve deniz tarafından kasatillerin güpegündüz tırmamp üst kattaki bir odaya pencereden girişleri akıl alır işlerden olmadığı için intihar ihtimali çok daha kuvvetli olsa gerektir. Katil iddiasını ileri sürerlerin büyük delillerinden biri, bu sırada bir misafir oturup görüşmekte olan Serasker Hüseyin Avni Paşanın mütemadiyen Feriye sarayında bakmakta oluşu ve o taraftan gelen sesleri duymaz olmuşken hazır kayığına binip seğirttiği hakkında o misafirin, yani Velilyüddin Paşa isimli vezirin hikâyesidir. Mahiyeti çok daha düşündürdücü olan diğer bir nokta ise bir bileğinin damarlarını kesmiş adamın bu damarları kesik bilekle öteki bilekte nasıl yara açabileceği keyfiyettir. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşanın henüz ruhuunu belki teslim etmemiş olan sabık hükümdarı karakola naklettirmiş ve hekimlerin bütün vücutta tetkik etmelerine müsaade etmemiş olması da bir çoklarını katil ihtimalini daha guldüştürmüştür. Fakat Abdülâziz Han kendine kayımasa ve sağ kalsaydı, V. Murad'ın cinnetiyle birlikte sabık hükümdarın iclâsı ihtimali derhal başgöstereceği için kendisini tahttan hakaretlerle atan vükelânın ve bilhassa Hüseyin Avni Paşanın katil işine teşebbüs edecekleri de muhakkaktı. Fakat fevkalâde mağrur olup vaktiyle Bursa'yı ziyaretinde Timurlen'in esareti altında yaşamak zilletini Yıldırım'a affetmiyerek türbesini ziyaret etmiyen ve III. Napoléon'un intihar etmeyip Prusya Krallığı kheimi teslim edisini ziyadesiyle ayıplamış bulunan Abdülâziz'in uğradığı acı muamelelere tahammül edemiyerek ve nasıl olsa katledileceğini de hesap ederek kendi canına kıymış bulunması, şahsiyeti gözönüne getirilince asla hayreti mücip olamaz. Herhalde, terazinin intihar tarafı daha ağır basmaktadı.

ŞAHİSİYETİ, AHLAKI, EVLÂDI

Abdülâziz Hanın esası bir tahsil görmediğini daha evvel de söylemiştik. Bununla beraber din hususunda hayli lâubâli sayılmış bulunmasına rağmen yine en çok dini malûmat edinmiş, kendisinden en uzun müddet ders aldığı hocâ da daha sonra seyhülislamlığa getirdiği Hasan Fehmi Efendi olmuştur. Hattâ annesinin Akseraydaki camiihâne hediye ettiği levhanın da delâlet ettiği vehile yazısı güzel olduğu gibi inşası da düzgündü. Şark musikiğinde hayli bilgili sahibi olup gayet güzel ney çalığında ittifak edilmiştir. Resme karşı da pek büyük bir istidadı olup resminin ve heykelinin yapıl-

YÜZELLİ YILIN TÜRK MEŞHURLARI ANSİKLOPEDİSİ

masına müsaade ederek bu hususta taassup göstermemiş ve başta İstanbulu celbettirgi Rus Ermenisi Ayvazofski gelmek üzere bazı ressamlarla yapılmış istediği resimler hakkında çizimdergi kırklerden-de ressamkittirgi fitri kaabiliyetine mütehas-sıslarla hükmedilmiştir.

Muntazam konuştuguna ve hazır cevap olduğuna da muasırları şahadet etmişlerdir.

Askerlik bahislerinde de hayli bilgili olup Avrupa'da yaptığı seyahat esnasında Fransız ordularının büyük, Prusya ordusunun küçük birer manevralarında bulunmuş olmasına rağmen bir harb vukuu takdirinde Prusya ordusunun galebe çalabileceğini söylediğine bir hayli kimse ve bu meyanda Sadullah Paşa şahadet etmişlerdir. Hele son zamanlardaki kibir ve gururuna rağmen tavırları sade ve tekel-lüften uzak kalmıştır. Sarayda gecelik entarisiyle gezip giyimliken de üniformasının üst düğmelerini özüğü ve pehlivan güreşlerini severek kendisi de gayetle kuvvetli olup pehlivanlarla gayetle güreşmek üzere kibet giyerek ortaya çıktığını söylediğini ilâve etmek, şahsiyetini tarif eden hatları ikmal için lüzumludur. Bütün saltanatı boyunca hayli nüfuz sahibi kalan annesi Pertevniyal Sultan, hele son zamanlarda işlerin tehlikeli bir gidis aldığına farkeder-ek —en son günlerde Midhat Paşadan istediği lâ-yihannın da delil teşkil ettiği veçhile— yeni bir isti-kamet alınması için oğlu üzerinde müessir olmayı istemiş, fakat gerek cesareti ve gerek feraset dere-cesi müessir olabilmesine imkân vermemiş, kaldı ki evvelce Mahmut Nedim Paşayı himaye edenlerin ba-sında geldiğinden nüfuzu neticeleri itibarıyla hayırlı da olmamıştır. Bunun haricinde, sarayın kadınla-rından hiç birinin —en güzelleri olmakla meşhur bulunan Hayranidil kadın dahil— Abdülâziz üzerin-de bir nüfuzları olamamış ve fevkalâde gürbüz bir vü-cuda malik bulunmasına rağmen, hususi ha-yatında Sultan Mecid'in marazi ifratlarını göster-memiş, hele içki içtiği ve kumar oynadığı, yahut sarayın dışındaki kadınlara rahbet ettiği görülüp duyulmamıştır. Şu kadar ki, haremli ve gözdele-riyle iktifa etmiyerek selâmlıkta da bazı mahrem mü-nasebetleri olduğu ve bu mahrem mü-nasebetler-den yüz bulan bazı delikanlılardan hele birinin eni-tesi olan sadrişbak Mehmet Ali Paşayı tezyif yolu sakalara girişecek kadar bir ara şımarmış bulun-duğu hikâye edilmiştir.

Sultan Abdülâziz'in dünyaya gelmiş evlâdının sa-yısı da Abdülmecid evlâdı kadar çok olmayıp on iki tane-yi bulmuştur ve bunlardan beş şehzade ile dört sultan olgunluk çağına erişmişlerdi ki bunların bi-rincisi kendisi henüz şehzade iken, 1857 de Dür-nev kadınefendiden dünyaya gelerek cülüsüne kadar gizlice büyütülmüş ve veliâht yapacağı hakkında mütemadi gayalar dönmüş olan Yusuf İzzettin Efen-didir. Diğerleri kendisinin saltanat makamını işgal ettiği sırada dünyaya gelmiş olup olgunluk çağına erişmiş bir halde ölmüşlerdir ki doğum tarihleriyle sı-raları şöyledir:

Yine Dürnev kadınefendiden doğan ve Cum-huriyet devrini idrak edip hudut dışına çıkarılan Salihâ Sultan, 1862. Edâdil kadınefendiden dünyaya gelen ve Sultan Hamit devrinde ölen Mahmut Celâ-lettin Efendi, 1862. Hayranidil kadın efendiden dün-yaya gelen ve Cumhuriyet devrini idrak eden Nâ-zımâ Sultan, 1866. Hayranidil kadınefendiden dün-yaya gelen Abdülmecid Efendi, 1869. Nesrin kadınefen-diden doğan ve Sultan Hamit devrinde ölen Mehmet Şevket Efendi, 1872. Nesrin kadınefendiden doğan ve Sultan Hamit devrinde ölen Esmâ Sultan, 1873. Nesrin kadınefendiden doğan ve VI. Mehmet devrin-de ölen Emine Sultan, 187. Gevheri kadınefendiden

doğan ve Cumhuriyet devrini idrak eden Mehmet Seyfettin Efendi, 1876.

1862 de doğan Mehmet Selim Efendi, 1866 da doğan Emine Sultan ve 1874 te doğan Fatma Eultan ise pek küçük olarak ölmüşlerdir.

Sultan Aziz oğullarından ancak Mahmut Celâ-lettin Efendinin evlâdı dünyaya gelmişmiş, buna mu-kabil kızlarından ancak Esmâ Sultanın çocukları ol-muştur. Oğullarından hiç biri padişahlık edememiş, sade Abdülmecid Efendi hilâfet makamını ihraz et-miştir ve Osman oğulları hânedanına mensup islâm halifelerinin sonuncusu olmuştur. Yusuf İzzettin E-fendiyle yine bu Abdülmecid Efendinin veliâhtı mev-kini ihraz ettikleri ve Abdülâziz evlâdından hiç biri-nin artık hayatta bulunmadıkları ilâve edilebilir.

Sultan Abdülâziz, ecdadının hepsi cami yaptır-dığı ve bizzat annesi de cami yaptırmış bulunduğu halde bir cami yaptırmamıştır ki, dine karşı sevkiz olduğu hakkındaki iddialara bu hal de sebebiyet vermiş olabilir. Valdesinin Dolmabahçe arkasında yaptırmak istediği ve temelinin kırtığına idinci bir camii de Avrupa dönüşünde daha evvel yapılacak pek çok iş olduğunu söyleyerek geri bıraktığı da malumdur. Bununla beraber, hal'inden sonraki ıztı-raplarında Kur'an Kerime sığmıyış ve itiharı — ve belki de katli— esnasında döktülen kanı bu son ânında da elinde bulunan kur'an'a düşmüştür.

ABDÜLÂZİZ EFENDİ, (Seyfettin Efendi'ye bkn.)

ABDÜLÂZİZ İBNÜRREŞİT (Ölm. 1905) — Osmanlı İmparatorluğunun mülki teşkilâtı bulun-mamakla beraber nüfuzu altında olan iç Arabista-nın Şammar havalisinde iptidai bir devlet kurarak hüküm süren ve İstanbul'a sadık bir siyaset güden İbnürreşitlerin son kudretli reisleridir. İbnürreşit'in torunu ve İbni Mi'ab'ın oğlu olan Muhammed bin Resid'in 1900 de ölümlüyle yerine geçmiş ve az sonra bugünkü Sudi Arabistan Kralı Abdülâziz İb-nissuud'un hücumunu berteraf etmeye muvaffak ol-muştur. Fakat Arabistanda Yemen mami Yahya ile geyin bir savaşa girişmek zorunda kalan II. Abdül-hamid'in kendisini yeter derecede himaye edeme-yişinden dolayı 1905 te Abdülâziz İbnissuud'un yeni bir hücumuna karşı mağlûp düşerek savaş meyda-nında katledilecek, İbnürreşit ailesi de 1921 de Şam-mar'ın Abdülâziz İbnissuud tarafından ilhakına ka-dar muayyen bir bölgede hüküm sürmekle beraber ehemmiyet ve nüfuzları artık pek mevzî kala-caktır.

ABDÜLÂZİZ İBNISSUUT (1765-1803) — Suudi hanedanı reislerinden olup daha evvel hal tercümesi yazılmış bulunan Abdullah'ın dedesi ve Abdülâziz isimli reislerin de ikincisidir. 1765 de babasına halef olup 1787 de oğlunu Suudi hükûmetine şerik etmiştir. Vah-habîliğin 1790 dan itibaren etrafa tasarak Babâlinin İrak'taki kuvvetleriyle kendisini müdafaaaya çalışması bu zatın zamanında başlamamakla beraber, Abdülâziz'in hâkimiyeti daha ziyade lâfzî olup asıl kudret Suud'un elinde bulunuyordu.

Vahhabiler 1801 de Şiliğin mukaddes mevkilerini yağma etmişlerdi. Abdülâziz bundan doğan kin ve ga-zaba kurban olarak 1803 de hükûmetinin merkezi olan Der'iyye'deki camide namaz kılmakta bulunduğu sı-rada mutaassıp bir Şii tarafından hangerlenip öldü-rülecekti, Suud da memleketin resmen dahi tek hâkimi olacaktı.

ABDÜLÂZİZ İBNISSUUT III, Suudi Arabistan Kralı (Doğm. 1879) — Evvelkinin neslinden ve halef-lerinden olup halen de müstakil Suudi Arabistan dev-

letinin hükümdarı bulunmaktadı. Osmanlı İmpara-torluğunun mülkünü eczasından saydığı çöl mün-takasının Emiri ve Suudilerin reisleri Abdurrahman'ın oğludur. Ailenin makarı bulunan Riyad kasa-basında doğup büyümüş ve pek genç yaşından itiba-ren mücadelelere iştirak ederek Suudi'lerin Sultan Hamid'in himayesine mazhar bulunan İbnürreşit'lere mağlûp olması üzerine, 1896 da, resmen Basra Vilâyetine tâbi bir kazanın kaymakamı olan Küveyt seyhine babasıyla birlikte iltica etmişti. Az sonra Küveyt'te bir saray cinayeti vukubulup Mübarek-üs-Sa-bah biraderini katlederek kayamakam unvanıyla Küveyt Seyh veya Emiri oluyordu, 1900 de, Abdur-rahman oğlunu yeni mücadelelere muvaffak olabil-mek hususunda kendinden daha kabiliyeti görüp reis-liği ona terk ediyor ve Abdülâziz dostluğunu kazan-mış bulunduğu Mübarek-üs-Sabah vasıtasıyla İngiltere ile münasebet tesis edip yardım temin ederek İbnürreşit'lerle aynı sene sonunda yeni bir müca-deleye girişiyordu; fakat muvaffak olamıyarak Kü-veyte tekrar sığınmak zorunda kalacaktı. Bunun üzerine de İbnürreşit kuvvetleri Küveyt önüne ka-dar geliyorlardı ve Sultan Hamid vaziyetten istifade ederek Mübarek-üs-Sabahı da tasfiye etmek eme-line düşecek, Basra körfezinde bulunan küçük bir Osmanlı deniz kuvveti de —Almanlara imtiyazı veril-miş bulunan Bağdat demiryolunun münhasımı teş-kil etmesi dolayısıyla— ehemmiyeti artan Küveyt limanında görünecekti. Fakat İngilterenin ise ciddi müdahalesiyle gerek İbnis-Sabah ve gerek Abdülâziz İbnissuud tehlikeyi geçireceklerdi. Bununla beraber Abdülâziz'in mütecellik hayatı 1904 e kadar devam etti ve ancak o tarihte, İmam Yahya ile Yemede pek ciddi ve tehlikeli bir mücadeleye girmiş bulu-nan Osmanlı İmparatorluğunun İbnürreşit ailesini kâfi derecede himaye edememesi sayesinde, bu aile-nin eline geçmiş bulunan eski mülkünü iştirad ede-rek Küveyt'te yaşamaktan kurtuldu. 1905 te, İbnür-reşit'lerin reisi Abdülâziz yeni bir savaşa maktûl düşüp bu aile pek büyük bir zaafa düşüncü de Bas-ra Vilâyetinin bütün cenup kısmını eline geçirdi, Osmanlı İmparatorluğuna ait Necid sancağını an-cak İngilterenin müsamahasıyla denizden irtibat tem-in edilip kuvvet bulundurulana bir kaç küçük lima-na münhasır bıraktı. Zeydi İmamı Yahya ile pek ciddi bir savaştan yeni çıkması ve vilâyet merkezi Sanayi elinden bin güçlüğü geri alabilmiş olan Sul-tan Hamid ise bu vaziyeti simdilik kabul zorunda kalyor ve İbnürreşit'leri himayeden artık vazgeçerek Abdülâziz İbnissuud'a karşı pek mülayim ve mütefrit bir siyaset takibine bas-lyordu. İhtiraslarını frenle-mekte gayetle mahir ve müdebbir bir siyaset ada-mı olduğu hakkında da bilâhare parlak deliller verecek olan Abdülâziz de iç Arabistanın nüfuzu Basra körfezine varmış hâkimi olmakla iktifa e-derek artık yeni bir ha-rekete girişmiyecek, İkinci Mesrutiyetin ilânından sonra da herhangi bir te-cavüzden kaçınacak, fakat Balkan mağlûbiyetiyle İmparatorluğun bir çöküntü devresine girdiği görüldükten sonra Necid'in Osmanlı idaresinde kalan sahillerini de işgal edecek ve İngiltere ile

daha sıkı bir münasebet kuracaktı. Balkan felâ-ketlerinden sonra Irakın münthesasında ciddi bir mü-cadeleye girmekten ve bu mücadelede İngiltere ile karşılaşmaktan çekinerek İstanbul da bu vaziyeti sükûtiya karşılamak zarurı saydı. Birinci Cihan Har-binin zuhuruyla Osmanlı İmparatorluğunun bu harb-de İngiltere aleyhinde vaziyet olması Abdülâziz'i leh veya aleyhte bir mevki tutmaga sevketmemiş, fakat Şerif Hüseyin Paşanın 1917 de ve bütün Ara-bistan yarımadasının tek hâkimi olmak gayesiyle Hicazın istiklâlini ilân etmesi kendisini İstanbul taraftarı bir tavır takmaga sevkilemiştir. Bunun neticesi olarak Bâb-ı Âli de onu filen hükümdarı bulunduğuc Necidin vezaret rütbesiyle valisi ilân etmiştir.

Birinci Cihan Harbinin nihayet buluşundan itiba-ren ise Abdülâziz İbnissuud'un tamamen müstekil bir devlet hükümdarı şeklinde hareket ederek 1921 de İbnürreşit'lerin hükûmetlerini ortadan kaldırdığını, 1925 te Hicaz Kraliğini istilâ ve mülküne ilhak ede-rek «Suudi Devleti hükümdarı, Hicaz Meliki ve Necce-din mülhakı sultanı» unvanını aldığı, 1932 de dış mü-nasebetlerini tanzim hususunda İngilterenin vesa-yetinden kurtularak «Suudi Arabistan Kralı» unva-nıyla İmparatorluğumuzun eski eczasından olan Necid ile Hicazı tamamen birleştirdiğini, Türkiye Cumhuri-yetiyle de müsavat esasına müstenit ve dostâne si-yasi münasebetler gütmekte bulunduğunu ilâve etmek muvafıktır.

ABDÜLÂZİZ MECİDİ EFENDİ, Tolun (1865 — 1941) — İkinci Mesrutiyet devrinin siyaset hayatı-na karışmış bir hoca olup eski tarzda ve tasavvuf vâdisinde şîrleri de vardır. Balıkesirli olup medre-seden icazet aldıktan sonra Türkiye ve edebiyat öğ-retmenliklerinde bulunmuş ve İkinci Mesrutiyetten sonra İttihât ve Terakki tarafından memleketinden mebus çıkarılmıştı. Fakat bir müddet sonra ve Hak-ki Paşanın sadareti sırasında seriatı bir zihniyetli hükûmete ve fırkının müfrit unsurlarına hücum eden hizip ihtilâlinin faal müdrettirlerinden olmuş ve bu Meclisin 1911 de feshini müteakip toplanan yeni Meclise girememiştir. 1920 de son Meclise iştirak edip reisvekilli seçildikleri bir müddet sonra Anka-raya gitti ve Cumhuriyet hükûmetinin ilk devrele-rinde Ser'iye ve Evkaf Müsteşarlıklarını ifâ etti.

Soyadı Kanunu üzerine Tolun ismini alan Abd-ülâziz Mecidi Efendinin vasat bir değeri arzeden şîrleri cilt halinde toplanmış değildir.

ABDÜLBAKİ EFENDİ, NASİR (1765 — 1820) — Şark musikisinin büyük üstadlarından olan bir mevlevî seyhidir. İstanbul'da doğup ölmüştür. Nâsır, şairlikteki mahâşırdır. Büyük kardeşi Ali-Nutki Dedenin ölümlü üzerine neyzenbaşısı bulunduğu Yeni-kapı Mevlevihanesinin seyh'i olmuş ve 1804 ten ölü-müne kadar İstanbul'un mühim mevlevihanelerin-den biri olan bu mevlevihanenin başında kalmıştır. Dilâvî, ruhezâ, gürub, dildar ve hisarıkürdi ma-kamlarını ihtira etmiş olup acembuselik ve isfahan makamlarındaki iki uzun âyını klâsik musikimizin en güzel ve mühim eserleri arasında yer almış ve uzun yıllar mevlevihanelerin mukabele günlerinde okunmuştur. Acembuselik makamındaki eseri musi-kimizin en mühim mahsullerindendir.

1794 te III. Selime Tektik ve Tahkik adında bir eser taktim etmiş ve bunda şark musikisinin naza-yirlerini tectik ederek bilâhare bu eseri tevsî eyle-miş ve yine 1794 de aynı padişaha Tahririye isiminde bir risale daha taktim ederek icat ettiği ve Arab harfleriyle yazılı bir nota hakkında izahat verip Türk musikisinin makam ve usullerini de anlatmış-

Abdülâziz İbnissuud

tur. Bu iki eserin yazma nüshaları Süleymaniye kütüphanesinde, divanı da Süleymaniye umumî kütüphanesinde ve yazma halinde mevcuttur ve eski edebiyatımızın ancak vasat değerdeki eserleri arasındadır. Abdülhakî Dede Efendi Menakıb'ı da tercüme etmiştir.

ABDÜLCELİL (Ölm. 1842) — Abdülmecid saltanatı başlarında Trablusgarbın Fizan bölgesinde müstakil vaziyette girmiş ve üzerine kuvvet yollanması için Arap sergideridir. Trablusgarbı Bingaziye III. Ahmed zamanında beri hakim olan Karamanlî ailesi efradı arasında çıkmış ihtilallerden faydalanarak II. Mahmud saltanatının son yıllarında bir filo gönderip bu allenin hakimiyetine son verdiği ve memleketi doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına soktuğu sırada, Abdülcelil eyaletin Trablusgarbı Bingaziye arasındaki Sirt körfezi üzerindeki aynı isimli kasabasında nüfuzlu bir şeyhi, Kurulan yeni idarenin kuvvetlenemediğini ve âdetâ eyalet merkezine münhasır denemek bir hale geldiğini görüp vaziyetten istifade ederek mevcut nüfuz ve kudretini bütünüyle arttırmaya muvaffak olmuş, nüfuz ve kudretiyile beraber ihtilalleri da artarak, Osmanlı imparatorluğunun Mısırdağı hakimiyetini Mehmet Ali'ye kapırmış bulunmasından da ayrıca cesaretiyle coğalarak, eyalet merkezi olan Trablusgarbı dahi teacvize hazırlanmış bir duruma geçmekten çekinmemiştir. Bunun üzerine ve 1839 tarihinde, Trablusgarb eyaleti valisi Ali Asker Paşa üzerine bir kuvvet yolladı ve Abdülcelil bu kuvvete karşı koyamıyarak en yakın adamlarıyla birlikte cenuba, Fizan bölgesine kaçtı. Fakat Karamanlî ailesinin de sözde bir hakimiyette iktifa etmiş bulunduğu Fizan'da Osmanlı idaresi kurulmuştu. Abdülcelil burada müstakil bir hükümdar tavırları takımı yeni bir devlet kurmak iddiaları gütmekte gecikmediğinden üzerine 1842 de eyalet merkezinden tekrar kuvvet gönderildi ve şeyh bu sefer ele geçirilip ve adamlarıyla birlikte prangaya vurulup Trablusgarb kasabasına getirildi, orada idam edilmek için kesik başı da kale önünde halka teşhir edildi.

ABDÜLCELİL ZADELER — Bağdattaki Kölemen valilere karşı müstakil olmamak ve onların hükümleri altında bulunmak şartıyla Musulda türemiş, III. Ahmed zamanından II. Mahmud devrinin sonlarına kadar orasını hemen hemen fasilasız şekilde ve vali ve mutasarrıf namı altında idare etmiş bir allenin efradı tarafından taşınmış bir isim olup bunlara Celilîler denildiği de vâkidir. Devletin ferahıyla ve babasının yerine yeğen, oğulun yerine tekarrar babası veya kardeş geçmek suretiyle Musulda hakim olmuşlar, Osmanlı devletin harberinde de yararlıklar göstermişlerdir. İçlerinden müteaddit vezirler gelmiş olup en eskileri 1727 yılı sonlarında Beylerbeyi rütbesiyle vali olan İsmail Paşa ve en meshurları sekiz defa velayeti ilraz eden Hacı Hüseyin Paşa ile Gazi Mehmet Emin Paşadır. Aileye mensup valilerden eserimiz aldığı zaman içine isabet edenlerin listesini Musul Vilayeti salnamelerindeki kayıtlara nazaran veriyoruz. Bunlardan Mahmud, Sadullah, Hasan, Mahmud Paşa zade Abdurrahman ve Yahya Paşalar vezir olup haklarında salnamenin verdiği malûmat Sicilî Osmanlı devrinin zahattan hayli farklıdır. Mahallinde yapılmış tahkikatın daha sahih ve mevsuk olacağına hükmederek, biz salnamedeki kayıtları terçih ettik ve bu kayıtlara göre şu listeyi vücuda getirdik:

Numan Paşa 1800 — Mahmud Paşa 1800-1801 — Sadullah Paşa 1801-1803 — Ahmed Paşa 1803-1807 — Hasan Paşa 1807-1809 — Abdurrahman Paşa 1809-1810 — Yahya Paşa 1810-1814 — Mahmut Paşa

zade Abdurrahman Paşa 1814-1816 — Mehmet Emin Paşa 1816-1817.

Tekrar Yahya Paşa 1821-1822.

ABDÜLCELİLZADE ABDURRAHMAN Paşa (Ölm. 1816) — Vali Mahmud Paşanın oğlu olup Yahya Paşanın birinci defa valilikten azlı üzerine II. Mahmud'un fermanı ve vezaret tevhihiyle makama geçmiş ve bir ayaklanma neticesinde kâhyasıyla birlikte katledilmesiyle eski valilerden Abdülcelil zade Süleyman Paşanın torunu Mehmet Emin Paşa yerine geçmiştir.

ABDÜLCELİLZADE YAHYA PAŞA (Ölm. 1867) — Vali Numan Paşanın oğlu olup 1810 da vali tayin edilmiş ve 1814 te azl olunmuş, bir müddet Adana valiliğinde ve daha bir iki hizmette kullanılmıştı. 1811 de Musul eşrafından Kasım ve Sait Paşaları takiben ikinci defa olarak Musul valiliğine tayin edilmiş ve bir sene sonra azil ve tekrar Sait Paşa tayin edilerek Abdülcelil ailesinin Musuldağı hakimiyetleri artık nihayet bulmuştur.

Azımi müteakip Tekirdağın sürülen Yahya Paşanın İstanbul gelmesine daha sonra müsaade edilip kendisi bir müddet de Haremî şerif eminliğiyile Medineye yollanmış ve gayetle yaşlı olup Şeyhülüzüra, yani en kudemli vezir olduğu halde Abdülâziz devrinde İstanbulda ölmüştür.

ABDÜLEZEL PAŞA (1831-1897) — II. Abdülhamid saltanatı ortalarında vukua gelen Türk - Yunan harbinde şehit olarak hâfizalara intikal etmiş bir kumandandır. İrkan Türk olup Konyanın Hadım kazası köylerinden birinde doğmuş, er olarak 16 yaşında orduya girmiş, on iki yıl Arabistanda hizmet edip subaylığa yükselmiş ve okuma yazma öğrendiği gibi hâfiz da olmuştur. 1853 Kırım Harbinde, ondan sonra Karadağ ve Girit ayaklanmalarında yararlıkları görülmüş, 1873 da Sırbistana karşı yapılan hareketlerde ve bilhassa Aleksinaç muharebesinde büyük hizmeti olmuş, bunu takip eden Osmanlı - Rus harbi esnasında Plevnedeki kahramanlığı da İstanbul gelisinde Plevne madalyasını Sultan Hamidin göğsüne bizzat taktığı yiğitler arasında bulunmasını temin etmiştir. Bundan sonra Hicazda ve Anadolu'nun muhtelif

Abdülâziz Paşa

yerlerinde vazife görüp 1887 de livalığa yükselerek paşa olan Abdülâziz, 1897 Harbinin başlaması üzerine bulunduğu surlarda hududtaki kuvvete katılacaktı. Kumandası altında bulunan askerle Yunan topraklarına girmiş ve 17 Nisan günü Pınarpete'nin alınması için yapılan hücum esnasında ihtarlara ehemmiyet vermiyerek ve artık Alahattan şehadetten başka bir şey beklemeyişiyle ve at üzerinde şehitlerken, aldığı kurşun yarasıyla ve at üzerinde şehit olmuştur. Nâsi o tarihte devletin Yanya vilâyetine tâbi bir kaza merkezi olan Alakonya kasabasına getirilip kendisine bilâhare bir türbe yapılmıştır ki bu türbenin şimdi ne halde bulunduğu da maalesef kimsenin hatırına gelmemekte, bir taş kalmış olup olmadığı da malûm bulunmamaktadır.

Abdülâziz Paşa ömrü boyunca yirmi altı savaşa girmiş ve er olarak insitap ettiği orduda altmış beş yaşında bir paşa iken de er gibi döğüşüp ölmüştür. Heybetli bir boya malik ve uzun ak sakallıymış. Osmanlı kahramanlığının uyusmuş sandığı bir devirde en şahsı zamanların bir kahramanı şeklinde savaşıp ölmüştür.

ABDÜLHAK HÂMİD, TARHAN (1851-1937) — Türk edebiyatının en mühim şehrelerinden biri ve son devrinin en büyük ve şöhretli şairi olup 5 Şubat 1851 de İstanbulda, Bebekte, büyük babası Abdülhak Mollanın yahşında doğmuş ve 12 Nisan 1937 de yine İstanbulda, Maçka'da Maçka Paşası isimli apartmanın bir dairesinde ölecek milli cenaze merasimiyle Zincirlikuyu mezarlığına gömülmüştür. Kendisine sadece Hâmid de denir. II. Abdülhamid devrinde sefirlikte, ikinci Mesrutiyet devrinde sefirlik ve âyan âzâhında bulunmuş olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de milletvekiliği etmiştir.

Abdülhak Hâmid'in bir büstü

İlki olmuştur. Hayrullah Efendinin iki oğlu, büyük oğlu Mustafa Behcet ve diğer oğlu Abdülhak Mollalar, bu makamda kendisini istihlâf etmişlerdir ve Abdülhak Hâmid bu sonuncunun torunu ve onun oğlu ikinci Hayrullah Efendinin ikinci oğlu ve en küçük evlâdır. Bebekte doğduğu gibi ilk çocukluğu da orada geçecek, beş yaşında mahalle mektebine, sonra Rumelihasarî rüştiyesine devam edecek, bu sırada da ulla-ma zade olusundan dolayı kendisine ru'us ve maas verilecek, yahide da ayrıca hususi hocalardan ders görecektir, on bir yaşında iken büyük kardeşi Abdülhak Nasuhî Beyle birlikte Paris'e yollanacak ve orada hususi bir mektepte bir buçuk sene okuduktan sonra Maarif Müstearı olup tahsil müesseselerini tetkik etmek üzere Paris'e gelmiş bulunan babası Hayrullah Efendiyle menleketine dönercektir. Bu sırada henüz on üç yaşında bulunmasına rağmen Bâb-ı Âli terfide ona daşınma kâtip girip, bir yıl sonra, 1864 de, Hayrullah Efendi Tahrân Büyük Elçisi olunca beraberinde İrana giderek hususi hocalardan tahsile devam etmekle beraber sefaret meaiyet memuru olur. Babası 1866 da birdenbire ölüncü İstanbul döner ve sıra ile Maliye Nezareti mektubu kaleminde, Şûrayı Devlet kalemierinde ve Sadaret Mektubu kaleminde hizmet eder. 1876 da Paris Büyük Elçiliği ikinci kâtipliğine kadar on yıl devam eden bu

küçük kâtip hayatı devresi esnasında, safahatı ileride anlatılacağı veçhile edebî hayatı başlamıştır. Burada kaydedeceğimiz olay, Abdülhak Hâmid'in başka bir hanmla isimsiz bulunduğu halde birdenbire bu nişanı bozup 1871 de hemşiresinin izdivağı dahil olduğu Pirzadeler isimli büyük bir ulema ailesine dolayısıyla mensup olan Fatma Hanmla ve bir rivayete göre onun kendisine aşkıni itiraf etmesi üzerine izdivacıdır. Hâmid o sırada henüz yirmi yaşında, yani zamanın âdetlerine göre evlenme için tabii bir çağa erişmiş haldedir. 1876 başında ikinci kâtip sıfatıyla Paris'e tayin edilir ve 1878 e kadar Osmanlı imparatorluğu tarihinin bu hemen en yüklü ve Sultan Aziz'e Sultan Murad'ın halîlerini, Sultan Hamidin cülûsunu, Kanun-u Esasın ilânını, Rus harbinin, mağlûbiyeti ve mutlakıyet rejiminin idesini içine sığdırmış devresini Fransa'da, memleketten uzakta ve olaylarda hiç bir rolü bulunmamak üzere geçirir. (Nesteren) isimli piyesini Paris'te bastırmasının uyandırdığı gayri müsaîit intihabı sade sefirinden izin olarak İstanbul gelisi de tavkiye ettiğinden, vazifesi lâğvedilerek 1878 de açıkta bırakılır ve hayatında buhranlı bir devre başlar. Kaldı ki, bu devrede de Abdülhak ailesinin eski bir kölesi olan pek nüfuzlu kızkaragısı Behram Ağa kendisini hi-maye etmiyecek değildir. Fakat Abdülhak Hâmid, kararsız ve ne istediğini bilmez bir hale düşmüştür. İlk önce tayin edildiği Belgrad şehbenderliğini gitmeden reddedecek, bundan sonra Berlin Büyük Elçiliği kâtipliğine, Tanzimat âdebasından Sadullah Paşa maiyetine tayin edilirse de yola çıkıp Odesaya kadar gittikten sonra oraya gitmekten de vazgeçip döner ve İzmir'e gidip Paris'ten tanıdığı Vali Midhat Paşanın maiyetinde kaymakam olmak isteyecektir. Fakat eski sadrazam nahiye müdürü tayin etmeğe bile salâhiyeti olmadığı söyleyip ve belki de Abdülhak Hâmid'in pek kötü bir kaymakam olacağı düşünüp itiraz ettiğinden, Hâmid Lâzistan mutasarrıflığında bulunan büyük biraderi Abdülhak Nasuhî Beyin yanına gider, bir müddet bu sancagin merkezi olan Rizede kalır. Bu esnada bir Poti şehbenderliği vardır, fakat orasını o kadar beğenmez ki (emektar uşağını vekil bırakarak!) Rize'ye döner. Az sonra, Yunanistana yeni verilmiş olan Golo's'a şehbender tayin edilir ve oradan 1883 te bizzat istemiş olduğu bir vazifeye, yani Bombay baş şehbenderliğine yollanır: Hindistanı (Duhter-i Hind)'yu yazardıktan sonra görecektir ve sıcak Hint ikliminin haremî Fatma Hanımın sıhhati için iyi geleceğini ummaktadır. Fakat keyfiyet tamamiyle aksi çıktığı için geri alınmasını ısrarlarla ister ve bir türlü gelmiyen muvafık cevabı beklemeyip yola çıkar. Artık Beyrutta Vali bulunan büyük biraderi Abdülhak Nasuhî Beyin yanına gelir. Ölmüş edebiyatımızın en mühim eserlerinden birini, «Makber» i ilham edecek olan Fatma Hanım 1885 Nisanında Beyrutta ölecek ve orada gömülecektir.

HAYATI

Abdülhak Hâmid, Tahrân Elçisi ve müverrih Hayrullah Efendi ile Kafkasyalı Mînteha Hanımın oğullarıdır. Hekimbaşı zâatlar diye anılan ve aslı izmirli olan ailesi bir ara Mısır'a gidip orada Sunbat kasabasında yerleşmiş ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hâmid'in dedesinin dedesi Emin Sükhü Efendi İstanbul dönerken onun oğlu Hayrullah Efendi aileden gelen hekimbaşılardan ilki olmuştur. Hayrullah Efendinin iki oğlu, büyük oğlu Mustafa Behcet ve diğer oğlu Abdülhak Mollalar, bu makamda kendisini istihlâf etmişlerdir ve Abdülhak Hâmid bu sonuncunun torunu ve onun oğlu ikinci Hayrullah Efendinin ikinci oğlu ve en küçük evlâdır. Bebekte doğduğu gibi ilk çocukluğu da orada geçecek, beş yaşında mahalle mektebine, sonra Rumelihasarî rüştiyesine devam edecek, bu sırada da ulla-ma zade olusundan dolayı kendisine ru'us ve maas verilecek, yahide da ayrıca hususi hocalardan ders görecektir, on bir yaşında iken büyük kardeşi Abdülhak Nasuhî Beyle birlikte Paris'e yollanacak ve orada hususi bir mektepte bir buçuk sene okuduktan sonra Maarif Müstearı olup tahsil müesseselerini tetkik etmek üzere Paris'e gelmiş bulunan babası Hayrullah Efendiyle menleketine dönercektir. Bu sırada henüz on üç yaşında bulunmasına rağmen Bâb-ı Âli terfide ona daşınma kâtip girip, bir yıl sonra, 1864 de, Hayrullah Efendi Tahrân Büyük Elçisi olunca beraberinde İrana giderek hususi hocalardan tahsile devam etmekle beraber sefaret meaiyet memuru olur. Babası 1866 da birdenbire ölüncü İstanbul döner ve sıra ile Maliye Nezareti mektubu kaleminde, Şûrayı Devlet kalemierinde ve Sadaret Mektubu kaleminde hizmet eder. 1876 da Paris Büyük Elçiliği ikinci kâtipliğine kadar on yıl devam eden bu

Abdülhak Hâmid bir müddet daha Beyrutta kalıp «Makber» i de yazdıktan sonra iki çocuğunu yanına alarak İstanbula döner, dönüşünden bir müddet sonra da herhalde Yıldız sarayının bir teveccühü olarak 1885 senesi sonlarında Büyük Elçilik başkâtibi sıfatıyla Londra'ya yollanır: Şairin hayatında kısa bazı fâsıllar müstesna olmak üzere 1906 ya kadar yirmi bir yıl sürecek olan Londra devresi başlamıştır. Sefaret kâtibi, sefaret müstearı ve sefir sıfatıyla Hâmid'in ancak işlere alâkasızlığında bahsedildiğini kaydetildikten sonra hayatının seyirini hikâyeye devam ederek söyleyelim ki, Londra'da iki sene kaldıktan sonra İstanbula yolladı (Zeynep) ve (Finten) adlı eserlerinin tetkiki ve bunların Yıldız sarayına gayri müsaîit bir kanaat hasıl etmesi üzerine azledilip ve bir daha eser neşretmeyeceğini ta-

ahhüt eylemesi üzerine, maası artırılıp derecesi yükseltiirerek ikinci müsteşar sıfatıyla Londra'ya iade olunur. Abdülhak Hâmid'in yüksek maaslı memurluk yetkilerde kalmak şartıyla bu taahhüdünde sebat ettiği söylenebilir. 1889 da Nelly Cloovar isiminde bir İngiliz kızaıyla evlenen Abdülhak Hâmid'in 10 Temmuz inkılabına kadarki nesriyatı, Yunan Harbi sırasında zaferi padişahı memnun edecek şekilde terennüm eden ve «Servet-i Fünun» mecmuasında çıkan iki manzume ile (Finten) in yine o mecmuada, fakat imzasının baş harfleriyle çıkmış bazı kısımlardan ibarettir. 1895 senelerinde Londradaki memuriyeti Lahay orta elçiliğine tahvil edilir, fakat Hâmid Lahay'deki sâkin ve sessiz hayattan hazzetmediği ve zaten oradaki elçiliğin de hemen hiç bir işi bulunmadığı için bütün vaktini Londrada geçirecek ve hükümetçe buna göz yumulacaktır. 1897 de Londra müsteşarlığına iade edilir ve 1906 da Madrid'e sefir tayin edilir, fakat tayininden sonra, ve kendisi henüz Madrid'e gitmeden, İspanyadaki Arab hakimiyetinin bir kâsidesini teşkil eden (Tarık) eserinin muharriri bulunduğu İspanya hükümetince öğrenilerek keyfiyet sitemler mucip olunca, memuriyeti Brüksel'e tahvil edilir.

Brüksel elçiliği Abdülhak Hâmid'in hayatında oldukça ehemmiyeti olan bir devirdir. Bu esnada da sıkışık Londra'ya gitmekle beraber, Mesrutiyet'in ilânı hareketlerini bir derece olsun ölçüye koymaya ve binnisbe vazifesi başında kalmaya kendisini mecbur edecektir. Bu devre içinde ve Mesrutiyet'in ilânından sonra şahsına karşı en büyük sair diye gösterilmiş hürmetlere güvenerek Londra Büyük Elçisi olmayı istemiş olduğuna hükmettiren rivayetler bulunduğu gibi kitap şeklinde negredilen mektuplarının birinde de bu arzu pek açık surette zikredilmiştir. Londra, Hâmid'den esirgenmişse de bir kere Maarif Nâzır-ı Hâmin, bir kere de Tahrir Büyük Elçiliğinin teklif edildiği ve kendisinin bunları reddettiği kuvvetle söylenmemiş değildir. Fakat bu tekliflerin, hele Maarif Nâzır-ı Hâmin'in teklifinin hangi tarihlerde ve kimler tarafından vukua geldiği malûm olmamıştır. Abdülhak Hâmid'in İngiltere'de tanıyıp evlendiği ikinci zevcesi Nelly Hanım Brüksel'de veremden ölmüş ve kendisi mezun geldiği sırada İstanbul'da Cemile Hanım isiminde bir hanımla evlenip, fakat pek çabuk ayrılarak Belçikaya bekar dönmüştü. Orada hâlâ ismini taşımakta olup hayatının son yıllarında büyük bir sefkatle kendisine bakmış bulunduğu inkâr edilemeyecek icap eden Lucienne isimli, aslen Liye'li ve pek genç bir kadını yaşamaya başlar ve bu Hanımı sefarette alışı Brüksel'de söyledikleri mucip olduğu için 1912 de ve Hürriyet ve İtilâf iktidarı sırasında keyfiyet azını icap ettirir. Ma'zûl Abdülhak Hâmid Lucienne Hanımla birlikte İstanbul'a gelip bir müddet ma'zûlîyle maasıyla hayli sıkıntı çektilikten sonra İttihat ve Terakkî iş başına geldikten sonra ayan azağına tayin edilir. Birinci Cihan Harbinde kendisine bir iki eser yazdın Enver Paşaya ve Maarif Nezaretince himaye edilerek bir müddet ayan meclisinde reis vekilliklerinden birini de ihraz eder. Abdülhak Hâmid, Osmanlı İmparatorluğunun ömrüyle biriktire ayanlığı nihayet bulup emekleriyle ayrılcıca yeniden burhanlı bir devreye düşmüştür. Lucienne Hanım kendisinin ayrılarak Venedikte bir İtalyan asilzadesiyle evlenmiş ve Hâmid Viyana'da zaruret içinde kalmıştır. Bu zarureti de itiraf etmek lâzım ki mağrur bir sükûta karşılama-yıp hicivli bir manzume ile ilân ve teşhir ettiğinden, bir zaman Halife Abdülmecid Efendi tarafından başkâtip unvanıyla sarayına alınması istenecek, daha sonra da Büyük Millet Meclisi kendisine hıdemâtı vataniye fâsından bir maas bağlayarak ve İstanbul Belediyesi Maçkada bir apartman dairesi tahsis ederek ona nisbi bir refah sağlanacak, 1927 de de Büyük Millet Meclisine İstanbul mebusu ola-

rak alınıp ölümüne kadar on yıl bu mevkii muhafaza edecektir.

Abdülhak Hâmid'in hayatının en son yıllarını tamamen huzur içinde geçirdiğini ve bunda genç kocasını bırakıp yamış dönen Lucienne Hanımın da çok tesiri olduğunu kabul etmek lâzımdır. İrfanî bir insan olan ve Hâmid'e uzun rabıtası Avrupa'dan dönüşünde nikâh bağlarıyla meşrû bir mahiyet alan bu ecebi kadını ihtiyarlığında dahi nizam kabul etmeyen ve doktorların kat'î tembihlerine rağmen ıckily bırakmamakta inat eden şanlı zevcini büyük bir sefkatle ihata etmiş, azamî itina ile bakmış, genç nesillerce artık beğenilmeye başlanmamı acısını da eserlerine karşı gösterdiği hakiki bir hayranlıkla ihtiyar saire unutturmak için elinden geleni yapmıştır.

Abdülhak Hâmid zatürreeye tutulmuş ve Belediyenin dul zevcesine tahsisde devam etmekte bulunduğu Maçka apartmanında ölecek Atatürk'ün bizzat verdiği emir gereğince kendisine millî cenaze merasimi yapılmış, bu ölüm münaşebetiyle ve meşhur tâbirle İstanbul'da yer yerinden oynamış olsa

Abdülhak Hâmid Atatürk'le birlikte

bile yine büyük bir kalabalık tabutunu takip etmiş tir.

Abdülhak Hâmid son zamanlarında (Tarhan) soyadını almıştı. Bunun babasının annesinin eski Türk Tarhanlarına mensup olmasından ileri geldiği söylenmiştir.

Abdülhak Hâmid'in Abdülhak Hüseyin isminde bir oğluyla Hâmidde isminde bir kızı dünyaya gelmiş olup ikisinin annesi de ilk haremi Fatma Hanımdır. Oğlu, kendisinin Londrada müsteşar bulunduğu sırada aynı Büyük Elçiliğin üçüncü kâtipi sıfatıyla hariciye mesleğine intisap ederek Vasington Büyük Elçiliği müsteşarlığına kadar yükselmiş ve babasının ölümünden hayli önce ölmüş, şahsiyetiyle de üzerine hiç bir âlaka celbetmemiş bir zattır. Bir İngiliz kızaıyla izdivacından dünyaya gelen iki kızının da Türkiye'ye hiç gelmemiş ve Türklükle münasebetlerini dedelerinin sağlığına kesmiş bulundukları da esefle ilâve edilebilir. Hâmidde hanım ise bir ilmiye ailesine mensup olup sadarete müsteşarlığı ve Tahrir Büyük Elçiliği yapmış olan Emin Bey'e izdivaç ederek evlât dünyaya getirmiştir. Bunlardan biri de halen İstanbul Üniversitesi rektörü olan kıymetli fizik âlimi Fâhîr Yeniçay'dır.

HÂMİD'İN ESERLERİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

Abdülhak Hâmid'in hayatına ait olan bu izahattan sonra edebî şahsiyetini tetkik ve tahlil etmeğe

geçerken evvelâ cilt halinde çıkmış eserlerinin umumi bir etvlini vermeyi münasip buluyoruz. Abdülhak Hâmid'in kâlmıkları muhtelif ve bazıları pek ince olmak üzere 35 tane matbu eseri vardır:

1 — **Macerayı Aşk**, (1873). Tiyatro Dramı adını taşıyan, mükâleme şeklinde bir aşk hikâyesi. 2. — **Sabır ve Sebat**, (1874) beş perdelik mensur piyes. 3. — **İçli kız**, (1874) mensür piyes. 4. — **Duhteri Hindî**, (1875), içinde manzum parçalar da mevcut olan mensür piyes. 5. — **Nazife**, (1875), bir meclislik manzum muhavere. 6. — **Sardanapal**, (1875), manzum trajedi. 7. — **Nesteren**, (1876), bir fâcia olup nesirle nazım arası bir şekilde yazılmıştır. 8. — **Divâneliklerim yahut belde**, (1877), şiir mecmuası. 9. — **Sahra**, (1877), şiir mecmuası. 10. — **Garam**, (1877), hece vezniyle yazılmış piyes. 11. — **Liberte**, (1877), hece vezniyle yazılmış piyes. 12. — **Tarık yahut Endülüth İteli**, (1878), içinde manzum kısımlar da bulunan 6 fasıllık mensur piyes. 13. — **Tezer yahut Melik Abdurrahman-ı Sâlis**, (1879), üç perdelik manzum fâcia. 14. — **Eşber**, (1880), üç perdelik manzum fâcia. 15. — **İbni Musa yahut Zâtülcemal**, (1881), içinde manzum parçalar da bulunan mensur bir tiyatro olup Tarık'ın devamıdır. 16. — **Bir sefilenin hasbıhall**, (1882), mensur parçaları da bulunan bir uzun manzumedir. 17. — **Bunlar odur**, (1885), 19 manzumeden mürekkep şiir mecmuası. 18. — **Makber**, (1885), ilk zevcesi Fatma Hanımın ölümü üzerine yazılmış uzun mersiye. 19. — **Ölü**, (1885), yine aynı matemin ilhamıyla yazılmış on manzume. 20. — **Hacle**, (1885), yine o matemin tesiri altında yazılmış sekiz manzumeden mürekkep mecmua. 21. — **Zeynep**, (1887), bir kısmı manzum ve bir kısmı mensur olan 5 fasıllık fâcia. 22. — **Finten**, (1887), içinde manzum parçalar da bulunan tiyatro eseri. 23. — **İlhan**, (1907), manzum fâcia. 24. — **Bâlâdan bir ses**, (1912), yüksek âlemlere çıkmış bir ruhun dünyadakilere nazmen bir hitabı. 25. — **Valdem**, (1913), anesine ait bir mersiye ile Balkan Harbi felâketlerinin mühlüm elemelerin nazmen hikâyesini ihtiva eder. 26. — **Turhan**, (1915), İlhan eserinin zeynli teşkil eden manzum fâcia. 27. — **İlhamı vatan**, (1915), muhtelif harberin ilhamıyla yazılmış vatanperverâne duyguları muhtevi şiir mecmuası. 28. — **Mektuplar**, (1915), muhtelif kimselere, muhtelif tarihlerde yazılmış 37 mektuba ihtiva edip Süleyman Nazif'in notlarıyla negredilmiştir. 29. — **Mektuplar**, (1915), ilk cilt gibi muhtelif tarihlerde muhtelif kimselere yazılmış mektuplardan mürekkep olup keza Süleyman Nazif'in notlarıyla çıkmıştır. 30. — **Tayflar geçidi**, (1915), (İlhan) ve (Turhan) eserlerinin zeynli olup manzum konuşmalardan mürekkeptir. 31. — **Abdullah-us-Sagir**, (1917), manzum fâcia. 32. — **Yâdigârı harb**, (1918), (Tayflar geçidi) gibi hayallerin vatan fikri ve duygusu etrafında muhaverele rin tasvir eden mensur eser. 33. — **Ruhlar**, (1922), tarihin büyük insanları arasında geçen ve içinde Türk şehitlerinin menkıbeleri nazım diliyle anlatılan tiyatro şeklinde eser. 34. — **Azîzler**, içinde bir çok felsefi konuları nazım diliyle teşrih edilen eser. 35. — **Yabancı dostlar**, (1923), manzum bir konuşma. 36. — **Hâkan**, (1934), manzum tiyatro.

Bu 36 cilt içine girmemiş bazı manzumeler haricinde Abdülhak Hâmid'in en sonuncuları Lâtin harfleriyle negredilmiş bazı makaleleriyle yine Cumhuriyet devrinde nesredilip gazete sütunlarında kalmış olan ve çocukluğundan hemen hemen ihtiyarlığına kadarki hayatını anlatan hâtıraları henüz cilt halinde toplanmamıştır. Şairin henüz cilt halinde toplanmamış yazıları haricinde daha hiç negredilmemiş yazıları da mevcut olup bunların bir kısmı iki cildi Maarif Nezareti tarafından Süleyman Nazif'in notlarıyla ve nezareti altında negredilmiş mektupların —şimdi nerede bulundukları meçhul—

bakiyesidir ve bunların kaç cilt teşkil edecekleri kestirilemez. Abdülhak Hâmid'in en son günlerine kadar Sultan Süleyman'ın veliahdı ve büyük oğlu Mustafa'yı öldürdü faciasından mühlüm olup (Kânum'n'n viedan azabı) isimli bir piyesi yazmakla meşgul olmuş bulunduğu da söylenmişse de —nâtamam kaldığı da ilâve edilen— bu piyes nesredilmiş değildir.

TIYATRO MUHARRİRİ ABDÜLHAK HÂMİD

Shakespeare'nin (Romeo ve Jülyet) piyesinden mühlüm olup nesredilmemiş ve yirtulup atılmış hikâyeler ilk kalem denemelerini teşkil eden Abdülhak Hâmid'in ilk matbu eserinin bir piyes. son çalışmalarının da ikmal edemediği bir piyes olduğu ve piyeslerinin sayı bakımından da, (Makber) müstesna değer bakımından da eserlerinin ağırlık merkezini teşkil ettiklerini tasdik edince, Hâmid'in mümeyiz vasfının tiyatro muharrirliği olduğunu da kabul etmek icap eder. Bununla beraber, onu hakikaten büyük bir tiyatro müellifi, sahnenin tekmlil kaide ve icaplarına vakıf, seyirciyi heyecan ve âlaka ile sonuna kadar sürükleyip götürmeğe kaadir bir üstat saymağa imkân yoktur. Klâsik Corneille ile Racine'i ve romantik Shakespeare'i pek iyi bilen Hâmid, Fransızca ve İngilizce gibi iki garb diline vakıf bulunmasına ve pek uzun yıllar Avrupa'da yaşamasına rağmen tiyatro sanatının denemelerine ve gelişmelerine karşı hiç bir âlaka göstermemiştir. Diyelim ki tiyatro entrikalarını ve sahne hilelerini öğrenip tabbika tenezzül etmemiş, yeni tiyatronun tekniği ile gündelik hayatın adı icaplarına esir olmak istememiş, eşhasını da yine gündelik hayatın şir ve ihtisamdan mahrum bir lisanla konuşturmağa razı olmamıştır. Fakat piyeslerinde sayfalarından fırlayıp çıkarak asırları hayatına katılacak mahlûkları ve çehreleri en küçük hatlarına varnıncaya kadar tesbit ve tersim edilmiş eşhası da pek yoktur. Hâmid'in mahlûkları hep kendisinin düşündüğü ve düşünmeyi sevdiği şeyleri düşündün, ancak kendisini âlakadar eden şeylerden bahsediler, Temsil bakımından sade mağlûp edilemez güçlükleri değil, fakat seyirciyi sürükleyebilecek vakaları da ihtiva etmeyen ve mevcut vakaları inkışaf ederken tabii hayat seyirlerini hiç itibara almayan bu piyeslerin bir kaçı —tabiidir ki lisanın gidişyle yeni neslin anlamıyacağı bir hale yer yer gelmiş bulunmalarından sarfnaz— kendilerini okumadan ölüp gitmiş insanın talhisizliğine hükmettiirecek güzelliikleri muhtevirdir. Bu umumi sözlerden sonra da Hâmid'in tiyatrosunu şu altı kısma ayırmak mümkündür: I. İlk dört piyes — II. Eski Asyadan mühlüm eserler. — III. Eski İspanyadan mühlüm eserler. — IV. Yeni İngiltereden mühlüm eserler. — V. Kanburun ilhamı. — VI. Son eserler.

I. (İlk dört piyes), a. Macerayı aşk, Mensur, dört perdelik, fakat perdeleri mühtesad (temaşa-ları) muhtevirdir. Orta Asyadan Kısmir taraflarına gelen Timurlenk evlâdından bir kabile reisinin ahlak itibarıyla düşkün oğluna gayet güzel olan yeğenini vermek istemesi ve bu genç kızın başka bir delikanlıyı sevmekte ve onun tarafından sevimlikte olması vakasının belkemiğini teşkil eder ve müellifin de bir gazeteciye demis olduğu gibi, bu bir aşk macerasından ziyade aşkların maceralarıdır. Vakalar gayetle girift ve takip-leri âdetâ imkânsızdır. Lisanda Namık Kemal'in tesiri azim olmakla beraber zoraklılık pek çoktur. Bütün eşhasın nedimlere ve cariyele kadar sehze-zade ve sultan olan piyesteki tek fikir unsuru ise, sütkardeşler arasında izdivaca islâm dininin müsaade etmeyişinin tenkididir. Bununla beraber, Hâmid'in yirmi yaşında yazdığı bu ilk eser ve ilk

tiyatrosu, devrin oğun muharrirlerinin kalemlerinden çıkıştı tiyatro eserlerinin çoğuna yine fahiştir.

b. **Sabır ve Sebat.** Beş perdelik ve mensur eser. Lisanı tabii ve sadedir. Hâmid'in akrabasından Ahmed Vefik Paşanın tavsiyesiyle her tarafına darbeneseller serpiştirmekte ifrata vardığını, bu eserden bahseden her muharririn âdet edimmiş olmasına mukabil, biz de bu darbenesellerin şahısların seçilelerine pek uygun düştüğünü, bu piyesin Hâmid'in temsile belki en elverişli eseri olduğunu soyluyelim. Birinci perdede Rumeli Paşasının konakındaki kadınların falcı karısının etrafına toplanışları ve ikinci perdede bir köy kahvesi tasviri. Abdülhak Hâmid'in bir numunesini bir daha vermediği realist tasvirlerdir. Esere ismini veren (Sabır ve Sebat) ise Rumeli paşasının yeğeni Mehmet Beyle bir İstanbul konakından cariyeye olan Raksâverin birbirlerine karşı aşklarında sebatları ve bu uğurda her felâkete karşı sabırlarıdır. Paşa, kızını Mehmet Bey'e vermek ister ve Mehmet Bey reddetip diyor diyor dolayınca kendisini evlat eden bir dervişten kalma Rumeli kemiriyolu tahviline ikramiye isabetiyle milyoner olup Avrupaya gider ve bu vesile ile Hâmid ilk defa olarak bize - tabii henüz tamamen acemice - bir garb salonu tasvir eder. Neticede Mehmet Bey Avrupadan döncecek ve babası tarafından alınmış, fakat kendisine el değdirmemiş olan Raksâverle babasının ölüsü başında buluşacaktır.

c. **İçli Kız.** Keza mensur bir piyes olup (Sabır ve Sebat) dan ziyatır ve Kemal'in (Zavallı Çocuk) eserini hatırlatan bir edası olup üslup da Namık Kemal'in tam tesiri altındadır. Piyes ismini veren ve adı Sabiha olan genç kız ise fazla hassaslığundan dolayı vereme tutulacağı, tutulmadan evvel bildirilen bir hanım olup sözlerinin tutamı hakikaten tahammülü asmaktadır. Hakikatte eserin en canlı çehresi Sabihanın üvey annesi olan ve genç kızın sevgilisini elinden almak üzere onu zehirlemeğe teşebbüs eden üvey annesidir.

ç. **Duhteri Hindü.** Beş fasıl ve sekiz temayayı muhteşim bulunan bu eser mensur ise de içinde bir çok mazneme vardır. Vaka tamamiyle Hindistanda ve Hindistanın biraz ıfırâ bir tarafında geçer. Tompson isminde genç ve güzel bir İngiliz zabiti Surrucuyi adı bir Hindü kızı, yani (Duhteri Hindü) ile bir müddet sevgiştikten sonra ondan bıkararak âmiri Bortel'in karısı Elizabeth'e münasebete girer. Surrucuyi'nin ızdırabı kadar Bortel'in istibdadına da dayanamayan yeriler, Elizabeth'i kocasını zehirlemeğe mecbur ederek Tompson'a hem onu, hem Elizabeth'i nikâh ile aldırır, kendisini de â'îl olması şartıyla vali yaparlar. Duhteri Hindü'yu sömürgecilik aleyhinde, beyaz derili insanların derisi başka renkte insanları istismarları aleyhinde edebiyatımızın ilk şikâyet ve isyanı saymak lâzımdır. Fakat Hâmid bu eseri yazarken sadece bizdeki istibdadı düşünmüş ve ona isyan etmiş olduğunu söylemiştir. (Duhteri Hindü) okunurken insana kudretle tesir eden parçalara ve pek yüksek ve güzel fikirlere tesadüf edilir.

II. (Eski Asyadan mülhem eserler). a. **Sardanapal.** Abdülhak Hâmid'in ilk manzum tiyatrosu olup Sultan Aziz devrinin en son yıllarında vücuda getirilmişken intişarı ancak Sultan Reşad zamanında mümkün olmuştur. Hâmid'in bu eserinde tasvir ettiği hem vehham, hem zalim Asır hükümdarıyla II. Abdülhamid arasındaki benzeşmeler, yahut işgüzar sansürlerin böyle benzeşmeler bulmağa kalkışacakları düşüncesi, eserin nosrini ancak ikinci Mesrutiyet devrinde mümkün kılmuştur. Piyesin Byron'un aynı namdaki tiyatrosuyla hiç bir münasebeti yoktur. Hâmid'in Sardanapal'ı sihsiyah bir müstebit ve kıpkızıl bir zalim olup babasından nefret

etmekle beraber onu katleden sevgilisini affetmiyen kızı Yudes ise Cornelle'in mahlûkatındaki seçice ifratları arzeder. Hâmid bu eserinde pek ağır, Arab ve Farsî kelimeleriyle pek yüküklü bir lisan kullanmıştır. Yer yer güzel sözler bulunduğu gibi Sardanapal'ın riyakâr nazırları arasında bir tanesinin ona hakikati söylemeğe cesaret edişine hiddetlenip kendisini hançerledikten sonra, nedamette cesedi üzerine harmanısını örtüş ve ölümlü karşısındaki gurur ve heybet sahneleri güzeldir.

b. **(Liberte)** de II. Abdülhamid'in ilk zamanlarında yazılarak ancak ikinci Mesrutiyetten sonra meydana çıkabilmiştir. Hece vezniyle yazılmış olan bu manzum eseri ilham eden hâdise, Sultan Hamid'in Kanunu Esasîyi ilândan az sonra bu ilânda en büyük rolü oynamış bulunan Midhat Paşayı memleketten sürmesidir. Eşhas, başta (Liberte) yani hürriyet olmak üzere temsil ettikleri fikir ve mefhumların frankçeleriyle adlanmışlardır. Despot, Abdülhamid liberal, Başvekil Midhat Paşa, Liberte ise sarayda mahbus bir kız olup nasyona yani millette âşık ve saraydan ona kaçmak çarelerini gece gündüz düşünmekle meşguldür. Liberte'de güzel sözler ve şiar olmağa lâyık fikirler varsa da eserin okunması sıkıcıdır.

c. **Nesteren.** Hece vezniyle yazılmış olan bu eser Cornelle'in (Lebide) trajedisinden mülhemdir. Birbirlerine âşık iki gencin babaları arasındaki kinin bu iki genç arasında uçurumlar açması ve bu uçurumların ancak ölümlü dolusu tasvir edilmektedir. Bu iki genç de Kâbil hükümdarı Gazanfer'in kızı Nes-

Sairiazam Abdülhak Hâmid torunuyla birlikte

teren'le biraderi Behram'ın oğlu Hüsrevdir. Gazanfer zulümleriyle halkın menfurı, Behram ise faziletleri sayesinde mâbududur. Vakalar daima saray odalarında ve daimî tiradlar halinde arzeldiğinden biz ne nefretin ne de muhabbetin bir tezahürünü görmiyerek sadece sözlerin hükümlerine göre keyfiyeti kabul etmek zorunda kalırız. (Nesteren) de de çok

güzel sözler ve eski edebî sanatların muvaffak misalleri vardır.

d. **Zeynep.** Manzum bir facia o'arak takdim edilen bu eser'in ilk kısmı manzum, sonları tamamiyle mensurdur ve nesir kısmı manzum kısmından güzeldir. Bunu Hâmid (Nesteren) den çok önce yazmış da 1908 ikûlâbından sonra ve Hâmid'in ifadesine göre pek çok tâdil e'orek nesredilmiştir. Zeynep, Alâ isminde bir Hint hükümdarının evlatıdır ve derviş kıyafetinde tanıyıp sevmiş olduğu bir prens'e âşıkla türlü maceraya vücut verir ve vaka efsanevi şahısların ıstıkrakıyla tam bir feeri halinde inkişaf ve devam ederek güzel bir opera mevzuunu ihtiva eder.

e. **Eşber.** Üç perdelik manzum trajedi. Abdülhak Hâmid'in en mühim ve güzel piyeslerinden biridir. Cornelle'in (Horace) tragedisinden mülhem olmuş bulunmakla beraber, denebilir ki ondaki güzelliklerden üstün güzelliklerle doludur. Eserin kahramanları, Büyük Iskender'e Kısmir padişahı Eşber ve onun kızkardeşi Sumru'dur. Iskender Kısmiri zaptetmek üzere ve Sumruyu biraderini harb olmandan mülkî teslim için inkaat çağırır. Bu münasebete çıkan münakaşada o kadar ileri gider ki, vatan sevgisi ve istiklâl gururu Eşber'i, hemsiresini hançerlemeğe sevkeder. Sumru'nun cesedini kalenin burcuna asan Eşber, fevkalâde bir cesaretle düşümesine rağmen mağlûp ve esir edilir ve kılınmış Iskender tarafından iade edilmesine rağmen esir olarak yaşamaya razı olmayıp intihar eder. Galip Iskender, zaferine refakat eden facialar ortasında eski hocasına: "— Bu nedir?" diye sorarak o meşhur ve ebediyyen meşhur olmağa lâyık: "— Zafer veya hicl" cevabını alır. Vatan müdafaaasının ulviyet ve azametiyle beraber cenk ve istilânın hakikatte ne meş'um ve beyhude şân ve gerefleri olduklarını bu piyes kudret ve azamette anlatır.

III. **Eski İspanyadan mülhem eserler.** Arabların İspanyada tam yedi asır süren ve hakikaten parlak devirler ihtiva eden hâkimiyetleri, Hâmid'in muhayyalesine uzun zaman tesir etmiştir. Bu hâkimiyet hakkındaki bilgilerinin derin ve sabırlı araştırmalar mahsûlü bulunduğu söylenememekle beraber, zekâsıyla ve hayalının kudretiyle hiç avak da atmadığı bir memlekette ve yedi asrın şüirini ve azametlerini his, haşmetle de tasvir etmiş olduğunu teslim etmek icap eder. Bu yedi asrın ilham ettiği beş eseri üç nev'e ayırmak da doğrudur: 1. İspanyanın Arablar tarafından zaptını anlatan **Tarik ile İbnî Musa**, 2. Arabların hâkimiyetleri altındaki İspanyayı tasvir eden **Tezer**, 3. İspanyolların Arabları vatanlarından sürüp çıkışlarına ait zamanlarını ilhamıyla yazılmış bulunan **Nazife ile Abdullah-us-Sagir**.

a. **Tarik yahut Endülü's fethi.** Bazı manzum parçaları ihtiva eden mensur bir piyestir. Hâmid'in en çok şöhet kazanmış eserlerinden de biridir. Berberistan Valisi Musa'nın timerasından olup kız Zehraya âşık bulunan **Tarik**'i Endülü's kıtasını İspanyollardan almağa memur etmesi ve sonra zafer ve şanını kıskanarak hapsedirip merkezi hilâfet olan Şam'dan gelen emir üzerine serbest bırakması vakasının esasını teşkil etmekle beraber, daha bir çok şahıslar ve tâlî vakalar vardır ve bütün bir kitânın yedi asır için sahip, din ve medeniyet değişimini tasvir eden bir piyeste şahısların ve vakaların bolluğu şüphesiz ki bir kusur değildir. Bu vakaların sevk ve idaresindeki muvaffakiyet pek büyük olmamakla beraber, **Tarik** Hâmid'in tiyatrosunda bile büyük ve güzel sözlerin en çok söylendiği piyeslerden biridir ve muzafer kumandanın mağlûp kralın hazinesindeki hasbıhalı hakikaten muhteşemdir.

b. **İbnî Musa yahut Zat-ül-Cemal.** Bu da man-

zum parçaları bulunan mensur bir piyes olup (**Tarik**) eserinin devamıdır ve Hâmid'in gençliğinde yazılmış ise de bir hayli tâdiller görerek ikinci Mesrutiyetten sonra nesredilmiştir. Heyeti umumiyesi itibariyle vakalar daha girift olup tasvir ettiği zaman da birbirleriyle geçinmeyecekleri anlaşılabilir. Musa ile **Tarik**'in Endülü's sürûlmelerinden sonra Musanın oğlu Abdülâziz'in valiliğine tesadüf etmektedir. Piyes pek uzun ve lisanı yer yer hakikaten pek ağır olup ancak eşhasının pek büyük bir kısmı öldürülmek suretiyle nihayet bulur. Çok güzel yerleri de yok değildir.

c. **Tezer yahut Melik Abdurrahman Sâlis.** Tamamen manzum olup üç perdeden mürekkep olan bu piyes Abdülhak Hâmid'in sahneye en uygun ve en insicamlı faciasıdır. Piyesin tasvir ettiği devir, Endülü'sün en sa'şaalı zamanı bulunmakla beraber, Hâmid ancak bir gönlü macerasını, genç ve ihtiyar iki âşık arasında kalan bir kızın ihtiyarı tercih edişini hikâye etmektedir. Şu kadar ki, ihtiyar âşık bir hükümdar ve tarlıhan uzun ve şerefli saltanatı esnasında devlet umurunu ancak on üç gün ihmal ettiğini kaydettiği III. Abdurrahman'dır. Tezer ismini taşıyan genç kız ise ona kendini sevdirdiği miktarda münâsip para çekerek pek fakir ve yakışıklı sevgilisine yemek üzere saraya girdikten sonra ihtiyar hükümdardaki ruh büyüklüğünün tesiriyle delikanlıdan yüz çevirecek, delikanlı da derviş ve rahip kıyafetine girip halkı ayaklandırarak hükümdarı, sevgilisini hançerledikten sonra tahttan feragete basını alıp gitmeğe mecbur edecektir. (**Tarik**) tuki yüksek ve velveli belâgat yerine (**Tezer**) ince hisler, rakik teşbihler ve zarif ve derin tahliller doludur.

ç. **Nazife.** İki şahıs arasında bir meclislik manzum bir muhavvereden ibaret olup **Nazife** de **Gırnata**lı bir Arab kızdır ve **Gırnata**yı ele geçirmiş bulunan ve kendisini seven İspanya hükümdarına teslim olmaksızın intiharı tercih eder.

d. **Abdullah-us-Sagir.** Manzum bir facia'dır. Evvelce yazılmış bulunmakla beraber ikinci Mesrutiyetten sonra nesredilmiştir. Abdullah, son Endülü's hükümdarı olup Fasa sığınmak istemişken kabul edilmediği için İspanyaya döner ve Nazifenin âşığı olan kralın mülkünde eski bir âlûfte olan sevgiliyle birlikte ve bir kulübeye geçecek hayatını kâfi derecede mesut sayar: Yedi asır süren bir hâkimiyetin ihtisamlı başlamasını tasvir ettikten sonra son buluşunu, Abdülhak Hâmid iste böyle miskin ve zellî bir tevekkül şahıscısıyla bitirmiştir.

IV. **Yeni İngiltereden mülhem eserler.** a. **Finten.** İçinde uzun manzum parçalar da bulunan ve beş yüz sayfa kadar tutan ve tamamı ikinci Mesrutiyetten sonra nesredilmiş mensur tiyatro eseri. Finten, fakir doğmuş ve buna tahammül etniyerek zengin bir ihtiyara varmış olan bir İngiliz kadımdır. Zengin olduktan sonra da bir Lord'a evlenip asiller âlemine girmek istediğinden Avustralyada bulunan kocasını öldürmeğe, papaganlarının usâğı olan dev cüsseli bir Hintli memur eder. Bu Hintli kendisine âşık olup bir gece de bermurad edilmiştir ve bu gecenin mahsûlü bulunan ucube sekinde bir çocuk gizlice büyütülmektedir. Hintli usak vazifesini başarsa da türlü mânilerle Finten lord'a varamayacağı ve Finten Hintli usâğına bağlanıp bir kavgaya esasında kendisini öldürdükten sonra karısına ölümlü ilâhı çıkıp ancak onun emriyle bu düvadan gidecektir. Müellif bu eserde öyle harikulâde bir hava estirmektedir ki, bütün garabetler ve fevkalâdelikler insana tabii gelmekte ve Finten'in ölümlü için mezarının bizzat ayağına gelmesi de pek tabii görünmektedir. Abdülhak Hâmid'in en güzel eseri bu Finten'dir ve denebilir ki Türk edebiyatın-

YÜZELLİ YILIN TÜRK MEŞHURLARI ANSİKLOPEDİSİ

daki pek büyük yerine sahip olması için (Finten) muharriri bulunması da کافی gelebilirdi.

b. **Yabancı dostlar.** Bu da Abdülhak Hâmid'in en son intişar etmiş eserlerinden olup değişik ve zengin yazılmış manzum bir konuşmadır. Konuşanlar da yaşlı bir içki düşkünlüyle müzikhollerde oynayan derbeler ve mızacı garip bir genç kız olup türlü konular üzerinde fikir yürütüşleri tasavvur ve tasvir edilir. Eserde Abdülhak Hâmid'in ihtiyarlığı ve şahsî fikirleri mütemadiyen aksettiginden bunu biyografik bir eser saymak da mümkündür.

SON TİYATRO ESERLERİ

Abdülhak Hâmid'in 1908 den az evvel yazmağa başladığı İlhan'dan ölümün yarida bıraktığı (Kanun'un videdan azabı) piyes'ne kadar yedi piyes bundan evvelkilerin bazılarıyla ve bilhassa (Finten) ile kıyaslanması mümkün olmayan ikinci derecede eserlerdir. Bariz hususiyetleri de çoğunda Hâmid'in **Sabır ve Sebal** ile **İçli Kız**'ın kaynaklarına, yani eski veya yeni Türk tarihine dönüşüdür. Fakat bu tarih onu öteki eserlerindeki ihtisama götürememiştir.

İlhan. Bir kısmı aruz ve bir kısmı da hece ile yazılmış olup eşhas muhtelif vezinlerle konuşan bu piyesin hâkim cehresi, İranda Cengiz sülâlesinden saltanat süren son hükümdar, yani Ebu Said Bahadır

da mantıksız olup kadının sevdiği erkeğe kin duyuna ve bu kinin tesiriyle onu öldürüşüne daha evvelki bir kaç piyesten sonra bunda da Ebu Said Bahadırın ikinci zevcesi Dilşad tarafından öldürüldüğüne şahit oluruz.

İlhan'ın zeyli olan **Tarhan** daha kuvvetlidir ve burada Hâmid artık Osmanlı tarihine girdiği için de bu piyes daha mühimdir. Ebu Said Bahadır'ı öldüren ikinci ve genç karısı Dilşad İlhan'ın öldürülmesi, fakat tek başına vaziyete hâkim olamayacağı için (İlhan)'da Efgan sarayının maskarası bir cüce şeklinde görmüş bulduğumuz bir kamburun hükümü altına girmiş ve onun kemal ve dirayetine hayran olup kendisine varmıştır. Daha sonra, bu cüce kamburun Ebu Said Bahadır'ın büyük kardeşi olduğunu öğreniriz. Hâmid onun evvelce evlenip dünyaya gelen oğlunun da daha sonra Timurlenk olmasına, büyük sanatkarların tarihe tahakkuk hususundaki hakkına istinaden karar verir. Bundan sonra, Haçlıların tecavüzlerine uğrayan Osmanlı padişahı I. Murad'ın imdadına kocasıyla Dilşad'ın gidişi ile Osmanlı hükümdarının sarayını seyrederiz. Dilşad Abdülhak Hâmid'in en ihtiyarlı kadınlarından, daha bir kaç eserde müellifi mütemadiyen işgal edecek olan kambur da en azametli bir ruha sahip mahlûklardandır.

1915 de yazılmış olan **Tayflar geçidi**, İlhan'a **Tarhan**'ın bazı kahramanlarının genç Hâmid'in büyük çehreleri Hügo ve Namık Kemal'e birlikte bilhassa ölüm denen muamma hakkında mezarlıkta ve birer tayf halinde konuşmalarını, eser de en son ve en güzel şeyleri söylediği kamburun kınatılma ucmasıyla nihayet bulur.

Ruhlar, **Tayflar geçidi** gibi bir mezaristan sahnesinden de mahrum veya müstağni olup yıldızlar arasında ve ancak Dilşad'a kamburun yine fe sefi bahisler üzerinde konuşup hayat muammasını çözme gayretlerini anlatan manzum bir eserdir.

Arziler, yine Dilşad'a kamburun yine aynı bahisler üzerinde ve bir tenhayide konuşmalarıdır: Hâmid bu konuşmaları **Tayflar geçidi**'nde ve hiç değilse **Ruhlar**'da ikmal etmeliydi.

Yadigarı harb, Birinci Cihan Harbinde Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşanın isteğiyle yazılmış bir eser olup bir belkemiğinden mahrum olmakla beraber bu harbin muhtelif safhalarından mülhemdir ve harbin ilânı sırasında Londra'daki Hariciye Nezaretinde diplomat topiantılarını tasvir eden sahnede İngilterenin gurur ve azametiyle beraber Finten'deki Londra salonlarının hasretle bir hatırlanışı vardır. Hâmidin de genç zevcesiyile eşhasından birine benzediği bu piyesin en muvaffak kısmı ise Londra sahneleridir.

Bundan sonraki **Yabancı dostlar**'ı İngilterenin ilham ettiği eserler arasına koyduğumuza göre son matbu esere, **Hakan**'a gelelim. Cumhuriyet devrinde yazmış ve 83 yaşında meydana çıkmış bulunduğu bu eserde Hâmid tamamen Türk tarihinden ilham aldığını söylemektedir. Kaldı ki, eserde tasavvur ve tahayyül edilen Türk Hakanı saray teşrifat ve unvan ihtiraslarıyla küçük Alman prensliklerinin saraylarını hatırlatmaktadır ve sekseni aşmış muharrir bir çok sıkıcı tekrarlar ve boşluklar örten ağdalı ve tumturaklı sözler yanında eserini lâtif tasvirler ve derin düşüncelerle doldurmuş da değildir.

Bitmemiş olan ve vellahtı Mustafayı öldürtükten sonra bir cinayet işlediğini takdir eden Kanun'un videdan azaplarını tasavvurla yazılmış bulunan son piyesin mevcut kısımlarının nezdilmesi elbette ki temenniye lâyaktır.

Abdülhak Hâmid'in Cünunu ask isminde ve Hint tarihinin ilhamıyla yazılmış bir piyesi bulunduğu rivayet edilmekte ise de bu piyes neşredilmemiştir.

TİYATRO DIŞINDAKİ ESERLER

Bunları manzum olan ve manzum olmayan eserler diye ikiye ayırmak icap eder ve Abdülhak Hâmid her şeyden evvel büyük bir sair olduğundan —kemiyet bakımından da zaten üstün olan— manzum eserleri takdim etmek lazımdır.

Manzum eserler — Ona balığ bulunan ve hiç değilse bir cilt tutacak bir kısmı da basılmamış olan bu manzum eserleri de ikiye ayırmak muvafıktır. Zira bir kısım tamamıyla sairin ilk zevcesi Fatma Hanımı kaybedişinin ızdırabından mülhem bulunmaktadır. Zaten yazılışları da kısmen daha evvelce ait olan öteki eserler üzerinde ilkönce durulmalıdır.

Divanelliklerim yahut belde. Şairin çocukken de gördüğü Parise sefaret kâtipliğiyle dönüşünden sonraki ihtibalarını tasvir eden 17 manzumeden mükrekkeptir. Bunlarda şehrin muazzam tarihinden mülhem bir şey yoktur ve bütün şiirlerde Hâmid'in şahsı ve maceraları vardır. Eserde Hâmid eski şairin bütün kaide ve nizamını pervasızca parçalamaktadır.

Sahra'da Hâmid tamamiyle zıt bir âlemde mülhem olmuş, yani bu sefer de tabiatı tasvir etmiştir. Fakat klâsik Türk şiirinin mükellefiyetlerinden uzaklaşma bakımından aynı yolda yürümektedir.

Garam, Mevzuu Çamlıca'da geçen bir aşkın manzum hikâyesidir ve Paristeki kâtiplikte yazılmış bulunmasına rağmen İkinci Mesrutiyette neşredilmiştir.

Bir sefilenin hasbihali. Eski ismi (Kahbe) olan ve bazı mensur parçaları da bulunan uzun bir manzume olup tiyatro eseri sayılması da bir derece mümkündür. Zira günahkarlığı kabul etmeyen bir betbaht kadının kendi macerasını kendi diliyle hikâye edişidir. Fikir ve felsefe bakımından Hâmid bu eserde Hügo'nun tesiri altındadır.

Bunlar odur. 19 parça manzumeden mükrekkep

olan bu eserde Abdülhak Hâmid Hindistandaki hâtıralarından bahseder ve bu hâtıralar arasında ilk karısı Fatma Hanım da görünür.

Bâlâdan bir ses. Hece vezniyle ve kafiyele nesir halinde yazılmış bir küçük eserdir. Yüksek âlemle re çıktığı tasavvur edilen bir ruhun dünyaya hitabı olduğuna göre onu da **Bir sefilenin hasbihali** gibi bir tiyatro eserinin bir parçası saymak caiz olabilir.

Valdem. İki kısımdan mükrekkeptir. İlk kısım sairin annesi için yazılmış uzun bir mersiye olup ikinci kısımda Hâmid vatanını da bir ikinci ana sayıp onun Balkan Harbindeki felâketlerini terennüm etmektedir.

İlhamı vatan. Birinci Cihan Harbinde neşredilen bu eserdeki manzumelerin bir kısmı 93 Harbinin ve bir ikisi 1897 Türk - Yunan Harbinin ilhamiyle yazılmıştır. Fakat Fatih'le Yavuz'dan mülhem şürleri müstesna, Hâmid'in Türk vatanının askeri zafer ve felâketlerini terennüm eden manzumelerinde âzami muvaffakiyete erişmiş bulunduğunu söylemek güçtür.

Hâmid'in ilk zevcesi Fatma Hanımın ölümünden mülhem olarak vücutte getirdiği eserler ise üç tanedir:

Makber. Hemen ölümü müteakip yazılan bu uzun mersiye bunların en mühim ve güzeli olup Türk şiirinin de en muazzam eserlerinden biridir. Şairin hercai gönlünde Fatma Hanıma verdiği yerin hududunu tâyinde, mateminin bu şaheserini vücutte getirirken yeni bir ihtirasın izleri belirdiğini düşünerek insan biraz tereddüde düşmekle beraber, yine muazzam hicrîkırıkları vardır ve Abdülhak Hâmid'in ölüm muamması karşısındaki çarpışmaları en çok bu eserde muhteşem ve derindir.

Ölü. **Makber**'i takip eden ve 10 parça manzumeden mükrekkep olan bu eserde yine aynı matem terennüm olunur.

Hacle. Ölü'yü takip eden ve 8 parçadan terek-

Abdülhak Hâmid'in son halife Abdülmecid Efendi tarafından yapılmış portresi

Handir. Esere vücut veren maceralardan biri de hükümdarın bir hala ile yeğenini aynı zamada nikâhı altına alışı, diğeri de hükümdar ile vezirâzamı Emir Çoban arasındaki niza'lardır. Vakalar karışık, hayli 28

Abdülhak Hâmid ölüm döşeginde

küp eden bu eserinde de şair aynı matemi terennüm etmiştir.

Abdülhak Hâmid'in Hep veya hiç başlıklı bir şiir mecmuası da intişar etmemiştir. Şair en son hastahğına kadar şiir yazmış ve muayyen bir devreden sonra muhafazakâr olan bazı inkılâpçılar zıddına, şahidi olduğu en son şekilleri dahi denemeğe çalışmıştır. Cilt halinde nesredilmemiş manzumelerinin de toplanıp basılması temenniyi lâ-yıktır.

MENSUR ESERLER

Abdülhak Hâmid'in uzun hayatı boyunca yazdığı mektupların zayıf olmaları toplandığı takdirde bir hayli cilt tutacakları muhakkak ise de bu ciltlerden ancak ikisi, **Mektuplar** başlığı altında ve Birinci Cihan Harbi sırasında Süleyman Nazif'in notlarıyla Maarif Nezaretince nesredilmiştir. Bunların bir kısmı ehemmiyetsiz tezkerelelerden ibaret-se de bilhassa Namık Kemal'e gönderilmiş olanlar gerek Hâmid'in hayatı ve gerek Türk edebiyatı ta-rih-i için pek mühim ve güzeldir.

Abdülhak Hâmid, çocukluk zamanından başla-yıp İkinci Meşrutiyet yaklaşılan senelerine ait hâti-ralarını da eski nesrin en lâtif ve zarif diliyle ya-zıp bir gündelik gazete ile nesretmiştir. Hâti-ralarına devam ederek son günlerine kadar gelip gelmediği malûm değildir.

İhtiyarlık çağlarında yazılmış ve gazete sütun-larında kalmış bir kaç makalesi de vardır.

Eski harflerle çıkmış eserlerinden yeni harfler-le basılanların sayısı ise basılmayanlardan —maale-sef— azdır.

NETİCE

Abdülhak Hâmid'i zamanındaki yeri içinde mül-talâa etmek icap eder. Bu yer, Tanzimat edebiyatı devresidir ve Abdülhak Hâmid bu devreye mensup olan şair ve ediblerin en gençleridir. En gençleri kendisi olduğu gibi en geniş imkânlar içinde yetiş-miş, hazırlanmış ve yaşamış olanı da kendisidir. Garb âleminde kapısını hayli aralamış bir ulema ko-nağında doğup büyümiş, ilk hocaları arasında za-manın en büyük müfettişlerinden sayılan Hacı Tahsin Efendi bulunmuş, pek genç yaşında Paris'e gidip Batı ile, Tahrana gidip Doğu ile temasa gir-miş, gençliğinin ilk devresinde İstanbulda zamanın bütün üdebasileri tanıştığı gibi Avrupada geçirdiği pek uzun seneler esnasında da garb edebiyatını bü-tün safhalarıyla takip etmek imkânlarına daima sahip kalmıştır. Yani, **Türke** edebiyatında, şiir ve ti-yatrosunda inkılâplar halletmek ve şaheserler ya-ratmak için arkadaşlarını hepsinden çok imkânâ sahip olmuştur. Hepsinden de uzun ömürlü çıktığı-na göre Türk edebiyatına daha çok eser, daha doğ-rusu daha çok mühim eserler vermeliydi. Pek çok şe-yi tekrar etmiş, bilhassa nazmında titiz olmasın ve tiyatrosunda aynı ihtirasları aynı basit seyr içi-ne tasvir edip durmuştur.

Memleketin büyük dâvaları karşısında müsbet bir rolü olduğu söylenemez. Hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini müdafaa edip Sultan Hamid'e muhalif göründüğü vâki olussa da Abdülhamid rejiminden yüksek maaş ve izzet makamla geniş çapta fayda-lanmamış da değildir. İkinci Meşrutiyette kendisini aynı şekilde, hiç bir faaliyeti kaydedilmiyen bir se-fir ve âyan âzâsı görürüz. Cumhuriyetin ilânından önce ayanlığı kâkıp sefaletle uğrar uğramaz da bu sefaletini millete bir tükürük atar gibi ilân etti-ğine şahid oluruz. Yıllarca ılgal ettiği Büyük Millet Meclisi âzalığındaki vazifesinde ise seksene varık-tan sonra tabiidir ki âyan âzalığından daha faal olması beklenmezdi. Yani diplomatlığı, ayanlığı ve mebusluğu sadece aylık almak için yapmıştır, hük-

müne esefle varmak icap eder. Adam olarak ve va-tandas olarak Abdülhak Hâmid'e hayran olmak bel-ki de güçtür, fakat büyük sanatkarların hemen he-sinin büyüklükleri ancak san'atlarında görüldüğü için Abdülhak Hâmid'i de ancak sanatkar olarak mü-talea etmek icap eder. Bu sanatkarlığın derecesi de bizim edebiyatımızın hudutları ve şartları içinde şüphesiz ki mühim ve büyüktür. Kendisini İkinci Meşrutiyetten sonra gökçere çıkaranların en ateşli-lerinden biri olan Celâl Nuri'nin muhayyeye bir şa-hsa söylemiş olduğu gibi (Shakespeare'in bazan ona yaklaştığı) bir hezeyan olsa da şekil ve dil baki-mından pek kusurlu ve bazan ziyadesiyle ihmalkâr olan Abdülhak Hâmid'den kalmış sayısız misra ve beyit içinde nefis, derin ve rakik şeyler vardır ve bunlar edebiyatımızda bir çok şaire —onu inkâr edenlerden çoğunun erismedikleri ve erişmeyecek-leri— birer mevki temin edilecek kudrettedir. Son söz olarak da, (Fluten)'in Türk edebiyatında en yük-sek üç dört kitapları biri ve son devrenin en şa'ga-ahı eseri olduğunu teslim etmek bir hakışnakış teş-kil eder.

ABDÜLHAK MİHRÜNNİSA HANIM (1864 — 1943) — Kadın şairlerimizdendir. Abdülhak Molla zade Hayrullah Efendinin kızı ve Abdülhak Nasuhi ile Abdülhak Hâmid'in kızkardeşleridir. Uyanık ve müreffeh bir muhit içinde doğup yetişmiş ve evli-k hayatından tez ayrılarak ömrünü nispeten mü-tevazi ha'at şartları ve hüznün içinde geçirmiştir. Hâmid'in şiirlerine çok benziyen bir kaç manzume kendisine şöhet sağlamışsa da cilt halinde bir eseri yoktur. Şiirlerinin vücutte gelişlerinde Hâmid'in belki sade tesiri değil, fakat bizzat kalemi ve yar-dımı da müessir olmuştur.

ABDÜLHAK MOLLA (1786 — 1853) — Hekim-başı, âlim ve şair sıfatıyla zamanında büyük bir şöhet sahibi olarak namının zikredilmesini bugün bilhassa Abdülhak Hâmid'in dedesi oluşuna borçlu bir zattır ve medrese tahsiliyle hekimbaşılığı gel-miş kimselerin de sonuncularındandır. (Abdülhak Hâmid) e tahsis ettiği maddede de dediğimiz gibi, İzmirden Mısra göçerek sonra İstanbula dön-müş ve bir çok ilim ve fikir adamı yetistirmiş bir aileyi mensuptur. Babası da, Sükûhi mahlasıyla şi-irler yazmış ve divanı hümayun hocacığına vazife-sinde bulunmuş olan Mehmed Emin Sükûhi Efen-didir. Abdülhak Molla an-nesinin babası Hayrullah ve büyük biraderi Musta-fa Behçet Efendiler gibi medrese yoluyla hekimlik tahsil edip onlar gibi sa-ray hekimliğine girmiştir. Büyük biraderi Mustafa Behçet Efendi de, Abdül-hak Molla da devrin pek nüfuzlu şahsiyeti Hâlet Efendinin bir ara hismine uğrayıp Keşana sürülerek küçük biraderleri olan (Vekayi-i Lâ'if-i Ende-run) müellifi Hüdîr İlyas Efendinin delâletleriyle bir sene sonra affedilip İst-anbulda dönmüşlerdi. Ab-dülhak Molla yeni saray ve daha sonra Asakiri Has-sa dekinin şisi olmuş ve medreseden çıkmış bulun-duğu için ilmiyye rütbesi alarak 1832 de İstanbul pâyellileri arasında girmiş, 1833 te Hayrullah ve Mus-tafa Behçet Efendiler gibi Hekimbazı ve Anadolu Kazaskeri olmuş, aynı zamanda Mektebi Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne Nâzırlığına ihraz etmiş, bir müddet menkûb kaldıktan sonra tekrar eski mevkiine iade edilmiş, 1841 de Rumeli Kazaskerliğine yükselip 1847

Abdülhak Molla

Abdülhak Molla yeni saray ve daha sonra Asakiri Has-sa dekinin şisi olmuş ve medreseden çıkmış bulun-duğu için ilmiyye rütbesi alarak 1832 de İstanbul pâyellileri arasında girmiş, 1833 te Hayrullah ve Mus-tafa Behçet Efendiler gibi Hekimbazı ve Anadolu Kazaskeri olmuş, aynı zamanda Mektebi Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne Nâzırlığına ihraz etmiş, bir müddet menkûb kaldıktan sonra tekrar eski mevkiine iade edilmiş, 1841 de Rumeli Kazaskerliğine yükselip 1847

de Meclisi Maarif Reisi, aynı tarihte üçüncü defa olarak Hekimbazı olmuş, bundan bir yıl sonra da, Bebekte bahçelerinin ve binasının güzelliğini Alman Maresalı Moltke'nin Türkiye'ye ait eserinde senâ et-tiği ve Sultan Mahmud'un ziyaret etmiş olduğu yahıda ölmüştür.

Abdülhak Molla, hekimliğe nit ciddi bir eser bi-rakmamış olmakla ve tabiatıyla ilmi bir ehemmiye-te malik bulunmamakla beraber, tababetin memleke-timizde inkişafının tarihi için ihmal edilemez bir çeh-re-dir. Sultan Mahmud'un nedimi, âdieta dalkavuşu çek inde bir müntesip olup, fakat bu sayede tabii yenilikleri daima himaye ederek Hekimbazı iken sal-tım hastalıklara karşı karantina teşkilâtı ve mecburi çiçek aşısı yapılmasına emek vermiş, Mektebi Tıbbiyye Nâzırı bulunduğu sırada Viyanadan celbedilen Dr. Bernard'ın mektebin ilerlemesi için tanzim etti-ği projelere müzaheret göstermiş ve zamanı için bü-yük bir cesaret eseri olmak üzere 1840 da tesrih dersinin ölümler üzerinde gösterilmesi için hükûmdar-dan irade elde etmiştir.

Bebekteki yahısının eczahanesinin duvarına as-tırdığı söylenen:

Ne anasa bulunur derde devâdan gayri
misrai, şiirlerinin en çok tekrar edileni ve şüphe yok ki en derin bir mâna taşıyanıdır. Abdülhak Hâmid'in doğumundan iki yıl sonra ölmüş olduğundan o büyük adamı küçükçül bir çocukken okşayıp sevmiş demektir.

Abdülhak Mollanın zarif ve divan edebiyatı vâ-disinde kuvvetli bazı şiirleri mevcutsa da bunlar bir cilt içinde toplanmış değildir. (Tarih-i liva) isimli ve 51 yapraklık vekayinamesi 1828 Rus Harbi sıra-larında II. Mahmud'un Râni kışasında bulunduğu zamana ait gördüklerini kayıtlarını muhtevî olup gerek bu eser ve gerek aynı padişahın ölüme biten hastahğı zamanına ait olarak Hekimbazı sıfatıyla yazdığı ruzaame aynen nesredilmeğe lâyık ve edebi-yatımızda hatırat nevindeki eserlerin ilkleri mahiye-tinde yazılardır. Büyük kardeşi Mustafa Behçet Efen-di tarafından yazılmağa başlanarak ikmal edilemiyen (Hezar-ı Esrar) isimli mecmuaya da devam etmiş olup oğlu ve Abdülhak Hâmid'in babası Hayrullah Efendi tarafından bitirilip Sultan Abdülâziz çevrin-de basılan bu eserin gerek Behçet Efendi ve gerek Abdülhak Molla tarafından yazılan kısımları bizde-ki eski hekimliğin seviyesinde kalan ve masal ne-vinden uzaklaşmayan bir mahsulünden ibarettir.

ABDÜLHAK NASUHI BEY (1837 — 1912) — Osmanlı İmparatorluğunun son devir ricalinden olup müverrih Hayrullah Efendinin oğlu ve Abdül-hak Hâmid'in büyük kar-deşidir. İstanbulda doğup ölmüştür. Harbiyede o-kumuş, Pariste açılan Mektebi Osmani'ye de-vam etmiş, bir müddet subay olarak hizmet et-tikten sonra askerlikten ayrılarak Bâb-ı Âli ter-cüme odasına girmiş, da-ha sonra dahiliye hizme-tine intisapla bir çok mu-tasarrıflıklarda, Mamu-retülâziz ve Beyrut Va-liliklerinde bulunduğu gi-bi Tahran Büyük Elçiliği, Bulgaristan Komiserliği etmiş. İkinci Meşrutiyet-tin ilânından az evvel i-kin-ci defa Tahran Büyük

Abdülhak Nasuhi Bey
Elçisi olmuştur. Fakat

Iran'a o sırada mevcut hudut ihtilâfları sebebiyle tekrar Tahrana gitmesi gecikerek âyan heyetinin teşkilinde âzalığa tâyin edlip elçiliği bırakmıştır. Bulunduğu hizmetlerden namını yâdettilercek bir ese-ri kaldığı söylenemez. âyan müzakerelerinde de söze karışmayı dilmekle iktifa etmiştir.

Dürüst ve irfanlı bir adam şöhetine sahip olup mizah geşnili bazı şiirleri ve tercümeleri varsa da bunlar cilt halinde toplanmış değildir.

ABDÜLHAK ŞİNASI HİSAR (Doğm. 1888) — Türk edebiyatının Cumhuriyet devresine mensup en seçkin çehrelerinden biri olup nâsir ve hikâyeci sı-fatıyla bu devre içinde —zamanla ehemmiyeti git-tikçe daha çok anlaşılabacak— bir mevkie sahiptir. Babası Mahmut Celâlettin Bey isminde ve Abdülha-mid saltanatının orta zamanlarına doğru (Hazine-i Evrak) isminde bir edebi mecmua çıkarmış ve muh-telif vilâyetlerde maarif müdürlüğü etmiş bir zat olup ilk Şehreminlerinden Hüsam Efendi de bu Mah-mut Celâl Beyin dedesidir. Zamanı için münevver bir hanım olan annesi de Tepedelenli zade Muhtar Beyin kızıdır. Kıymetli muharrir Selim Nûzhet Ger-çek kendisinin küçük biraderiydi. Aile aslen İstan-bullu olup Abdülhak Şinasi Rumelhisarında doğmuş ve bundan dolayı (Hisar) soyadını almıştır.

Orta tahsilini Galatasaray lisesinde bitiren Ab-dülhak Şinasi Paris'e giderek (Siyasi İlimler Ser-best Okulu) nda tahsiline devam etmiş ve bir kaç senesini geçirdiği Paristen avdetinden bir müddet sonra, 1921 de, Dergâh mecmuasıyla yazı hay-a-tına girenek bundan son-ra muhtelif gazete ve mecmualarda, İleri, Hâ-kimiyeti Milliye, Milliyet,

Ulus gazeteleriyle Varlık mecmuasında tenkit, tet-kik ve muhasebe vadde-rinde bir çok yazı yaz-mıştır. Kendisinin evlen-memiş ve politika hayata-nı girmemiş olmasın bü-tün hayatında sanata pek büyük bir zaman ayı-ra-bilmesindeki sebepler i-rasında saymak icap e-der. Fakat Bâb-ı Âli cad-desinden uzak kalışı ve yazılarında küçük cere-yanlara ittifak etmeyişi, isminin büyük kütlege pek bilinmemişinde ki sebep-lerden şüphesiz ki bir mühimmini teşkil eder. Bir müddet hariciye hizmetlerinde bulunmuş, bu vesile ile de bir çok Avrupa memleketlerine, bir kere de Şimalî Amerika'ya gitmiş olması ve çocukluğuyla ilk gençliğindeki hayat şartları sanatını olgunlaştı-rmakta ve bilgilerini arttırmaktaki başlıca âmiller-den-dir.

Abdülhak Şinasi, muharrirlik hayatının ilk dev-resinde şiir de yazmakla beraber kitap halinde top-lamadığı manzumeleri kemiyet ve keyfiyet itibariyle mühim olmayıp nesri tercih etmiş ve hâtıra ve bü-yük hikâyeye nevinin Türkiye'deki en güzel örnekle-rinden bir kaçını vermeğe muvaffak olmuştur. An-cak ilki evvelce gazete sütunlarında çıkmış olan dört eserinden her biri bir muharrir mühim bir mevki sağlayacak değerde olup bunlara üçü, yani (Fahim Bey ve Biz) (Çanakkale'de Enistemiz) ve sonuncu eserini teşkil eden (Ali Nizami Beyin Alafrangılığı ve Seyhliği) birer büyük hikâyeye, (Boğaziçi Mehtap-ları) ise eski İstanbulun, muharririn ailesinden duy-duğu ve son zamanlarını bizzat bildiği hususiyete-

Abdülhak Şinasi Hisar

mini tasvir eden bir hâtıra kitabıdır. Kaldı ki, Abdülhak Şinasi'nin ilk ikisine roman demek de kaabil olan üç büyük hikâyesi bu (Boğaziçi mehtapları) eserinden pek farklı sayılamazlar. Zira bunlarda da çok sade olan, hemen hemen hiç mevcut olmayan vaka etrafında eski İstanbul müreffeh tabakasına ait insanların hususiyetleri, zarafet ve kibarlıkları, garabetleri ve muvazenesizlikleri, nihayet sukutları ve sefaletleri, hele bir kısmı unutulmaz güzellikle levhalar halinde gösterilmektedir. Bu dört kitaptan ayrıca henüz cilt halinde toplanmamış ve galip vasıfları edebî tectik ve tahli olan pek çok makalesi gazete ve mecmua sütunlarında kalmış olup ayrıca da henüz neşredilmemiş (Mîr Başka Diyar) isimli bir romanı ve Abdülhak Hâmîd ile bir çok başka muharre ait müşahade ve hâtıra yazıları mevcuttur.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın muayyen bir fikir seviyesine ve hassasiyete sahip olmadan zevkine varılması güç bir üslubu ve sanatı vardır. Fransız edebiyatını çok okumuş ve bilhassa Barrès ve Proust'un, bu ikisinden daha az olmakla beraber de Henri de Régnier'in tesirleri altında kalmıştır. Cümleleri uzun, bazankinden muharirrin çıkarmaya çalıştığı korkusunu verecek kadar giriftir, fakat dikkatle okumak şartıyla berrak olup hepsi de nihayetsiz itinalarla örmüştür. Muharrir çok kere mahzunsu da bu hüznü rağmen pek müstezhi görüldüğü olur ve hicvinin bazan pek keskin tınakları vardır. Türk edebiyatının son devresine tamamiyle Avrupa edebiyatı ayarında eserler getirebilmiş bir kaç sanatkarı arasında Abdülhak Şinasi'nin ön safta bulunduğunu bundan sonraki edebiyat tarihçileri herhalde söyleyecekler ve ona eserlerinde mühim bir yer tahsis edeceklerdir.

ABDÜLHALİM BEY (Halim Bey'e bkn.)

ABDÜLHALİM BEY (Halim Bey'e bkn.)

ABDÜLHALİM ÇELEBİ EFENDİ (1863—1925) — Mevlevî tarikatının reisi olarak Konyadaki dergâhın başına geçmiş çecelebinin sonuncusu olup Abdülvahid Çelebinin oğludur (Bu kelimeye bkn.). Mîzab ve zevku safaya temayül bakımından benzediği babasının 1906 da ölümlü üzerine onun yerine geçerek 1909 da Hareket Ordusunun İstanbulu işgali üzerine yersiz bir nümayiş kalkışıp (Hareket Ocausu Medanlığına, Meclisi Mebusan ve âyan âzasiyle heyeti nuzzara) hitaben velveleli bir telgraf çekmiş, Meşrutiyete sad-kalet yemini bozan Sultan Hamid'in Pevvamber kılıcı taşımaya lâyık olmadığının bunun kendisinden alınıp ehline verilmesini istemiş, vefatı Resat Efendinin V. Mehmed unvanıyla cülûsü üzerine İstanbulda davet edilerek yeni hükûmdarın kılıç kuşanmasında hazır bulunmuştur. Kaldı ki, yeni devirce meşrubiyeti uzur zaman devam edemiyerek azledilecek, yerini

Abdülhalim Çelebi Efendi

dil bilgini ve bir iddiaya göre aileye ancak ana cihetinden mensup Veled Çelebi Efendi tâyin olunacaktı. Abdülhalim Çelebi mütarekeyi müteakip halefinin halefi sıfatıyla bir kere daha tarikatın başına geçirilmiş ve Millî Mücadelenin başında Gazi Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da müfazzalardan faydalanmak istediği kimseleri etrafına toplarken, ilk Büyük Millet Meclisine kendisini Konyadan mebus çıkartmış ve reis vekili yapmıştı. Konyadaki isyan hareketinin tahkikine memur divanı harbin, Çelebi Efendi, bu hareketle alakalı görüp muhakkeme etmek talebine de muvafakat olunmamıştı. İkinci Büyük Millet Meclisine girmeyen Abdülhalim Çelebi tekrar Mevlevî tarikatının başına getirilmiş ve bu mevkii tekkelerin ilgasına kadar muhafaza etmiş, bundan az sonra da intihar suretiyle ölmüştü vukua gelmiştir.

Abdülhalim Çelebinin intiharı, İstanbula geldiği sırada Tepebaşı otellerinin birinin üst katından kendisini sokağa atmak suretiyle vukua gelmiş ve bu ölüm Fransız romancılarından Madam Myrtil Harri'ye güzel bir yazı ilham etmiştir. Bunda muharir, tekkelerin kapatılıp Mevlevî âyinlerinin maziye mal olmasından müteessir ve muztarip, Abdülhalim Çelebinin kendini pencereden boşluğa bırakarak dönmeye huzuru ilâhiye yükselmeyi istemiş oluşunu tasavvur ve tasvir etmektedir. Hakikate gelince, tekkelerin ilgası kadar menkûbluktan da müteessir olan Abdülhalim Çelebinin son zamanlarda suuru hâle gelmiş ve söylendiğine göre nefsini Mehdî sanmıştı. İntihar ettiği sırada da sade sakal ve bıyığı değil, saçları ve kaşları da matruş bulunuyordu. Zarif ve nüktedan bir zat olup Bektaşîliğe meyyal olduğundan dolayı bu tarikatın muarızı bulunan Mevlevîlerce sevilmediği de hakkındaki rivayetlerdendir.

ABDÜLHALİM EFENDİ (Ölm. 1884) — II. Abdülhamid saltanatının ilk zamanlarında vukula bulunmuş bir zatsa da siyasi bir şahsiyeti ve ehemmiyeti yoktur. Evkaf hizmetlerinde yetişip bu idare, 1871 de, Maliye Nezaretine bağlı bir müteşarlık sekline girdiği sırada müteşarlığa tâyin edilmiş ve 1878 de, Sadık Paşa sadaretinde Evkaf Nezaretine tekrar teşkil edilince nâzir olmuş, bir yıl mütevaciz bir müddet bu mevkide kaldıktan sonra azledilerek artık bir vazifeye tâyin edilmemiş ve mazul iken ölmüştür.

ABDÜLHALİM EFENDİ (1895 — 1923) — Sultan Abdülmecid oğullarından olup tahtın ikinci veliahdı iken 1909 da ölen Süleyman Efendinin ilk oğlu ve çocuğudur. İkinci Meşrutiyet devrinin bütün genç şehzadeleri gibi askerî tahsil görüp zabıt olmuş ve Balkan Harbine iştirak edip Çatalca'daki çarpışmalarda hafifçe yaralanmış gazetelerde heyecanlı yazılar yazılmasını mücup olmuştu. Kız kardeşinin, II. Abdülhamid şehzadesi Abdurrahim Efendi ile nişanının bozulmasında amlil olup bu hanımın Enver Paşa ile evlenmesi de evlâdının ilk yıllarında kendisine hususi bir mevkî sağlamamış değildi. Bundan dolayı Mütareke devrinde VI. Mehmed kendisine teveccüh göstermemiş ve vatânını pek sevmeyen bir adam olan Ab-

Abdülhalim Efendi

dülhalim Efendinin millî kuvvetlere yardımında bulunduğuy, Cumhuriyetin ilânıyla memlekettten çıkarılmasından sonra kendini yelsile işrete vererek genç yaşında ve nisbi bir zaruret içinde Fransa'da öldüğü söylenmiştir.

Abdülhalim Efendi Birinci Cihan Harbi esnasında mebus bulunan ırkan Çerkes bir zatın hemşiresiyle evliydi ve bu hanımın bir oğluyla bir kızı dünyaya gelmiş bulunuyordu, Osmanlı Oğulları Hânedanında ilk olmak üzere (Cengiz) ismini verdiği oğlunun, Pariste hayatını amellelikle kazanıp aynı zamanda boka maçları da yaparken bu maçların birinde yediği bir yumruk yüzünden 1950 de bekâken öldüğü, kızı Samire (Sultan)ın da Mısır devleti elçilerinden biriyle evli bulunduğu ilâve edilebilir.

ABDÜLHALİM MEMDUH BEY (1866 — 1905)

— II. Abdülhamid devrinde edebiyatla meşgul olan, aynı zamanda Jön-Türk hareketlerine de katılanlardandır. Mutasarrıflığa yükselmış Ali Ragıp Bey isimli bir zatın oğlu olup, İstanbulda doğmuş, muntazam bir tahsil görmemekle beraber fıttı zekasıyla kendi kendini yetiştirmiş ve Hariciye Nezaretinde kâtip ve Mizan gazetesinde muharir iken politika mevzularında ileri geri konuşduğundan verilen jurnalları tevkiif edilerek beş ay sonra vilâyet maiyeti memurluğuyla Konyaya yollandı. Trablusgarb'a sürülürken kaçıp İskenderiye'ye gelerek oradan Yıldız sarayına vaki müracaatı üzerine vilâyet tereddümanlığı hizmetine İzmir'e gömesine padişahça müsaade edilmişti, fakat II. Abdülhamid idaresi aleyhindeki tenkitlerine devam ettiğinden Bitlis'e yollandı, bilâhare İzmir'e dönmeye müsaade edilmiş, İzmir'den de Avrupa'ya kaçarak Fransa, Tunus ve İngiltere'de göçlülük içinde beş yıl yaşadıkdan sonra İngiltere'nin Folkeston şehrinde ölmüştür. Nâsi, Mısır prenseslerinden biri tarafından vasiyeti mucibince Tunusa bir tepeye getirilip gömülmüştür.

Abdülhalim Memduh, zeki ve kaabiliyetli bir insandı. Fakat heyecanları ölçüldü ve taşkın olduğu için hayatında felâketten felâkete sürüklenmiş ve derbederliği, cildi ve büyük bir eser vermesine imkân bırakmamıştır. Bununla beraber, ilk edebiyat tarihimizin muharriiri olmak şerefine sahiptir. Bu pâye'ye kendisine temin eden eser ise 134 sahife tutan (Tarih-i Edebiyya-i Osmaniyeye) isimli küçük ve noksanlarla dolu kitap. Tasvirî vîcdan, Tasvirî hissiyat, İğbiran, İclâl, Vîyana muhasarası, Bîrhan adlarında ve 15 le 50 sahife arasında manzum risaleleri mevcut bulunan Abdülhalim Memduh Beyin yazılarda Abdülhak Hâmîd ile taklit arzusu görülür. (Bedriye) isminde ve hece vezniyle yazılmış bir piyesiyle (Nalan) isimli diğer bir piyesi varsa da bunlar da basit şeylerdir. Ayrıca sadrazam Mustafa Reşit Paşanın hayatını hikâye eden küçük hikâyeleri ve Fransa'da Edmond Fazl isimli bir muharirre ve Fransız dilinde Anthologie de l'Amour Turc, yani Türk Aşk Şiirleri Antolojisi adlı ve oldukça güzel bir eseri, ölmünden az evvel Mercure de France mecmuası yayınları arasında intisar etmiştir.

Abdülhalim Memduh

ABDÜLHALİM PAŞA (Halim Paşa'ya bkn.).

ABDÜLHAMİD EFENDİ (1813 — 1825) — Osmanlı imparatorluğunun tahta çıkamamış veliahd'lerinden olup II. Mahmud'la Alicenab kadının oğuludur. Padişahın evlâdı bulunmayıp kendisi de Osmanlı Oğulları Hânedanının tek uzvu kalmış olduğundan, bu şehzadenin doğumu büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Ölümlüne kadar veliaht mevkîinde bulunmuş ve vefatında bu mevkîe henüz iki yaşında olan müstakbel hükûmdar Abdülmecid Han geçmiştir. Abdülhamid Efendinin belirmeğe başlamış olması icap eden şahsiyeti hakkında fikir verir mahiyette bir vesika, maalesef mevcut değildir. Ömrü vefa âdip babasından evvel vefat etmeseydi, yirmi altı yaşında Osmanlı tahtına çıkması gerekirdi, Osmanlı tarihi de belki pek başka bir seyrî takip ederdi.

ABDÜLHAMİD FERİT PAŞA (Ferit Paşa'ya bkn.)

ABDÜLHAMİD HAN, II (1842 — 1918) — Yıldırım şehzadelerinden Süleyman ve Musa Çelebilerin saltanatları müteber sayılmamak şartıyla Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü, İstanbul sarayında saltanat sürenlerin yirmi sekizincisi, Osman oğullarından gelme Halifelerin de yirmi altıncısıdır. Sultan Meccidin haremelerinden Tirmüğü'nün kadını'n oğlu olup babasının saltanat sürmüştü dört şehzadesinin ikincisidir. 23 Eylül 1842 de İstanbul'da, Çırağan sarayında doğmuş, büyük biraderi Mehmed Murad Efendinin 30 Mayıs 1876 da V. Murad nam ve unvanıyla tahta çıkması üzerine veliaht ve 31 Ağustos 1876 da hal'edilmesi üzerine halife ve padişah olarak 32 sene, 7 ay ve 22 gün saltanat ve hilâfet makamında bulunduktan sonra verilen fetva gereğince hal'edilip yerine veliahdı ve biraderi Mehmed Reşad Efendi V. Mehmed nam ve unvanıyla geçmiş ve Abdülhamid İstanbulda mahpus bulunduguy Beylerbeyi sarayında 10 Subat 1918 de vefat ederek Divanyolunda dedesi II. Mahmud türbesine defnedilmiştir. Ha'k arasında kendisine şehzadeliginde Hamid Efendi ve padişahlığında Sultan Hamid denildiği çok olmuştur.

DOĞUMU VE İLK SENELERİ, ABDÜLAZİZ DEVRİNDEKİ HAYATI

II. Abdülhamid pek küçük bir çocukken validesi Tirmüğü'nün kadını veremden vefatı üzerine padişah kendisini, kadını arasında en itibarlılarından biri ise de, evlâdı dünyaya gelmeyen Prestu kadına vermiş ve Hamid Efendi bu hanım tarafından büyütülmüştü. Kardeşleriyle birlikte Saffet Paşa ve Ethem Paşa gibi ileri gelen şahsiyetlerden ders almakla beraber çocukluğunda ve ilk gençliğinde okumağa karşı büyük bir sevk ve meclûbiyet göstermiş olduğunu söylemek de güçtür. Bu bakımdan büyük biraderi Murad Efendi kendisinden çok üstün şekilde yetişmiş, Abdülhamid Efendi padişahlığında bile düzgün bir imlâ sahibi olamamış ve şehzadeliginde kendisine öğretilen Fransızcası da tercüman-sız konuşmağa cesaret edebileceği bir hadde erişememiştir. Sultan Meccid oğullarının serbest yaşamalarını istediği, hattâ kendisi gibi işret etmelerine de müsaade ettiği için genç yaşında bazı maceraları olmamış değildir. Büyük biraderinin zıddına olarak babasına karşı büyük bir bağlılık gösterdiğini ve onun ölüm döşeginde kendisiyle vedalaşmağa gelen tek oğlu olduğuna da ilâve etmek icap eder. Kuleli vak'asıyla Abdülmecid ve neslinin geçmiş olduğu tehlike ve bundan evvel veliaht Abdülaziz Efendi

II. Abdülhamid tarafından Yıldızda yaptırılmış olan Hamidiye caminde Cuma namazı merasmi.

dinin haklarından mahrum edilerek büyük biraderi Murad Efendinin veliht yapılabacağı ve bu suretle bizzat kendisinin de haklarından mahrum edileceği hakkındaki sinsi ve ısrarlı rivayetler ilk gençliğini rahatsız etmiş, vehim ve vesvesenin ilk tohumlarını ruhuna aşılamış olsa gerektir.

1861 de babasının ölümü ve amcası Abdülaziz'in tahta çıkması üzerine büyük biraderi Murad Efendi velihtlik makamını ihraz ederken, Abdülhamid Efendi de henüz 19 yaşında bulunduğu ha'de Osmanlı İmparatorluğunun ikinci veliht vaziyetine girmişti. Bu yeni saltanat boyunca ve bilhassa son devresinde yine Veraset sekinin değişerek bu sefer de Abdülaziz'in büyük şehzadesi Yusuf İzzettin Efendinin veliht yapılabacağı rivayetlerinin ısrarla dolazmasına rağmen, Abdülhamid Efendi amcasına karşı pek bağlı görünmüş ve tahta çıkmağa pek haris gözükken büyük biraderinin muntazaman devam ettiği sarayında Sultan Aziz'e düşman olan Namık Kemal ve diğer hürriyet ve mesrutiyet taraftarlarının idare hakkındaki tenkitlerini ve padişahla istihzalarını sessiz bir sâmi olarak dinlemiştir. Kaldı ki, nakıs tahsilini bir takım görgü ve olgilerle örtmesini temin eden âmillerden birinin de büyük biraderinin meclisinde dinlediği şeyler olduğu söylenebilir. Abdülaziz'in 1867 de Avrupaya yaptığı seyahate Murad Efendi ile birlikte iştirak etmesi de bilgi ve görgüsünün artmasında büyük bir âmil teşkil etmemiş değildir. Abdülhamid on beş yıl süren bu devre

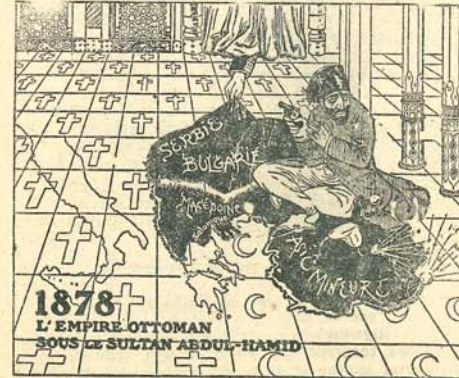
inde, büyük biraderi Murad Efendinin buna şiddetle ısrar ederek alkolik haline gelmesine mukabil, iştret itiyadından vazgeçecek, Murad Efendinin aksine tasarrufa riayet ettiğinden tahsisatının bir kısmını işletmeğe bile muvaffak olacaktır. Bu keyfiyet de hayatı boyu ve çok kere haksız yere kendisine takılmış lâkabların ilki olan (Pinti Hamid) lâkabını kendisine mal edecektir. Bu lâkaba vücut veren şey de Molière'in meşhur hasisini Türkçeye tercüme eden Teodor Kasap isimli gazetecinin bu Fransız komedisi kahramanına Hamid ismini vermesinden doğacaktır. Sultan Hamid'in bazı hâıırlarını nakledenlere göre, kendisinin Sultan Aziz'in hal'edileceğinden haberdar bulunup bunu amcasına haber vermekte geç kalmış ve hattâ onu, yanına bir Çerkes köle alıp kurtarmağa hazırlanırken Abdülaziz'in kayığı bindirilip götürüldüğünü görerek bir şey yapamamıştır. Bu rivayeti sadece kaydettikten sonra, Sultan Hamid'in V. Murad'ın 3 ay 3 gün süren padişahlığı esnasındaki faaliyetini tekilâ edelim.

II. ABDÜLHAMİD'İN VELİHTLİĞİ VE TAHTA ÇIKIŞI

Sultan Murad Osmanlı tahtını işgal etmiş Osman oğullarından, makamda en az kalabilmiş olanı bulunduğuundan, II. Abdülhamid de velihtliği en kısa sürenidir. Kaldı ki, büyük biraderinin zayıf Asabının daha âlat günü cülûs heyecanları içinde

bozulmuş bulunduğunu bildirdiğinden, hemen bu velihtliğin sâkin ve tabii bir şekilde devam edemeyeceğini takdir etmemiş değildi. Yeni valde sultan Şevkefza kadının Bebek sırtlarındaki Nisbeteiye kasrında Abdülmecid şehzadelerine bir ziyafet verip bu ziyafette V. Murad'ın bütün kardeşlerini zehirlemek suretiyle oğlunun tahtını tehdit eden tehlikeyi bertaraf etmeyi istemiş olduğuna emniyeti, belki de bazı hakı sebepleri istinat etmişti. Herhalde, büyük biraderinin hastalığının ciddi olduğunu pek çabuk sezmış ve mecnun padişah namına valdesiyle mütercim Küstü ve Midhat Paşaların devlete hâkim olmalarını istemiyerek onların birliktelerini dağıtmak ve iki paşayı kendisini tahta çıkarmağa mecgur etmiş, başta en sevdiği hemşiresi Cemile Su tanın kocası ve Ticaret Nâzırı Mahmud Celâlettin Paşa gelmek üzere bir çok adamını kul-lamp efkârı umumiyeyle de elde etmeğe çalışarak muvaffak olmuştur. Çerkes Hasan'ın kursunları paşaların birliğinin en kudretli ve haris uzvu olan Hüseyin Avn'ı ortadan kaldırmayı, bu teğbûs belki de muvaffak olmağı. Fakat Hüseyin Avn'ın hayatta kalması takdirinde olabilecek şeyleri düşünmeğe de lüzum yoktur. Sultan Hamid'in tahta çık-mak üzere mütercim Rüşti ve bilhassa Midhat Pa-

şalar tarafından İleri sürülmüş şartı, yani Kanunu Esasının ilânı kabul etmiş bulunmasını yâni cülûsunun ve hilekârlığının kat'î bir delili olarak kabul etmek ise bir haksızlık teşkil eder. Abdülhamid, kendisi için hemen hemen tek siyasî mektep mahiyetini haiz bulunmuş olan büyük biraderinin meclisinde mütemadiyen senasını duymuş olduğu Kanunu Esasının -tabiidir ki saltanat hukukunu tehlikeye düşür-meyecek bir had de derecede- tatbik edilmesini pek samimi bir şekilde arzu etmiş olabilir. Biraderinin sıhhati avdet ettiği takdirde yerini ona terk etmek hususunda vükelağa senet verdiği hakkındaki iddia ise, hiç bir zaman tevskı edilmemiş bir laıtan iddettir. 30 Ağustos'ta toplanan vükela meclisinde bahsi sadrazam Mütercim Rüşti Paşa açıp, Midhat Paşa da ikmal ederek ertesi Perembe günü V. Murad'ın hal'iyle veliht Abdülhamid Efendinin iclâsı karar-lanıyor ve keyfiyetin kendisine bildirilmesine Ticaret Nâzırı Mahmud Celâlettin Paşa me-mur ediliyor o gece Sultan Murad taraftarları-nın bir teşebbüsünden endişe edildiği için müstakbel hükümdarın analığı Prestu kadının Ni-gantaşındaki konağına gitmesi de 'ararlaşılıyor-du. Birtesi sabah Topkapı sarayında vukela ve dev-let erkânı toplanıyor, Sultan Murad'ın mecnun olup hal'i lâzım geldiği hakkındaki fetva, Fetva Emmini Kara Halil Efendi tarafından okunup cülûs vuku-u-luyor ve II. Abdülhamid nam ve unvanıyla tahta geçen yeni padişah, büyük biraderini Çırağana naklettirerek Dolmabahçe'ye geliyordu. Bu sırada II. Abdülhamid'le kendisini tahta çıkaran vukelanın karışıklı güpheler içinde bulunmuş olduklarını ve ken-disinin bir zaruret neticesinde tahta çıkarılmış ol-masının tesirlerini uzun zaman göstereceğini ilâve etmek icap eder. Babasının da sadrazamlığını etmiş baıııan Mütercim Rüşti Paşa, az sonra hastalığını ve ihıyarlığını ıleri sürüp çekiyor, Sultan Hamid kendisinin tahta çıkmasında en büyük rolü oynamış bulunduğu gibi, mevcut gâilleri en uygun şekilde düzenleyici de taahhüt eden Midhat Paşayı sadarete getiriyordu. Bir buçuk ay devam edecek olan bu sadaret esnasında, Sultan Hamid Midhat Paşaya mensup kimseler ve bu meyanda Ziya ve Namık Kemal Beyler tarafından hazırlanan Kanunu Esas'ı, fakat devletin emniyetini ihlâl etmeğe sabit kimseleri zabıtanın tahkikatı üzerine hudut harici etmeğe padişahın senahiyetini tanıyan bir 113 üncü madde ilâve ettirerek, ilân edecekti. Kanunu Esas'ın ilânı gününde, yani 14 Aralık 1876 da, Haliçte Bahriye Nezareti binasında hristiyan tebayı korumak için devlete yaptırılacak is-lâhatın müzakeresi için Avrupa devletlerinin murahhaslarından mürekkep bir konferans toplanıyor, Kanunu Esas'ın ilânını bildiren topla-rın sesleriyle konferansın müzakeresi bir fasıla geçiriyordu. Kaldı ki, keyfiyet muraahşar üzerinde hiç bir tesir ıera etmemiş, onları islahat ve kontrol isteklerinde ısrardan alıkoymıyacaktı. Az sonra da Sultan Hamid Kanunu Esas'ı'ye koydurduğu 113 üncü maddeden istifade ederek -âdetâ diktatör edası alan- Midhat Paşayı sadareten azıedip memleket dışına çıkarmak suretiyle Paşanın bir gün Sultân Murad'ın annesi ve taraftarlarıyla anlaşıp kendisini tahttan atması ihtimalini önüyordu. Fakat Rusya ile harbin vshametini takdir etmekte beraber halûn hoşuna gitmek gayesiyle tahrik edilen kolay bir vatandaşlık gösterilerini ve gönüllü asker toplamalarını durduramıyacaktı, harbi önemek kuvvet ve azmini, II. Abdülhamid, maalesef nefsinde bulamıyacaktı. Midhat Paşa henüz sadrazam konferansın kararları reddedilmiş ve Midhat Paşa yerine getirilmiş olan eski bir Hüseyin Paşa kölesinin, (Deli) diye lâkablandırılmış bir Ethem Pa-

Osmanlı İmparatorluğunun 1878 den 1913 e kadarki ufalşını gösteren bir cenebi karikatürü

şanın sadarete intihabında da isabet gösterilememişti. Ethem Paşa padişahı memnun etmekten başka bir emel takip etmiyordu, damat Mahmut Celâlettin ve Redif Paşalar ise harb taraftarlığıyla hal-kin hoşuna gitmek istiyorlardı. Londra protokolünün ve Petersburg'a elçi yollanıp anlaşmaya girilmesinin kabul edilmemesi Sultan Hamid'i âdetâ korkutarak, bilhassa bu ilk paşa temin ettir. Keyfiyet Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında harbin zuhurunu mucip olup bu harb de çok büyük felâketleri davet etti. Kaldı ki, o tarihte Abdülhamid'in hakikatte tecrübe ve bilgisi mahdud olduğundan, harbin mutlakâ zaferle nâhayet bulacağı hakkındaki kanaate az çok iştirak etmiş bulundugunu farzetmek te hata olmaz. Fakat şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kuvvet muvazenesi ve Avrupa devletlerinin terakkiyatı 1876 da Sultan Hamid saltanatının son zamanındaki hadlerde bulunmuyordu: 1877 — 78 Rus - Osmanlı Harbi muhtelif safhalar arzettiyecek değildi ve Rusya İmparatorluğu için Osmanlı devletini yenmek pek müşkül olacak, hattâ Çarlık bunun için Remyanın yardımına muhtaç kalacak ve Plevnedeki muhteşem mukavemeti bu ayyede kıracaktı. Bu harbedeki mağlûbiyetimizin Sultan Hamid'in kapanmış olduğunda Yıldız sarayından harekâta damil şekilde müdahalestenden mütevellit bir keyfiyet bulunduğuna, bilhassa Abdülâziz'in hal'ı işine taraftar saydıkları Abdülkerim Nadir ve bu hal'de baş rol oynamış bulunan Süleyman Paşaları bertaraf edilemek için onları kasden müşkül durumlara attığı

II. Abdülhamid
saltanatının ilk
zamanlarında

vam eden harb harekâtı ve sulh müzakereleri hakkında bu zatlara ve harbe kumandan olanlara ait maddelerde tafsilât vermek üzere burada ancak bir kaç nokta üzerinde durmak icap eder. Bu noktalardan biri, İngilterenin Osmanlı — Rus Harbi esnasında Osmanlı Devletini fiilen himaye edecekî kanaati içinde tutarak Rusya'ya karşı sert davranmaga sevkettikten sonra bizi kendi halimize bıraktığı, bunun da Sultan Hamid'derin bir hoşnutsuzluk hasıl ettiğidir. Mağlûbiyet üzerine ve sadrazam Sadık Paşanın da yardımı ile göya muvakkaten Rusya'ya karşı istikbalde muavenet vaadiyle —ve âdetâ cebrile— İngilterenin Kıbrıs alışı da bu şüpheyi kuvvetlendirmiştir. Yine bu devre içinde ve Sadık Paşanın sadareti esnasında vukua gelen Çırağan

Sarayı baskını, yani Ali Suavi tarafından Murad'ın çıkarılarak yeniden padişah yapılması teşebbüsünü de, Sultan Hamid İngilterenin tesir ve hattâ tertibine hükmedecek ve bundan sonra da zaten mevcut takyitleri ve sıkıklıkları artık büsbütün artıracaktı. Askeri harekâtın fenaya gidişi nisbetinde Meclisi Mebusanda hükûmete karşı muhalefet cereyanları da kuvvet bulduğundan, Kanunun Esası ortadan kaldırılmamak, fakat yeni mebus seçimi için müddet tâyin edilmemek şartıyla Meclis-i Mebusan kapatılacaktı. Devletin sulh aklını kabul ederek Ayastafanos'a kadar gelmiş olan Rus ordusu karargâhında ve Ahmed Vefik Paşanın Paşvekil bulunduğunda kabul etmek zorunda kaldığı sulh ise Rumelindeki Osmanlı hakimiyetine fiilen nihayet verip teşkil edilen pek büyük bir Bulgaristan prensiği sayesinde Rusyayı Akdenize kadar indirdiğinden, bilhassa İngilterenin araya girmesi üzerine bütün büyük devletlerin iştirakiyle Berlinde büyük bir kongre aktediliyor, Osmanlı İmparatorluğuna Rumelinde bir derece hayat imkânları veriliyor, Anadolu hudutlarındaki kayıplarımız ise Batum, Kars ve Ardahana münhasır kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa cihetinde Romanya, Sırbistan ve Karadağın tam istiklallerini tasdik ederek eski Tuna vilâyetinin kendisine tâbi bir Bulgaristan prensliği haline gelmesini ve bu prenslikte Edirne Vilâyeti arasında muhtar bir Rumeli-i Şarkî eyaletinin kurulmasını kabul ediyordu. Şu kadar ki, Ayastafanos muahedesindeki muazzam ve Adalar Denizine kadar inip Edirne Vilâyetiyle Arnavutluk Vilâyetlerini ayrılan Bulgaristanın bertaraf edilmesine mukabil, Bosna ve Hersek Vilâyetlerinin tâyin edilmeyen bir müddet için Avusturya — Macaristan devleti tarafından işgal ve idare edilmelerini de kabul zorunda kalıyorduk. Ayrıca da yüz senede ve faizsiz olarak Rusyaya 34 milyon altın ödemeyi kabul ediyorduk. Sultan Hamid'in Berlin Kongresinin nihayet bulmasından ikinci Mesrutiyete kadar süren otuz yıllık ve dahilde tam şekilde hakimiyeti altında devam eden saltanat devrinde, vekayii dış ve iç işiyaset vekayii şeklinde mütalâa etmek, dış r eselerleri de iç meselelere takdim etmek muvafık olur.

DIŞ SİYASET MESELELERİ

Bu otuz yıllık devreyi Berlin muahedesiyle temin edilmiş hakları kaybetmemek için, bilhassa cenebi devletler arasındaki rekabetlerden iştirâde eden ve ona dayanan bir çalışma suretinde târif ve icmal kaabilirdi. Bu çalışmanın iflâs ettiğini söylemek de haksızlık olur. Hattâ mühim muvaffakiyetler elde etmiş olduğu iddia edilebilir. 93 mağlûbiyeti neticesi olmak üzere Sırbistanla Karadağ ve Yunanistana verilecek arazının Makedonyada Yunan ve bilhassa Bulgar faaliyetlerini, Bulgaristanın vücutte getirilmesi teşebbüslerini, İngilterenin Irak ve Yemen'e köruklediği iftiharî emelleri, Hicazda Şeriflerin ihtiraslarını, Suriye ve Lübnandaki tahrikleri, Mısırın İngiltere tarafından tamamen yutulmasını ve Trablusgarbıa Bin-gazi hakkındaki İtalyan ihtisarlarını Sultan Hamid Muvaffakiyetsizliğe uğratmıştır. Fakat ilkleri 1877-78 mağlûbiyetinin eserleri olmak ve daha yenileri muntazaman ve kuvvetli bir idare tesis edemeyişinin neticelerini teşkil etmek üzere, dış politika sahasında memleket yine bir hayli kayıba uğrayacaktır.

Bunları sadece sıralamakla iktifa edelim:

Harbe iştirak etmemiş bulunmakla beraber öteki Balkan memleketlerinin istiklallerini elde ederken hem de arazi itibarıyla büyüklüklerini ileri sürerek

Yunanistan iddiaları ortaya çıkar, Avrupanın da müzaheretini temin ederek kendisine neticede Tesalya kitası terk olunur: 1878.

Otrid adasının Halepa kasabasında aktedilen bir anlaşma gereğince bu vilâfete idari imtiyazlar verilir: 1878.

Rumeli-i Şarkî ile Bulgaristan arasındaki hudutta Osmanlı askeri bulundurmamak hususundaki hak-kımızdan fiilen feragat ederiz: 1879.

Fransa, asırlardan beri Osmanlı İmparatorluğuna tâbi bir Bey tarafından idare edilmekte olan Tunusu işgal eder. Bâb-ı Ali, buna karşı protesto ile iktifa eyler: 1881.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mısır Hidiviyyetini, asker çıkarp işgal ederek idareye tam şekilde hâkim olur ve Mısra asker yollayıp Asayışı temin edemiyen Bâb-ı Ali, neticede, İngiliz işgalını kabul zorunda kalır: 1882.

İtalya, Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mısırın eczasından olan Musavva ve Beylül'ü işgal eder: 1885.

Rumeli-i Şarkî eyaleti valisi, hududu tecavüz eden Bulgar kitaları tarafından tevkif edilip Filibe-deki muhtar idareye son verilir ve Rumeli-i Şarkî, Bulgaristan Prenslğine katılarak Bâb-ı Ali vaziyeti bizzat dış şekillerle iktifa edip kabul zorunda kalır: 1885.

Giritte Osmanlı idaresinin fiilen nihayet buluşu ve 1897 de Yunanistanla bu uğurda yapılan harbin Türk ordusunun zaferiyle neticelenmesine rağmen, büyük devletlerin talenleri ile adaya en geniş bir muhtariyet verilmesi: 1897.

Makedonyadaki Selânik, Manastır ve Kosva vilâyetlerinde muhtarivete doğru ilk adımı teşkil etmek ve bu muhtariyete beraber cenebi müdahaleleri gittikçe artmak üzere bir umumî nüfustish: İhdası: 1903.

İÇ SİYASET

II. Abdülhamid'in iç siyaseti kendin saltanat makamında tutmak için gerekli tedbirleri almak ve fevkalâde geniş, bir tarafından öbür tarafına erişmek için demirvollarının azlığından dolayı aylarca at üzerinde gitmek meşrut bulunan mülkünde isyan hareketlerini önlemeye çalışmak suretinde icmal olunabilir. Dış siyaseti idare etmek hususunda olduğu gibi bu iç siyasetin iki esas hedefini temin hususunda da Bâb-ı Ali'den ziyade kendisi gayret sarfedecek, Bâb-ı Ali'yi çok kere ihmal ederek İstanbuldaki sefirlerle ve sefirlerinin bulunduğu devletlerle, bazan doğrudan doğruya hükûmdarlarla —bu meydana kendisini iki kere, 1889 da ve 1898 de ziyaret et eden— Almanya İmparatoru II. Vilhelm'e münasebette bulundugu gibi, valilerle, bazı yerlerde ve vadevâ ettiren mahallî esraf ile bizzat muhabere edecektir. Bu noktaları tesbit ettikten sonra ilâve edelim ki, bu otuz yıllık devre esnasında sadaret makamında bir hayli tebeddül vukua gelecek, şu kadar ki zaman ile bir iştirak teassüs ederek meselâ ilk üç yıl esnasında hükûmet reisinin mütemadiyen değişerek ikinci dereceli bazı zâatların da sadaret makamına gelip ortada ondan fazla sadaret ma'zûlî görülmeye mukabil, 1885 ten 1903 e kağıt bazı vilâyetlerde de el değistiğinden nadiren vukua gelecektir. Sultan Hamid'in iç siyasetinde bütün hedefin tahtını korumak, bunun için de Asayışı muhafaza etmek olduğuna söylenmiştir. Taht, İstanbul olup kendisi de payitahtı ve hattâ sarayını terketmediği cihetle bu korumanın sâiklet merkezi İstanbul sarayının içi ve etrafıdır. Tahtını tehdit eden tehlikeler ise, hele Midhat Paşayı bertaraf ediginden itibaren Cumhuriyet ilânına cüret edecek

bir rakip tasayvur etmediğinden, hânedanına mensup kimselerden iki üçüddür, bunların en kuvvetlisi de cinnetinden dolayı hal'edilmiş bulunmasına rağmen kapatıldığı Çırağan Sarayında bilâhare su-urunu elde eden veya elde ettiği iddia cunane ve hal'inden sonra 28 yıl yaşayarak ancak 1904 te ölecek olan büyük braderi V. Murad, diğeri de tam otuz üç yıl vellehat kaldıktan sonra 1908 de nihayet kendisini istihlâf eden diğer braderlerin en yaşlıları Mehmed Reşad Efendi, yani müstakbel V. Mehmed'dir. Sultan Hamid, bilhassa bunlara karşı tahtını korumak üzere misline bütün tarihte az tesadüf olunur derecede kuvvetli bir hafiyeye teşkilâtı vücutte getirecek, en kuvvetli faaliyetine İstanbul sahne teşkil ettiği bu hafiyelik bütün idari mekanizmayı bozarak vilkâlden en mütevazı halka kadar kimsede huzur ve emniyet kalmıyacaktır. Rejim dşmanlarını iddia ettikleri gibi cıvıllara dolurup Marmaraya atılan bigünahlar hilkâyesini bir efsane olmakla beraber, herhanı bir müzevvirin iftirasıyla tamamiyle sücsüz olarak Füzana kadar sürülenlerin sayısı gittikçe kabarmaktadır. Sultan Azizi hal' ve katletmek ithamıyla sürülen, büyük pâyesi ve içlerinden biri, yani Midhat Paşa sadrazam ma'zûlî ve diğeri, yani Mahmud Celâlettin Paşa, padişahın eniştesi olmak üzere bazı mühim menfi-ler, menfalarından öldükten —ve isimleri zikredilen ikisi öldürüldükten sonra— bu ehemmiyette kimselerden sürülenler pek olmayacaksa da sürgün sayı-ısı —ve resmen sürgün değilse bile İstanbula gel-memek şartıyla vilâyetlerde memuriyette bulunma-ların sayısı artacaktır. Buna saltanatın ikinci yarısında Avrupaya kaçarak idareye karşı oradan muhalefete geçecek de inzınam edecek-tir ki, padişahın bir diğer ehîstesi, yani Mahmud Paşa ile oğlu Sultanzade Sabahattin Bey de bunlar arasındadır. Kaldı ki, Sultan Hamid İhsan da aralarında büyük bir yer tutan türlü tedbir-lerle bu muhaliflerin hakkından gelmeye muvaffak olacak, fakat 1895 te ve Ermeni karışıklıkları-nın en kanlı ve buhranlı devresinde, bu karışıklıla-rın mesul olmak töhmetiyle ve bilhassa İngiltere-nin tesiriyle tahttan çekilmek tehlikesine bir ara maruz kalmıyacak değildir.

Mahallî kıyamlarda Asayişin bozulmasının, bu kı-yamların tektilli zorunda kalınmasının da bu otuz yılın kaydettiği elemli vekayiden olduğuna ilâve et-mek icap eder. Arnavut ahalî ile meskün vilâyet-lerde, Rusyaya mağlûbiyet arasında çıkan istiklâl temayüllü ölenlikler sırada daha bazı yerlerde de masah'lı ayaklanmalar zuhur et-miştir ki, en mühimmi İran hududu yakın-larında yaşayan Semdinli Ebeydullah isim-dağ etmiş hareketidir. Sultan Hamid Arnavutlukta Asayışı, derebeylerini ve mütefeffiz aileleri himaye ederek, bazılarını yitkcek mevkilere getirip, hattâ bunlardan biri olan Ferid Paşayı sadarete kadar yükselterek ve bir çoğunun şımarıklıklarına ve uy-gunsuzluklarına tahammül ederek koruduğu gibi, doğu Anadolu'daki Ermeni ihtiraslarını da Hamidiye alayları vücutte getirip Türk ve Kürt unsurlarını silâhlandırarak tesiriz bırakmaya çalışacaktır. Fakat Rusya tahrikâtıyla da zehirlenen Ermenilerin teş-kilat ve faaliyetleri bilhassa 1895 ve 1896 da pek konî hâdiselere yol açarak cenebi devletlerin kat'i müdahaleleri ancak aralarındaki ihtilâflar sayesinde önlenilecek, Anadolu'nun bir çok yerlerinde mukateleler vukubulup Ermeni komitecileri İstan-bulda Osmanlı bankasını basacak derecede cüret göstereceklerdir. Ermeni faaliyetinin netice itibarıyla semersiz kalmış olmasının sebebini ise, bunların memleketin her tarafına yayılmış olup

muayyen bir bölgede mutlak bir çoğunluğa sahip olmamalarına, diğer taraftan da ihtiraslarını muayyen bir bölgede teksif ederek orada toplanmak iddiası illeri sürmemelerine atfetmek doğru olur. Kaldı ki, baş müşevvikleri olan Rusya da bir hayli Ermeni tebaaya sahip bulunduğundan, Osmanlı İmparatorluğunun bir kısmında bir Ermenistan teşekkülünü arzu edeceği şüpheli, hattâ maksadının sadece Osmanlı İmparatorluğunun başına galle çıkarmaktan ve idaresini lekelemekten ibaret bulunduğu muhakkak gibiydi. Rumelinde ve Anadolu'daki gaileler ve ayaklanmalar, Sultan Hamid'in başına gaileler akmakla beraber, arazi kaybını mucip olmamışsa da, Arabistan Vilâyetleri için aynı şey söylenemez ve o kısımda en buhranlı devre de 1903 senesidir. O sene içinde Osmanlı devleti Yemen Vilâyetinin merkezi bulunan San'a şehrinin, Sultan Hamid'in büyük bir gazap ve nefrette (Sâld-i Merhum) diye arduğu Yemenin Zeydi imâmı Yahya'ya kaptırmış, imâmın vilâyet hududu dışına atılması için bir ordu sevk edilmesi icap etmiş padişahın iç Arabistanı hükûmî altında tutmak için himaye ettiği İbn-ür-Reşit ailesi de İbn-is-Sunû'larla giriştikleri mücadelede perşan olduklarından, Basra Vilâyetinin Neced sancığını teşkil eden mühim bir bölge, bir daha dönmemek üzere, elden çıkmış, Basra Vilâyetindeki İngiliz nüfuzu da büsbütün kuvvetlenmiştir.

II. Abdülhamid
saltanatının orta
zamanlarında

Yavuz Sultan Selim den itibaren Osmanlı hükümdarlarının aynı zamanda Halife bulunmalarına rağmen, II. Abdülhamid'in ilâfette hiç bir sefaflar göstermediği bir alâka göstermiş bulunduğunu ve 93 mağlûbiyetinin ziyanlarını bu suretle telâfi etmek emelini takip etmiş olduğu söylenmiştir. Bu söz, esas itibarıyla doğru olduğu gibi kendisinin bu yolda bazı müsbet hareketleri de olmaması gegüldür. Medine ve Mekkeyi bir demiryoluyla Şama bağlamak teşebbüsü, Trab-lusgarp Vilâyetinin Sahrayı Kebire doğru yayılması hususundaki gayret, İran üzerinde nüfus temini arzusu, Âlemi İslâmın her tarafıyla münasebet tesisi-ne çalışmak gibi hareketler vult'na gelmiş ve Halife'nin ismi bütün İslâm âlemine daha çok nüfus edebilmiştir. Bununla beraber, bu siyasetin faydadan ziyade mazarrat vermiş, hele bütün İslâm'ın dostu olduğunu 1898 de Suriye seyahatinde, Almanya İmparatoru II. Vilhelm'in büyük bir nümayiş edasıyla İslâm'dan sonra İngiltereye İslâm âleminin en büyük kısmına malik olmakta devam edebilecek için Sultan Hamidi mutlakla devirmek icap ettiği kanaatini vererek, bu kanaat, sukutunu temin eden âmilere de belki katılmıştır. Kaldı ki, Sultan Hamid'in büyük zekâsına rağmen idaresinin perşanlığı ve bilgisinin mahdudluğu, hem pek kudretli bir ordu ve donanmayla, hem de büyük capta bir dünya bilgisini istilzam eden bir ittihadî İslâm siyaseti takip etmesine müsait değildi. O kadar ki, dünyadaki İslâm devletlerinin ancak İranla evvelce mevcut siyasi münasebetleri idame ettirmiş ve —bir kısmı zamanında istikâllerini kaybeden— diğer İslâm devletle-

riyle yeni siyasi münasebetler kuramamıştır. Hele bunları koruyamamıştır.

ZAMANINDA ORDU VE DONANMA

Sultan Hamid'in sahip bulunduğu pek geniş İmparatorluğu muhafaza edebilecek için ordunun kuvvetli olmasına ihtiyacı takdir ettiğinin, bu ordunun tanzim ve tansiki için hayli emek sarfettiğinin, ezümle Almanya'dan müşavirler getirtmiş ve bilgilerini arttırmaları için yine Almanya'ya hayli zabıt yollamış bulunduğu tasdik etmek icap eder. Bununla beraber, Harbiye Mektebi'nin Sultan Aziz'in hal'inde oynamış olduğu rol ve yetisen genç zabıtların hürriyet fikirleriyle meşbu bulunmaları ken-dişini, ordunun hazırlık olması için menevralar yapılması lüzumunu kabul etmekten menetmiş, diğer taraftan sadakatlerini temin için bazı erkânı askeriyenin hırsızlıklarına göz yumması, ordunun mühimmat ve levazımında geniş sulistimallerle yol açarak, bu keyfiyet hele Yemene yapılan müteaddit seferlerin pek berbat şartlar içinde vukua gelmesinde âmil teşkil etmiştir. Esas itibarıyla, 1876 da cülûsunda bulduğu orduya nisbetle 1908 de Mesrutiyeti iade ettiği sırada yeni rejime teslim ettiği ordu daha muntazam ve kuvvetlidir, fakat dünyanın bu müddet esnasında katılmış olduğu mesafe itibarıyla, başka devletlerin askerî kuvvetleriyle bizim askerî gücümüz arasındaki mesafe feci denilecek şekilde aleyhimize tecelli etmiştir. Nitekim 1876-77 Harbinin seyri esnasında, Osmanlı ordusunun Rusya ordusunu yenmesi ihtimalleri mevcut olmuşken, 1897 Türk — Yunan Harbi sırasında, küçük Yunanistana karşı müvaffakiyetsizlik ihtimalleri hatıra gelmiş, elde edilen müvaffakiyetler âdetâ bir sürpriz mahiyeti almıştır.

Gerileyiş nisbeti, bahriyede hüsbütün teci olmuş ve bunda yine Sultan Aziz'in hal'inde donanmanın oynadığı mühim rol, büyük bir tesir içre ederek gemiler, Halicte, silâhlarında tescir edilmiş ve tamamen Atıl bir halde tutulmuş orduda bazı erkânın sadakatlerine mukabil, hırsızlıklarına göz yumulması hall, bahriyede hüsbütün carî olmuştur. Sultan Hamid'in cülûsunda dünyanın en kuvvetli donanmalarından biri olarak bulacağı Osmanlı bahriyesi, 1897 Harbinde Çanakkale boğazından dışarı çıkamıyacaktır. Fakat günü da teslim etmek icap eder ki, Sultan Hamid, takip ettiği masraflı kısmak ve yeniden borçlanmamak siyaseti içinde, büyük donanma sahibi devletlerle yarış etmek ve cülûsunda bulduğu nisbetleri muhafaza etmek imkânlarına sahip değildi, aradaki mesafenin aleyhimize artması da mukadderdi. Ancak, padişahın vehmi ve hırsızlıklarına göz yumması bahri kuvvetimizin âdetâ gülmüş bir derekeye düşmesini mucip olacaktı. Kaldı ki, en son senelerinde donanmanın biraz kuvvetlenmesine çalışılmamış değildir.

MALİ SİYASET

Fıtratan intizamperver ve muktesit bir adam olan Sultan Hamid'in takip etmiş olduğu mali siyaset, saltanatın muhasebesi yapılırken en çok takdir celbedebilecek sahayı teşkil eder. Varidatı arttıracak umumî islahatı ve hattâ sadece vergi tahsilâtı rejimini islahâ matuf bir faaliyet ve müvaffakiyetin kaydetmek kaabil olmamakla beraber, Sultan Hamid babası Abdülmecid ve amcası Abdülâziz devirlerinin israflarını önlemiş, bazılarının sadakatlerini temin pahasına bir takım sulistimlere göz yummuş olsa dahi, mütevazı bir yaşama sistemi takip ederek yeniden borç altına girmekten çekinmiş, sefaflarının yapmış oldukları pek a-

VI. Abdülhamid'in tahta çıktığı sırada

ğır faizli borçlardan mühim bir kısmını da ödemeğe müvaffak olmuştur. Abdülâziz devrinde ve 1875 de, Osmanlı Devleti borçlarını karşılamayacağını ilân edip iflâsını teşhir etmişken, Sultan Hamid 1881 de (Muharrem anılaşması) adını taşıyan bir kararname ile devletin borcunu 194 buçuk milyona indirerek bu işi bir nizam altına alıyor, devletin bir çok varidatını ecebî mürakabesi altına koyarak, mali bakımdan istiklâlî hâleldir etmekte beraber artık iflâs tehlikesini önlemeğe de müvaffak oluyordu. Devraldığı memleketi, malîyesi nisbeten daha düzgün ve borcu daha az olarak yeni rejime devretmiştir. Mevcut idare ve hele devletin mali salâhiyetlerini tahdit eden kapitülasyonlar rejimi içinde bundan fazlasının yapması imkân dahi-linde değildi.

ADLİYE

II. Abdülhamid devrinde tam ve kusursuz bir adalet rejiminin hüküm sürmüş olduğu iddia edilemez. Bunda padişahın vehimleriyle jurnalcılığın tahribatı müessir olduğu gibi, Adliye Nezareti mahkemeleri yanında ger'iyi mahkemelerinin varlığı, ecebî tebaasının kapitülasyonlar yüzünden memleket içinde tamamen müstakil bir hayat sürmeleri ve nihayet patrikhanelerin ayrı, âdetâ devlet içinde devlet hüviyetine sahip ve adil teşkilâtı mazhar bulunmaları, ayrıca taşralarda esraf hâkimiyeti, padişahın bütün hüsnüniyetine rağmen adalet mekanizmasının kusurlu ve sskat bir şekilde işlemesine sebebiyet vermiştir. Kanunların nâkıs ve eksik olup yeni ihtiyaçları karşılayacak kanunların çıkarılmadığı ve mevcuttâ idareî maslahat siyasetinin güldüğü de ilâve olunmalıdır.

MAARİF

İkinci Mesrutiyeti müteakip toplanan Mebusan Meclisini açış nutkunda Sultan Hamid ilk Meclisi Mebusânî, halkın seviyesini Mesrutiyete mütehammil

görmeyi için kapadığını ve şükürler olsun, açılan mekteplerle bu seviye yükseldiğinden artık Mesrutiyet rejimine dönmeğe muvafik bulun intihâta itera ettirdiğini söyleyecek, yâni devri saltanatında maarif sahasında büyük terakkiller kaydedilmiş olduğunu ilân edecekti. Bu sözlerde hiç bir hakikat payı bulunmadığı iddia edilemez. Hemen cülûsuna müteakip ve devlete iyi memur yetiştirmek gayesiyle tesis edilmiş bulunan Mektebi Mülkiye başta gelmek üzere, Darülfünun'dan ilk mektebe kadar, saltanatı devrinde ve her derecede müteaddit mektepler açtırmış bulunduğu bir hakikattir. Elde muntazam ve hattâ takribî mahiyette istatistikler olmadığı için cülûsunda ve sukutu esnasında, okuyup yazma bilenler miktarını tâyin etmek imkânı gerçel yoktur fakat herhalde devri saltanatında bu hususta bir gerileme değil lâkin, bir ilerleme olduğu muhakkaktır. Bununla beraber, Abdülhamid rejiminin cildî ve programlı bir maarif siyaseti olmaması, Türkçeyi gayri Türk unsurlar ve hristiyan tebaa arasında yaymak hususunda bir faaliyet sarfedilmemiş, ilk tedrisatın mecburiyeti kaydı lâfta kalmış, maarif mektepleri yanında eski mahalle mektepleri devam etmiş, nihayet hürriyet fikirleriyle yüksek askerî ve mülki mekteplerde talebinin zehirlenmesini önlemek kaygısı yüksek tedrisatta derslerin kalitesini, bilhassa son zamanlarda ve rejim, hükümdarın yaşlanması ve vehimlerinin artışı nisbetinde tereddit ettikçe, düşmüştür. Gazete ve kitaplara konmuş müfrit ve meselâ padişahın burnu büyük olduğu için burun ke-limesini, metinlerde çizerek derecede gülmüş sanstır da nesriyat hayatını inkişafıta menettiğini, bilhassa son zamanlarda değerli kitap çıkmaz olduğunu kaydetmek lâzımdır.

İKTİSAD VE İMAR

Sultan Hamid rejimi, bu sahalarda da bir plân dahilinde hareket etmemiştir, buna rağmen bazı başarılar kaydetmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Zamanında demiryolları ertmiş, fakat imtiyazların verilmesinde muhtelif devletler arasındaki siyasi rekabetler büyük rol oynadığından, Bağdat demiryolu-nun Almanlara verilmesi İngilterede büyük hosnudsuzluklar uyandırmış, yine bu rekabetler Rumelinin Arnavutluk kısmıyla doğu vilâyetlerinin demiryolsuz kalmasını mucip olmuştur. Abdülhamid'in devlet parasıyla ve kısmen dünya müslümanlarının taneysiyle Hicaz demiryolunu inşa ettirmeğe teşebbüs edip Medineye kadar götürmesi, devrinin büyük müvaffakiyeti olduğu gibi, tek-tük bazı snal müesseseler de vücude getirmiş; bazı güzel binalar da yaptırmıştır. Bununla beraber, takip ettiği tasarruf siyaseti mühim nafia işleri başarmasına mani olduğu gibi kapitülasyonların mevcudiyeti mali ve iktisadî faaliyetleri ecebîlere hasretirmiş, diğer taraftan Türk unsurunun devlet hizmetlerine rağbeti ve askerlik yükünün sade Türk unsuruna yüklenmesi ve ancak bu unsurun devletin dış ve iç emniyeti uğrunda kullanılması gayri Türk ve bilhassa hristiyan ekalliyetlerin gittikçe üremelerini ve zeng'leşmelerini mucip olmuştur.

Muntazam nüfus istatistikleri mevcut olmadığı için, bu otuz üç yıllık saltanat devrinde nüfusun artmış olup olmadığını kestirmek kaabil değildir. Herhalde bu hususta da devletin bir plânı ve bu plâna müstenit çalışması olmamıştır. Bununla beraber, padişahın bilhassa İstanbul'da bir kaç hastahane açtığı, Şamda ikinci bir tıbbiye mektebi tesis ettiğini ve iyi doktorları yetiştirmeye gayret edip bunları himaye ettiğini de kaydetmek icap eder. Fakat, esas itibarıyla ve devletin belkemiğini teşkil etmekle bulunmasına rağmen, Türk nüfusta bir azalma

ki'nin telkinleri neticesi olarak memlekette yer yer megrû sayılmamağa başlayan hükümet, Bulgaristan istiklâli alelacele tasdik edip bu son tehlikeyi önleyecek, Sultan Hamid'e bütün nüfuzunu İstanbul'daki kendine sadık askeri teskin etmeğe ve Hareket Ordusunun bir mukavemetle karşılaşmaması esbabını temine hasredecekti. Sultan Hamid'in mu-

İkinci Abdülhamid'in Meşrutiyetten sonra arabada alınış bir resmi

kaderata boyun eğeceği anlaşılmış ise, 31 Mart sessizce kabul eden ayvan ve mebusan İstanbulda emniyette olmadıklarını artık hissedip Hareket Ordusuna karşı çıkacaklar, Ayastafanos'ta (Bugünkü ismiyle Yeşilköyde) toplanacaklardı. Bu meclise hâkim olan İttihat ve Terakki artuk Sultan Hamid'i hal'ederek bir türlü kurtulamadığı kâbustan çıkmak istiyor, bütün tereddütleri yenmek üzere iftira yoluna saparak, Sultan Hamid'in tahtta bekasını temin partisiyle, Selâniğe kadarki toprakları Avusturyaya terkini Avusturyaya teklif ettiğini Ayvan yapılmış bir Ulaha ilan ettiriyor. Mecliste Abdülhamid aleyhinde bir galeyen husule getiriyordu. Haibuki bilâhare öğrenileceği veçhile ayvan tarihte Rusya Büyük Elçisi, İmparatoru namına Sultan Hamid'e müraacaat ederek, kendisinin bir Rus gemisiyle emin bir yere naklini teklif ettiği halde, padişah, bu teklifi şiddetle reddetmişti. Mahmud Şevket Paşa ordunun büyük bir kısmının Sultan Hamid'i âsiller elinden kurtarmak vaadiyle sevk edildiğini, bu cihetle İstanbul tamamen ele geçmeden hal' sözünü ağzına almamak icap ettiğini söylüyerek işi bir müddet savsaklamış, fakat İstanbul Hareket Ordusu tarafından işgal edilip birgüne mu-

kavemette bulunulmamasında son ana kadar ısrar eden Sultan Hamid'e Yıldız Sarayında, her türlü kuvvetten mahrum bırakıldıktan sonra, artık hal' kararının alınmasında mahzur kalmadığını haber vermişti. Bunun üzerine, yine Meclisi Millî halinde Ayastafanos'tan Ayasofyaya nakledilen mebusan ve ayanca, esasen Ayastafanos'ta verilmiş hal' kararı kesbi katiyet ediyor, şu kadar ki, buna megrû bir şekil verilmek üzere elde edilmesi gerekli fetvanın alınmasında biraz güçlük çekiliyor, nihayet Fetvâ Emininin salâhiyetsizliğine müstenit itirazı üzerine Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi fetvâyi, hal' veya fergate davet şıklarını kaydederek, imza'yordu. Fetvâ okunurken ekseriyet (hal') şeklinde tecelli ettiği için, 27 Nisan 1909 tarihinde İkinci Abdülhamid hilâfet ve saltanattan iskat edilerek veliahdî olan iki yaş küçük kardeşi Mehmed Reşad Efendi, V. Mehmed nam ve unvanıyla yerine geçiriliyor, keyfiyetin Yıldız Sarayında mahbus bir vaziyette bulunan sâkit hükümdara tebliği için iki ayanta iki mebusan mürekkep bir heyet seçiliyor, içinde bir Ermeniyle bir Yahudi bulunan bu karma heyet te derhal Yıldızda giderek vazifesini ifa ediyordu.

II. Abdülhamid'in hal'ini tebliğ eden bu heyete gereken bir vekar ve heybet içinde görünmediğini, hayatının masuniyeti hakkında endişeli sualler sorup oturacağı yer hakkında temennilere tenezzül ettiği söylemek zaruridir. Kaldı ki, hayatının masuniyeti hakkında ordu namına kendisine teminat verilmeyle beraber, ikametgâh hakkındaki temennileri beyhude olacak, İstanbulda bulunması Hareket Ordusunca mahzur'u görüldüğünden, keyfiyet yeni hükümdarla sadrazamına bildirilmeden, II. Abdülhamid gece yarısında hususi bir trenle, yanında haremlelerinden üçü, küçük oğullarından ikisi ve henüz gelin olmamış üç kızıyla bir kaç bende ve cariyesi bulunduğu halde, İstanbuldan uzaklaştırılacak, Selânik'e yollanacak, 1913 te Yunan ordusunun bu şehri işgal etmek üzere bulunduğu anlaşılınca kadar, şehrin dolaylarındaki Allatini isimli tüccara ait köşkte kalarak, 1918 senesi başlarında, ölümüne kadar da İstanbulda Beylerbeyi sarayında ömür sürecektir ki, mecmuu 9 yıl eder. Bu suretle II. Abdülhamid, kendi saltanat devrinin 28 yılını mahlû' ve mahbus olarak geçiren büyük biraderi V. Murad müstesna, mahlû' olarak en çok yaşamış hükümdar olmuştur. Saltanat müddetinin uzunluğu bakımından ise Kanuni Süleyman, Orhan ve Dördüncü Mehmed'den sonra gelirse de, Dördüncü veya Avci Mehmed'in ancak yedi yaşında padişah olup hayli müddet büyük annesiyle annesinin kendi namına devlete hâkim oldukları da gözönüne getirilirse, Sultan Hamid'in saltanat yılları mikdarını IV. Mehmed'ininkileri aşmış olarak kabul etmek caizdir.

MAHLÛ'LUK DEVRESİ

II. Abdülhamid'in Allatini köşkünde ilkönce hayli hazin bir zaman geçirdiğini kabul etmek lazımdır. Almanya bankalarına yatırılmış olup bir milyonu tecavüz eden nakdini ordunun ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere almak için kendisini tazyik ettiren Mahmud Şevket Paşa, arabında anı bir ölüme de bu paranın elde edilebileceğini söyleyerek, onu tehdit etmiş, 31 Mart hâdisesindeki mesuliyetinin anlaşılması için muhakemesi hususunda hükümetten bir karar da istemiş, paraların terkinde Sultan Hamid kabul mecbur olup mahkeme teklifi de kabinenin ittifakıyla reddedilmişti. Nakdi servetini terkettikten sonra Sultan Hamid herhangi bir tazyika uğramayacak, Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatine çıkarak Selâniğe gelisinde, bu padişahın karaya ayak atmadan evvel kendisine başkâtibini gön-

dererek hürmetlerini arzettirip âdeta izin isteyiş, herhalde bu mahbusluk devresinin bir tesellisini teşkil edecekti. Bundan az sonra patlak veren Arnavutluk isyanı sıralarında, âsillerin V. Mehmed Anadolu padişahı kalmak üzere, kendisinin Rumeli padişahı olması hususunda izhar ettikleri temennilerin pek sıkı bir muhafaza kordonu altında bulunan Allatini köşkü içine vardığı ise malûm değildir. Balkan Harbinde Selânik tehlikeye girince, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kendisinin Bursaya naklini düşünecek, Bursada münasip bir yer arayıp bulunamadığı sıralarda Selâniğin maruz bulunduğu tehlike arttırdığında, Gazi Muhtar Paşanın yerini almış bulunan Kâmil Paşa, Abdülâziz damadı Şerif Paşa ile bizzat Sultan Hamid'in damadı Arif Hikmet Paşaları Almanya sefaretinin gemisiyle alelacele Selâniğe yo-

II. Abdülhamid'in İkinci meşrutiyette bir cuma selânlığında alınış resmi

layıp, sabık hükümdarı İstanbula getirecekti ki, bu keyfiyet de Sultan Reşad'ın pek memnun etmeyecekti. O zamanki Dahiliye Nazırı Reşid Rey'in hatıralarına göre, (melekhaslet) diye anılan bu padişah, selefine eski devirlerin zehirli kahvesini içirmek caiz olup olmadığı hakkında dolambaçlı sualler soramayacak değildi. Selânik'ten istemiye istemiye ayrılıp ikametne tahsis edilen Beylerbeyi sarayına, padişahın arzusu veçhile gemiden gece çıkarak girmeyi reddeden Sultan Hamid, bu saraydan da ilkönce memnun kalmıyarak başka bir yere naklini istedikten sonra alışıp ömrünün bakiyesini artık tamamen burada, ve vaktiyle İstanbuldan beraberinde giden kızlarıyla iki oğlundan büyüğü Selânik'ten dönüp gelmiş oldukları için en küçük oğlu Âbid Efendi ile birlikte geçirmiş, ehemmiyetsiz bir hastalık geçirmezsin huzur ve tevekkül içinde yaşayarak Birinci Cihan Harbinin askeri vaziyetinin gittikçe artan vahametini alâka ve endişe ile takip etmiştir. İttihat ve Terakki reislerinin ve bilhassa Talât ve Enver Paşaların hakkındaki kanaatleri zaman ile değişerek zannetmiş oldukları hain ve meş'um hükümdar olmadığına, takip etmiş olduğu iç ve dış siyaseti zaruretlerin emrettiğiye kanaat getirirler, bu ikinci devre esasında şahsına karşı daha hürmetkâr bir muamele tatbik edilmesini temin etmiş olduğunu ilâve etmek muvafıktır. Çanakale'nin zorlandığı sırada padişahla beraber İstanbuldan Eskişehir'e naklini çaresiz kabul etmeden önce de, Sultan Hamid V. Mehmed'e İstanbuldan ayrılmamak kararını verdirmeğe çalışmıştır. Ölümünü davet etmiş olan akciğer ihtikâni hastalığı esnasında soyunup geçeliyle yatmayı ve doktorlara o halde görünmeye, artık meş'ûlyetsiz bir fert olmasına rağmen reddedişini, giyimli bir halde ancak uzanmayı ka-

bul ve o halde can verdiğini, mülûkâne şahsiyetini belirtmeğe hizmet eder mahiyette görüp kaydediyorum. II. Abdülhamid'in cenazesi ertesi günü deniz yoluyla Beylerbeyi sarayından Topkapı sarayına nakledilip nâsi orada yikanarak, tabuta konmuş, cenazesi için hükümdarlara mahsus merasim yapılarak iki ay sonra VI. Mehmed unvanıyla tahta çıkacak olan veliaht Vahidettin Efendi, bütün şehzadeler, vükela ve ricai, tabutunu takip ettikleri büyük bir debdebe ile Divanyolundan geçirilmiş, Sultan Mahmud türbesine getirilip, dedesi II. Mahmud'la amcası Abdülâziz'in yanlarına gömülmüştür. II. Mahmud'un tabutu aynı yol takip edilmek üzere geçirilirken: «— Padişahım, bizi kimlere bırakıp gidiyorsun?» diye yükselen feryatları benzer söz ve hitapların, II. Abdülhamid'in tabutu gerçekten de iki tarafında toplanmış bir takım kimselerden ve bilhassa kadınlardan yükseldiğini, bu sayfa'nın tabutun geçişinde hazır bulunan muharriri bizzat duy- muştur.

EVLADİ

Sultan Hamid'in sekizi erkek ve dokuzu kız olmak üzere on yedi çocuğu dünyaya gelmiş olup bunlardan on üçü tabii ömre erişmişlerdir ve içlerinden bir kaç hâlâ hayatta bulunmaktadır. Haklarında birer madde tahsis edilen bu on üçün doğum sırasıyla isimleri şunlardır: Bedrifelek baş kadınefendiden dünyaya gelen Mehmed Selim Efendi, 1870. Bedrifelek baş kadınefendiden dünyaya gelen Zekiye sultan, 1871. Bidar kadınefendiden dünyaya gelen Naime Sultan, 1876. Bidar kadınefendiden dünyaya gelen Abdülkadir Efendi, 1878. Bedrifelek baş kadınefendiden dünyaya gelen Ahmed Efendi, 1878. Dilpeşen kadınefendiden dünyaya gelen Naile sultan, 1884. Mezide kadınefendiden dünyaya gelen Burhaneddin Efendi, 1885. Müstaka Hanımın dünyaya gelen Ayşe Sultan, 1887. Emsâlinur kadınefendiden dünyaya gelen Refia Sultan, 1891. Peyveste Hanımın dünyaya gelen Abdürrahim Efendi, 1894. Behice Hanımın dünyaya gelen Nureddin Efendi, 1901. Naciye Hanımın dünyaya gelen Âbid Efendi, 1904.

Küçük yaşlarda ölen evlâd da üçü kız ve biri erkek olmak üzere dört tane olup bunların en büyüğü bulunan Ulviye Sultan, daha kendisinin kibirli deliği sırasında annesi piyano çaldığı sırada kibritle oynarken yonup tutuşarak feci bir şekilde yaralandıktan sonra, Abdülhamid Hamn hazinesi evrakta gördüğüm bir notuna göre sarayda bulunmayan babası yetisince onun yüzüne bir kere baktıktan sonra ruhunu teslim etmiştir. Hatice Sultan isminde bir başka kız da çocukken ve kendisinin henüz gençliğinde ölmüştür. II. Abdülhamid'in son saltanat yıllarında da bir oğlu ve bir kızı pek küçük yaşta ölmüşlerdir ki, bunlar da Nureddin Efendi ile İkiz doğan Bedreddin Efendi ve en son çocuğu olan Samiye Sultan'dır. Bu Samiye Sultan, babasının hal'inden kısa bir zaman önce henüz kundaktan yeni çıkmışken, bir yaşını pek az geçmiş olarak ölmüştür.

HUSUSİ HAYATI

II. Abdülhamid'in hususî hayatında kadın daima büyük bir yer tutmuş olmakla beraber, şehvet düşkünlüğü babasındaki marazı nisbetleri hiç bir zaman vormamış, hele gizlenmesi zaruri sahalara asla dökmülmüştür. Sultan Meclid devrinden itibaren ve bir müddet isrete rağbet ettiği olussa da bundan çabuk vazgeçerek sıhhatini daima korumuş, bu sayede de uzun ömür boyunca ancak saltanatının sonlarına doğru bir kere ciddi şekilde hasta olmuştur. Şehzadeliği sırasında saray dışında bazı maceraları olduğu söylenen Sultan Hamid'in saltanatından sonra da pek uzun yıllar vükelaından olmuş bir zatın

bir kaç kere kocaya varıp boşanmış bir kızıyla uzun süren bir münasebetinden ve bir iki ehemmiyetsiz macerasından bahsedilir. Haremileri arasında ikinci kadını Bîdar kadını ve sevgili oğlu Burhaneddin Efendinin annesi Mezdike kadını ve Selâniğe beraberinde götürdüğü Müslüka ve Naciye Hanımları en çok sevmiş olduğu ve Müslüka Hanımı bütün zevcelerine tercih edip hepinden ziyade ve son gününe kadar ona yakınlık, emniyet ve saygı gösterdiği söylenir.

Bütün zevce ve gözdelelerini ziyadesiyle kıskanarak harem'e zapı rapta şiddetle riayet ettirdiği de ilâve edilebilir.

Güzel sanatlardan ancak musikiye muhabbeti olup fakat sade garb musikisini sevmiş ve onunla alâkadar olmuş, İstanbul'a gelen opera ve operet kumpanyalarını ve musikînasları sarayına çağırıp kendilerini seyretmiş ve dinlemiştir. Fakat ciddi tiyatroya karşı alâka göstermemiş ve Güllü Agob'un tiyatrosu Vatan pylesinin Abdülâziz zamanında uyanırdığı heyecanlardan dolayı nazarında mimlenmiş olduğundan, binasını yıktırıldığı gibi tiyatro hayatının canlanmasına hiç himmet etmemiş, edebiyatın gelişmesini istihfad eden bir teşebbüste de bulunmamıştır. Bunu sade edebiyatın hürriyet isteklerini kamçılayacağı endişesine değil, fakat umumî kültürünün mütevazılığına da atfetmek icap eder. Nitekim sarayındaki kalabalık mütercim ekibine birkaç cinal romanlar tercüme ettirip bunlara rağbeti de geceleyin yatağa yattığı zaman okutturarak rahatça uykuya dalmayı istihfad etmiştir. Tahsilinin basitliğinin fevkalade zekâsıyla ötürmüş, fakat bazan da örtmemiştir: Hatırlarında imla yanlışlarına tesadüf edildiği gibi bazı vehimlere de bilgisinin noksanı yüzünden delmişüstür.

Ecdadının pek çoğunda mevcut olan musikî-nashik, şairlik, hattatlık gibi bir vasfı yoksa da buna mukabil marangozlukta büyük bir maharete sahiptir. Yapmış olduğu bir çok dolap vesaire bu mahareti gösterir. Yunan Harbinde sakat düşen erlere de eliyile birer baston yapıp verdiği ve iyi ata binip iyi silâh kullandığı da malûmdur. Boyu ancak orta ve yüzü pek iri burunıyla güzelden ziyade çirkinine yakındır; sesinin ise kalın ve âhenli olduğunu, boylu boslu ve güzel olmasına rağmen tavırlarında azamet karışık bir halâvet bulunup muhataplarını tesir eden itina bir sevimlilik ve nezakete malik olduğunu kendisini sevenler kadar sevmiyenler de teslim etmişlerdir. Sarayından (bizim ev) diye bahsedecek kadar da mütevazı kalmış olduğunu kaydetmek, çehresini tasvirle çalışırken muvafık olur.

UMUMİ HÜKÜM

II. Abdülhamid, eserimizin İhtata ettiği ve III. Selim'den başlayarak VI. Mehmed'e nihayet bulan ve yedi padişahın saltanatını ihtiva eden devre içinde sade en uzun müddet padişahlık ettiği için değil, fakat, başlangıç devresi ve İkinci Mesrutiyetten hal'ine kadar geçen 10 ay müstesna, daima memleketin iç ve dış siyasetine tamamen hâkim olduğu için kendisine beş selefiyle iki hâlefine ayırdığımız kısımdan çok fazla bir yer ayırdık ve Osmanlı tarihinin otuz küsur yılını kendisinden bahsederken hûlasayı yaptık. Saltanatı zamanında Midhat, Ethem, Ahmed Hamdi, Sadık, Saffet, Tunuslu Hayreddin, Arifi, Kadri, Abdurrahman Nureddin, Cevad, Halil Rifat, Ferid, Hüseyin Hilmi ve son sadrazam: Fevkî Paşaları birer kere, cülûsunda sadrazam bulunduğu Mütercim Rüştü ve Ahmed Vefik Paşaları ikiser kere, Kâmil Paşayı üç kere ve Said Paşayı altı kere sadaret veya başvekil makamına getirmiştir. Bu makamı en uzun müddet işgal eden vezirleri ise kendi saltanatı esnasında ehemmiyet ve göhret kazanan Said ve

Kâmil Paşalar olup onlardan sonra sadareti en çok sürenler Halil Rifat, Ferid ve Cevad Paşalardır. Sadrazamları arasında üzerinde en müessir olmuş bulunanı ise Said Paşa olup son on yıl içinde devrim en nüfuzu ve hemînen müsteşarı saltanat vaziyetine girmiş olan şahsiyetler ise mabeyin ikinci kâtipi ve mabeyinci Arab İzzet ve ondan bir derece daha az nüfuzu olmak şartıyla başkâtip Tahsin Paşalardır. Mutlakiyet rejiminin son sadrazamı olan Avlonyalı Ferid Paşayı ikincinin bu makama getirmiş ve sonra evvelkinin tutmuş olduklarını söylemek, bu iki paşanın nüfuzları gibi Yıldız Sarayının Bâb-ı Âli üzerindeki hüküm ve tesirlerini de göstermeğe kâfi gelebilir.

Sultan Abdülhamid hakkında kat'i bir hüküm vermek herhalde pek güç ve ancak büyük bir eserin izahatına mütevakıfsa da biz sade şu kadarını söylemeliyiz ki, cinnete yaklaşan vehimlerine rağmen cesur, vehimleri yüzünden ancak zulüm sözüyle tavsifi mümkün bir hayli hareketle bulunmuş olmasına rağmen rahim, hiddetleri esnasında pek sedit olmasına rağmen umumiyyetle gayet nazik, asla mutaassıp olmamakla beraber dindar, saltanatın şerefini korumak üzere sarayın dedebesine dikkat etmekle beraber hemen hemen hasis denemek derecede tasarrufa riayetkâr bir hükümdardı. II. Mahmud'dan sonra gelmiş bütün Osmanlı padişahlarının en değerlisi olduğu muhakkak bulunduğu gibi, dedesinden üstün sayılmasını icap ettiren evsafı da sahiptir. Babası Abdülmecid tahsiline daha çok dikkat etmiş olsa ve daha iyi yetişse, hele saltanatının ilk devresinde vehmini çığnlık derecesine erdiren olaylar birbirini takip etmiyerek Midhat Paşa bu vehimleri kamçılamamış ve V. Murad namına saltanat sürmek isteyen anasının çevirdiği dolapları Çırağan baskını vukua gelmemiş olsaydı, Sultan Hamid'in devri saltanatı Osmanlı tarihinin en hayırlı devrelerinden birini teşkil edebilir. Sultan Hamid b'zi 1914 Ç/han Harbine malûm şekilde atılmaktan da koruyarak 1918 de kırk üç yıllık bir padişah halinde ölüp tahtı halefine pek güzel şartlar içinde bırakabilirdi. Her şeye rağmen devri saltanatında bazı islahata muvaffak olmuş, mali vaziyeti bir derece islah etmiş, ve nihayet Berlin Muahdesi şartlarını da ağırlaştırarak bazı vaziyetler hâdis olmakla, yani Mısır İngiltere işgal edilmek e, Şarkı Rumeli Bulgaristana geçmekle, Girit elden ıktığı gibi Rumelindeki üç vilâyete de muhtariyyete benzer bir idare kabul edilmekle beraber daha vahim ihtimaller önlenmiş, yani bütün Makedonyanın ve Arnavutluk vilâyelerinin elden çıkması, bir Ermenistan kurulumu, Trablusgarbin İtalya eline düşmesi ve Arab halkı meskün tek.nall vilâyelerin kaybı gibi felâketler bir müstesna İttihat ve Terakki rejimi esnasında ve bir kaç yıl içinde birer hakikat oldukları halde, Sultan Hamid dikkat ve gayreti ve takip ettiği ihtiyatkâr siyaset sayesinde bunları önlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda nüfusun mütezellif ırk ve milliyetlerden olması ve komşularının toprakları üzerindeki ihtiraslarının şiddeti hasebiyle, Sultan Hamid'i istihlâf eden cemiyet zamanında patlak veren ve birbirini takip eden felâketler, Sultan Hamid ölümü veya hal' suretiyle bertaraf edilerek V. Murad yeniden padişah olsaydı veya vâliahdi bulunan müstakbel V. Memhed tahta geçseydi, çok daha evvel vukua gelirlerdi ve Osmanlı İmparatorluğu hattâ belki daha meşum ve vahim şartlar içinde çok daha tez çökerdi. Kaldı ki, devlet için yine hayırlı ve bir hayli evsafı sahip bir hükümdar olduğunu kendisini tahttan atabilmek üzere tanzim edilen fetvayı yazarlar da inkâr edememişler, bazı kusurlarını mübalâğalandırırken 31 Mart hâdisesinin mesuliyetini de haksız yere ken-

disine yüklemek zaruretinde kalmışlardır. Ölümü üzerine tabutunu hükümdarlara mahsus merasimle kaldırılanların bir kısmının da kendisini tahttan hakaretlerle atmış olanlar bulunduğu bir hakikattir. Bunların vatanperverlikleri muhakkaksa da aralarına şüpheli, ecebi emellerine hâdim tahrikçilerin karışmış oldukları da muhakkaktır.

ABDÜLHAMİD PAŞA (Öm. 1889) — II. Abdülhamid devri valilerinden, Rumeli Beylerbeyi rütbeli bir zattır. Aslen Doğu Anadolu ahalisinden olup Kaymakamlık ve Rumelinde mutasarrıflıklarda bulunmaktan sonra bir müddet Vanda valilik etmiştir.

ABDÜLHAMİD ZEHRÂVİ EFENDİ (1855 — 1916) — İkinci Mesrutiyette mebusluk ve âyanlık etmiş ve Suriyenin istiklâli temin etmek isteyenlerden olduğu iddiasıyla idam edilmiş bir politikacıdır. Hamalı olup Sultan Hamid zamanında İstanbul'a gelerek gazetecilik etmiş, jurnalcıların ihbarları üzerine Şama sürülmüş, Şamdan da Mısır'a kaçıp 10 Temmuz inkılabı üzerine dönmüş ve Birinci Mebusan Meclisine memleketinden mebus seçilmişti. II. Abdülhamid tarafından Meclisin açılmasını müteakip verilen büyük ziyafete bu padişahın ellerine, eteklerine yapıp dualar ederek belki samimi tezahüratta bu anı mebuslardan biri de kendisiydi. İttihat ve Terakkinin Araplara karşı sert ve haksız davranışına hükmedip muhalif duruma geçmekte de gecikilmiyerek bu sebeple Birinci Meclisin 1911 de feshinden sonra mebus seçirmeyecek, Balkan harbi mağlûbiyeti esnasında Pariste toplanan ve iftirakçı bir dava takip eden kongrenin başkanlığını yapacaktı. Bâb-ı Âli'yi basmak suretiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki, Rumelinin tasfiyesinden sonra Arablara bir uzlaşma siyaseti takip etmeğe karar verince, Abdülhamid Zehravî Efendi'de başka bir kaç Araba birlikte âyan âzalığına tâyin etmişti. Fakat bununla kendisini Osmanlılık camiasına bağlamağa muktedir olamamış, Abdülhamid Zehravî Efendi 'Suriyenin Fransanın yardımıyla istiklâli davasını gütmekten vazgeçmemiş olacaktı ki, Harbi Umumi esnasında Cemal Paşa tarafından yaptırılmış tahkikat neticesinde suçlu görüldü, Âliye Divanı Harbi kararına ve âyandan bulunmasına rağmen idamına hükmedilip Suriyede ve diğer mahkûmlarla birlikte asıldı.

Mebusan ve âyan heyetlerindeki müzakerelerde sesi ve sözü duyulmamış olmakla beraber, Abdülhamid Zehravî Efendi islâmi ilimlerde bilgin sayılırdı. Fıkıh ve islâm felsefesi hakkında Arabca bazı risaleleri mevcuttur.

ABDÜLHAMİD ZİYA PAŞA (Ziya Paşa'ya bin.)

ABDÜLKADİR BELHİ, Gulâmı Kadir (1839 — 1922) — Son asırdaki islâm mutasavvıflarının en meşhurlarından olup babası da maruf mutasavvıf ve Âlimlerden Seyyid Süleyman Hüseyindir. Ecdadının Belh'de hükümdarlık edip 33 üncü kuşakta Peygamberimize eriştiği iddia olunmaktadır. Belh bölgesinin bir kasabasında doğan Abdü Kadir, memleketteki âsayışsızlıktan dolayı hicret eden babasıyla birlikte İrana, sonra da Osmanlı İmparatorluğuna gelmişti. Ailesiyle birlikte ilkönce Kon-ya ve Bursa'da kalan Seyid Süleyman Hüseyin, ri-yayete göre Sultan Abdülâziz tarafından vâkı davet üzerine İstanbul'a gelmiş ve kendisine 1867 de Eyüp'teki Şeyh Murad tekkesi seyhliği verilmişti. 1883 de ölümü üzerine Abdül-

kadir halefi oldu ve 49 yıl bu seyhliği muhafaza etti. Mürettep divanından başka Türkçe ve Farsça pek çok manzum eseri mevcut olup Türkçe ve Farsça manzumelerinde bazar Anadolu ve Çagatay lehçeleri de kullanmıştır. Eserlerinden pek azı matbu olan ve Gulâmı Kadir, Kadri Hikmet, Belhî gibi mahlaslar da kullanan Abdülkadir'in manzumelerinde bir sanat değeri yoksa da kendisi tasavvuf sahasının mühim simalarından addolunmaktadır. Muhtinde evlialığından şüphe edilmemiş olduğunu isbat eden bir hayli hikâye mevcut bulunduğu da ilâve edilebilir.

ABDÜLKADİR, Emir (1808 — 1883) — Osmanlı İmparatorluğuna ait bulunurken 1830 da Fransa tarafından işgal edilen Cezair'in Fasla hemhudut Oran kısmında ayaklanmış ve imparatorluğumuzun eczasından ayırmakta devam ettiğimiz Cezair'in o kısmında, 1832 den 1839 a kad'ır, fillen ve hattâ resmen saltanat sürmüş bir emirdir. Cezair'in Maskara kasabası civarında dünyaya gelmiş ve ömrünün son 21 yılını Osmanlı devleti topraklarında geçirdikten sonra Suriye vilâyetimizin merkezi bulunan Şamda ölmüştür.

Emir Abdülkadir'in İmam Hasan soyundan gelen ve Hâşim kabilesine mensup bulunup Fasta tavattun etmiş olan ailesi, XVIII. asırda oradan Cezaire geçerek Oran bölgesinde yerleşmiş ve Abdülkadir Araplarca Ma'askar denen Maskara kasabası civarında doğmuştur. Ataları din âlimi ve zahit olarak tanınmaktaydılar ve babası Muhiiddin de murabittir. Muhiiddin'in kazandığı nüfuz ve ehemmiyeti son Cezair Dayısı tehlikeli bulup kendisini ve pek genç yaşında zekâ ve cesareti ile temeyyüz eden Abdülkadir'i öldürtmeğe teşebbüs ettiğinden, Emir Muhiiddin oğluya beraber Cezairden Mekkeye kaçmak zaruretinde kalmış, bilâhare Fasa gelmiş ve ancak Fransızların Cezairi geriyle etrafını işgal etmelerinden sonra Maskara havalisine dönerek orada henüz Osmanlı idaresini idame ettiren askerî teşkilâtı tamamen tasfiye edip bütün bölgeye hâkim olmuştu. Fakat hükûmât altına giren kabilelerce yapılan teklifi kabul edip emirliğini ilân edeceğine kendinden daha ehil olduğunu söyleyerek oğlu Abdülkadir'i teklif etti, bu teklif de kabul edilerek Abdülkadir 1832 Kasımında ve henüz yirmi üç yaşında iken emir ilân oldu ve Maskara kasabası bu yeni imaretin merkezini teşkil etti.

Fakat hâkimiyetini bütün Cezaire yaymak isteyen Fransa da, hepsi ayrı ayrı hâkimiyet sevdasına düşmüş bulunan rakip kabileler de Abdülkadirin kurmak istediği bu devleti tanımak istemediklerinden, emir daimi bir mücadele gütmeğe zorunda kalıyor ve bu mücadelelerde rakip kabilelere galebe çalıp Fransız kuvvetlerini de çok mükül bir duruma düşürerek 1834 Şubatında General Desmischelsle okuttuğu mukavele sayesinde Cezair'in hemen hemen tekmil r'et kısmını kendisine ait bulunduğunu tasdik ettirmeğe muvaffak oluyordu. Fakat bu muahedeyin termin ettiği sulh uzun müddet devam etmiyince yeni bir

Emir Abdülkadir

har' çıkacak, bu harb de Fransız Generali Bugeaud ile aktedilen Tafia muahedesiyle neticelenerek Emir Abdülkadir'in hükümete bir kere daha tasdik edilecekti. Ancak bu yeni barış da 1839'a kadar devam edip Fransa muahadekeki bazı mübhemliklere dayanıp yeni bir harb açacaktı. Bu harbde Fransız kuvvetleri, o tarihte Fransa Kralı olan Louis-Philippe'nin oğullarından Aumale dükasının kumandası altında bulunuyordu ki, bu da Emir Abdülkadir'le mücadeleye Fransanın verdiği ehemmiyeti göstermektedir.

Abdülkadir, Aumale dükasının kumandası altındaki üstün kuvvete karşı koyamıyarak ve memleketi bırakarak Fasa iltica zorunda kaldı. Bundan sonra daha sekiz yıl mücadeleye devam etmekle ve bu mücadeleye çeşitli safhalar arz etmekle beraber, artık sabit hudutlar dahilinde devamı bir devlet kurmağa ve bu devleti Fransa'ya tasdik ettirmeye muvaffak olamadığından, fillen hükümdarlığını 1839 da nihayet bitimsiz saymak icap eder. Şunu da ilâve etmek muvafıktır ki, Cezaîrdeki hâkimiyetini Osmanlı İmparatorluğu hiç bir zaman nihayet bitimsiz saymadığından Abdülkadir bu kıtanın Oran bölgesindeki devletini Bâb-ı Âli tasdik etmemiş Fransanın tasdikini de hükümsüz saydığını bildirmiştir.

Abdülkadir Fasa sığındıktan sonra bir müddet Fas Sultanı kendisine müzaheret edecek, fakat 1844 te İslâ mevkilinde mağlûp olduktan sonra Fransa ile mücadeleden vazgeçecek, hattâ Abdülkadirin aleyhinde bir duruma geçecekti. Vaziyet bu şekli almca Abdülkadir de artık muvaffakiyet ümitlerini kaybediyor, bütün ailesi ve en yakın maiyetleriyle birlikte 1847 Aralık ayında Fransız Generali Lamoricière'nin teslim olup fevkalâde bir cesaretle ve azim ve inatla idame ettirdiği mücadeleye artık son veriyordu. Yâni Emir Abdülkadir'in kurdugu devlet 7, mücahit şeklindeki savaşları ise 15 yıl sürmüştür ve bütün bu seneler içinde büyük bir teşkilâtî kabiliyeti göstererek Fransa gibi ıleri ve kudretli bir devlette çetin bir mücadeleyi sürdürmeğe muvaffak olmuştur.

Abdülkadir kılıcını teslim ederken ailesiyle birlikte İskenderiye veya Akkâda yaşamak üzere Osmanlı devleti arazisine geçmeyi şart koşmuş, bu şart kabul edilmiş olduğu halde bu hususta verilmiş söz bilâhare tanınmamış. Abdülkadir'e esir muamelesi edilecek evvelâ Tulon'da, sonra Poda ve nihayet Luvâr nehri üzerindeki meşhur ve tarihi Ambruvaz şatosunda yaşatılmıştır. III. Napoléon henüz imparatorluğa yükselmeden önce, reisicumhurluğunun son günlerinde, evvelce verilmiş sözül tutarak kendisini serbest bırakmış ve Emire yılda 100,000 frank tahsisatla Osmanlı İmparatorluğuna gitmek müsaadesi verilmiştir. Bunun üzerine Abdülkadir İstanbul'a gelerek o tarihte tahtı isgal etmekte bulunan Sultan Abdülmecid tarafından pek muhterem bir mücahit şeklinde kabul edilip kendisine ve evladına ihşanlarda da bulunmuş, ancak kurdugu devlet Bâb-ı Âli'ce tasdik edilmemiş olduğunda eski bir hükümdar muamelesi de yapılmamıştır. Emir kısa bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Bursa'ya gidip yerleşecek, fakat Bursa'da vukua gelen büyük zelzele üzerine bu şehirden ayrılp bir müddet Fransaya giderek yeni İmparator III. Napoléon tarafından kabul ve izzaz edilecek, memleketimize avdetinde Suriyeye nakledip Sami kendisine makar itihaz edecekti ki, Birinci Napoléon'un zafta teşebbüs etmiş olduğu bu kuta hakkındaki Fransanın o sırada yeniden emeller beslemeğe başlamış olduğunu bu münaşebette hatırlamak caizdir. Abdülkadir'in 1860 da Dürzilerle hristiyanlar arasındaki mukadelede adamlarının yardımıyla bir çok hristiyan ölümünden kurtarıcı Fransanın takdiri ve İmparatorun kendisine lejyon-donör nişanının en büyük pâyesini vermesini mücipl olmuş, 1867 de de büyük sergiyi zi-

yaret için kendisi sureti mahsusada Parise davet edilecek hakkında pek büyük hürmetler gösterilmiştir. III. Napoléon'un Fransanın Suriyeye karşı beslediği emelleri Lasaba alıp 1860 daki karışıklıklarla da re dercede alâkalandığı gözönüne getirilirse, pek büyük bir kahramanlığı şöhretine sahip olup Peygamber neslinden geldiği kabul edilen eski bir mücahidin - ve hattâ eski bir hükümdarın - tamamiyle hükümdarâne bir dekor içinde ve Fransaya bağlılığını ilân ede ede Suriyede yaşamasını hesaplarına uygun bulup böyle hürmet mümayişlerini bezettiğini düşünmek, zaruridir. Abdülkadir'in de evvelce tadını tattığı hükümdarlık hasretiyle Şamda yeni bir taht umarak bu muameleleri hoş bulduğunu düşünmek te caizdir. Şu kadar ki, 1870 hezimetiyle Fransada imparatorluğun sukutu Fransanın nüfuzunda ve iltihâslarında bir küsuf devresini mücipl olup İngilterenin Mısırı işgali, II. Abdülhamid'in de imparatorluğun 93 mağlûbiyetinden elde kalan kısımlarında sükün ve istikrarı temine muvaffak olması. Abdülkadir hesabına ve ona güvenip yapılmış projelerin iflâslarını mücipl o'muş ve Emir 1883 Mayısında 75 yaşında bulunduğu halde Şam civarında, Dummadaki köşkünde hayli unutulmuş olarak ölmüştür. Mezarı salibiye'de, Şeyh Muhiddin-i Arabî türbesindedir.

İlâve edelim ki, Fransanın 1870 Harbinde uğradığı elim mağlûbiyet üzerine Abdülkadir'in hareketle geçerek zaten yer yer zuhura başlayan isyan teşebbüslerinin başına geçmesi pekâlâ mümkündür. Fakat kendisi böyle bir hareketten katliyen çekindiği gibi bir beyanname nesredip Cezaîrileri de Fransaya sadık kalmaya davet edecekti. Ailesine mensup birinden duyduğuma göre de, harbin henüz yeni ilân sırasında Şama gönderilen bir Prusya memuru, kendisini Fransa aleyhinde Cezaîrde bir hareket tertibine davet etmekle, Emir bir dakika düşünmek üzere müsaade isteyip odadan ayrılarak göğsüne Fransaca verilmiş nişanın büyük kordonunu geçirmiş olarak dönmüş ve bu nümayiş üzerine Prusyalı artık sözü uzatmaya lüzum görmeyerek nezdinden ayrılmıştır. Oğullarının büyüğü bulunan Mehmet Paşa da gizlice Cezaîre giderek Fransızlarla mücadeleye teşebbüs ettiğinden onunla artık ölünceye kadar görüşmediği yine ailesine mensup bazı zatlardan duyulmuştur.

Emir Abdülkadirin muhtelif vâdilerde Arabca şiirleri ve felsefi eserleri olup Bursada kaleme aldığı bir eseri Parise göndererek bu eserin Fransızcaya tercümesi Pariste *Rapport à l'intelligent, avis à l'indifférent* adıyla nesrolunmuştur. Büyük bir degerde olduğu söylenmiyen bu eserin birinci kısmında felsefenin ve dinin mahiyeti tetkik olunarak ikinci kısımda da ilme bilhassa rağbet gösteren milletlerin tarihleri bahis mevzuu kılınmaktadır. Arab atları hakkında da bir risalesi mevcuttur.

Emir Abdülkadir'in muhtelif haremelerinden 10 u erkek ve 6 sı kız olmak üzere 16 evladı dünyaya gelmiş olup bunların çoğundan nesli devam etmektedir. Oğullarından dördü için de ayrı birer madde ilâve edilmiş bulunmaktadır.

ABDÜLKADİR ZADE MUHİDDİN PAŞA, Emir (1840 — 1917) — Emir Abdülkadir'in ikinci oğludur. Osmanlı İmparatorluğuna delikanlılık çağına yaklaşıp gelmiş, Abdülâziz devrinde askerliğe intisap ederek II. Abdülhamid zamanında ferikliğe yükselmiş ve Teftiş Askerî Komisyonu âzası olmuştur. İkinci Meşrutiyette müteakip teşkil edilen âyan heyetine alınmıştır. Meclisin sessiz ve sönük âzasından idi, müzakerelelere karıştığı da vâkı olmadı.

ABDÜLKADİR ZADE ALİ PAŞA, Emir (1860—

1917) — Abdülkadir'in altıncı oğlu olup Şamda doğmuştur. II. Abdülhamid devrinde Mirimiran pâyesine razhar edilip paşa yapılmıştı. İkinci Meşrutiyette İttihat ve Terakki tarafından Şam mebusluğuna getirilmiş ve bir devre de birinci reis vekili seçilmişti. Buna rağmen Birinci Cihan Harbi sırasında devlete bağlılığı şüpheli görüldü Emir Abdülkadir'in Suriyede yaşayan evlâdıyla birlikte Bursaya nakledilmiş, naklinden az sonra alı bir şekilde ölüştü bazılarına zehirleme suretinde tefsire uğramıştır. Ali Paşanın oğlu Emir Said'in Suriyenin bizden ayrılışından bir müddet sonra Suriye Kralı olmağa heveslenip küçük miktarda olum taraftar bulabilmiş olması dikkate lâyık görülmelidir.

ABDÜLKADİR ZADE ÖMER BEY Emir (Ölm. 1917) — Abdülkadir'in yedinci oğlu olup Suriyede doğmuş ve yaşamıştır. İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakkiye mensup görünmesine rağmen Birinci Cihan Harbi sırasında Cemal Paşa tarafından Âliye Divanı Harbine verilmiş, Fransa konsolosluğuyla gizli temaslar ve Suriye istiklâli davası gütmeye suçluyla mahkûm edilip idam olunmuştur.

ABDÜLKADİR ZADE ABDÜLMALİK BEY, Emir (1870 — 1924) Abdülkadir'in oğullarından sekizincisi olup Şamda doğmuş ve askerî tahsil görerek II. Abdülhamid devrinde bu padişahın yâverleri arasına girmiş, kaymakamlığa yükselmişti. Birinci Cihan Harbi sırasında Haîtiye Nazırı Enver Paşanın müsaade ve tasvibiyle Almanlar tarafından İspanyol Fasına yollanıp oradan Fransız bölgesine sokulmuş ve teşkil ettiği kuvvete 1924 te katledilinceye kadar Fransızlarla savaşmıştır.

ABDÜLKADİR EFENDİ (1878 — 1946) — II. Abdülhamid'in ikinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrini idrak eden yedi yetişkin oğlundan ikincisi olup annesinin ismi Bidar kadındır. Yıldız sarayında doğmuş ve bu sarayda şehzadelerle mahsus olarak kurulmuş mektepte okuyarak kendisine askerî rûbeler verilmişti. Sultan Hamid'in Bühranettin Efendi müstesna en sevdiği oğullarından olup babasının hal'inden itibaren yaşayışı en çok tenkit davet eden şehzadelerden de biri olacaktı. Babasının saltanatı sırasında kendisine tek zevce olarak verilen bir Çerkes kadını kırarak ve hânedan meclisinin kararına rağmen bir yarbay kıızıyla evleniş ve lâubali bir hayat sürüp Beyoğlunda bazı misafirperver yerlere gidişi, hakkında inzibat cezaları verilmesini davet edecek, bu tarzdaki hareketler dışında efendinin memleket hayatına herhangi bir şekilde iştiraki de vâkı olmayacaktı.

Cumhuriyetin ilânı üzerine millî hudutlar dışına çıkan şehzadeler arasında da lehte olmamak şartıyla en çok kendisinden bahsedilmiş, bütün parasını yiyip yeni ve münasebetsiz idvâçlar aksettigi, hânedan meclisi kararı hilâfına aldığı hamının kendisinden boşanıp bir Macaria evlendiği, Efendinin senelerce kaldığı Budapest barlarında keman çalıp hayatını kazandığı hikâye olunmuştur. Abdülkadir Efendi İkinci Cihan Harbi sıralarında Sofyada iken bulunduğu binaya bomba isabeti neticesinde ölecekti. Bir istitrat açıp ilâve edelim ki, vekayi ittidadanberi başka bir seyir takip etmiş olsaydı, şahsiyetinin lehinde bir hüküm verilmesi mümkün bulunmuydu. Bu zatın Osmanlı hânedanı nizamında tahtın en yaşlıya alı olması gereğince ve Abdülmecid Efendiyi takiben saltanat ve hilâfet makamını işgal etmesi icap ederdi!

Cumhuriyetin ilânı sıralarında Abdülkadir Efendinin Orhan Efendi isminde ve küçük yaşta bir oğlu bulunduğu da ilâve edilebilir.

ABDÜLKADİR KEMALİ ÖĞÜTÜCÜ (Öğütücü ye bkn.).

Abdülkadir Rasit Efendi (Ölm. 19?) II. Abdülhamid saltanatının son devri ricalinden bir Anadolu kazaskeridir. Mehmed Cemaleddin Efendinin şeyhülislamlığı sonlarından bir kaç yıl meşihat müsteşarlığı vardır.

ABDÜLKADİR EFENDİ, SEYYİT (1851 — 1925) — İkinci Meşrutiyet devrinde âyanlık ve vükelâlikta bulunmuş, müstakil ve hiç değilse muhtar bir

Abdülkadir Efendi

Kürdistan kurmak davası da gütmüş bir adamdır. Devlet 93 Harbindeki mağlûbiyetin perşanlığı içinde bulunduğu sırada ayaklanarak üzerine kuvvet yollanması icap etmiş olan Şemdinli'nin Şeyh Ubeydullah Efendinin oğudur. Kendisini sadattan olarak ilân eden ve istiklâl hülâsına kapılıp Osmanlı İmparatorluğuna İrandı yaşayan Kürtleri hûkrûk altında birleştirmeye kalkışan Übe'dullah'ın bu hareketine Abdülkadir Efendi de iştirak etmiş, teşebbüs akim kaldıktan sonra bütün Abdülhamid devrini nezaret altında geçirmişti. 10 Temm iz inkılâbını müteakip he-

men ortaya çıkıp (Kürt Teallî Cemiyeti) diye bir cemiyet kurarak başına geçmiş ve hükûmetçe şerrinden kurtulmamak, aynı zamanda nüfuzundan istifade edilmek gayesiyle âyan heyetinin teşkilinde —âyanlık için kanunna muayyen şartları haiz bulunmasına rağmen— âza seçilmişti. Mütarekeden sonra Damat Ferid Paşa ilk defa olarak kabinesini kurdugu zaman da aynı düşüncelerle Sü-rayı Devlet Reisliğine getirilmişti. Kaldı ki, devlet umuru hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığından, ne hükûmette bulunduğu kısa müddet esnasında, ne de imparatorluğun ömrü nihayet buluncaya kadar, muhafaza ettiği âyanlıkta ağızını açıp bir rey beyan etmesi vâkı olmayacaktı.

Seyyit Abdülkadir Efendi, Cumhuriyetin ilânından bir müddet sonra zuhur eden Şeyh Said isyanıyla alâkalı bulunduğu kanaatiyle İstanbul'dan Diyarbakıra götürülmüş, orada kurulmuş bulunan divanı harbin kararıyla idam edilmiştir.

ABDÜLKADİR TÖRE, Seyyit (Töre maddesi-ne bkn.).

ABDÜLKERİM EFENDİ (1906 — 1935) — II. Abdülhamid torunlarından olup büyük şehzadesi Selim Efendinin tek oğludur. Yıldız sarayında doğmuş ve İkinci Meşrutiyet devrinin bütün genç şehzadeleri tarzında ve derecesinde tahsil görerek bir müddet Galatasaray lisesinde okumuş, Harbiye Mektebine devam ettiği sırada da Cumhuriyet ilân edildiğinden millî hudutlar dışına çıkarak babasıyla birlikte Beyrut'a gitmişti. Sürdürüğü atıl ve akim hayata tahammül edemiyerek Beyruttan ayrılp Japon-ya'yı gidecek ve Osman Oğulları hânedanı tarihinde benzeri bulunmayan bir teşebbüse, yâni başka bir di-yar ve kıtada devlet kurma teşebbüsüne girişmek istiyecaktı. Hedefi de Çin devletinin müslümanlarla meskün kısmında Japonyanın müzaheretleriyle bir devlet vücude getirmekti ki, kendisini bu teşebbüse Çapanoğlu Muhsin Bey isminde bir Türk sevketmiştir. Teşebbüs için muvaffakiyet ümidini veren keyfiyet

İse Japonya'nın Mançuryayı da Çinden ayırıp orada kendi nüfuzu altında bir Mançukuo imparatorluğu vücade getirmiş bulunması olmuştur. Ancak Abdülkerim Efendinin azim ve dirayeti böyle muazzam bir davayı başarabilecek dereceden çok uzaktı. Tokyodaki temaları hiç bir netice vermiyecek ve Japonyadan ayrılıp Amerika yoluyla dönüşü sırasında da Newyork'ta bir otel odasında —bazi mali sıkıntılarının tesiri de inzıman edip— intiharı vukua gelecekti.

Beyrutta bir Türk kıızıyla izdivacından iki oğlunun dünyaya gelmiş bulunduğu bir istitrat açılıp ilâve olunabilir.

ABDÜLKERİM NADİR PAŞA. Çirpanlı, 1807 — 1883) — Abdülmecid devrinden itibaren ordu müşirliği, vükelâlık ve serdarlık mevkîleri ihraz etmiş bir müşir olup Şarîf Rumelinde Zağra sancagının Çirpan kasabasında doğduğu için Çirpanlı diye anılmıştır. Doğum tarihi tahmini olup mütevazı bir aile çocuğudur ve Yamak Ahmed Ağa isimli birinin oğludur. Gençliğinde İstanbul'a gelip âsâkirî mansura mesleğine girmiş, mülâzım olduktan sonra 1835 te Avrupada müteferrin zabıt olarak yetiştirilip istenen ve kendilerinde buna ehliyet götünen daha bazı subaylarla birlikte Viyanaya yollanıp orada beş sene tahsil ederek 1840 ta İstanbul dönmüş ve Avrupada tahsil görmüşlerin azlığı ve bunlara

Abdülkerim Nadir Paşa

gösterilen itibar sayesinde memur edildiği erkânı harbiye hizmetlerinde pek çabuc terakkî ederek 1846 da feriklikle Dâr-ı Şûrayı Askerî âzası, 1847 de Mekâtibi Askeriye Nâzırı olmuş, aynı sene içinde merkezi Bağdat olmak üzere teşkil edilen altıncı ordu kumandanlığına müşirlikle tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren de, II. Abdülhamid devri başlarında da menkûbluğuna kadar pek mühim vazife ve mevkilerde kullanılmıştır. Valilikleri Bağdat, Diyarbekir, Selânik, Rumeli ve Erzurumda olup Sultan Aziz devrinde Seraskerlik, Bahriye Nâzırlığı ve Mecallisi Aliye âzalığı da etmiştir. 1853 te Rusya ile harp başladığı sırada Anadolu ordusu kumandanı bulunuyordu. İkönce Gümrü'ye kadar ilerlemekle beraber çekilip daha gerilerde durmayı tercih etmiş ve bu hususta maiyetliyle ihtilâfa girerek betaatle itham edilmiş ve azlounmuş, kendisi ayrıldıktan sonra girişilen harekâtta muvaffakiyetsizlik ise onun reyindeki isabeti belirtmiştir. Ali ve Hüseyin Avnî Paşalar tarafından değeri takdir edilen Abdülkerim Nadir Paşanın bu mazulîk devresi çok az sürmüş, Abdülâziz devrinde vükelâliklarda da bulunup bu devrin sonunda Rus tahrîkatıyla Rumelinde karışıklıklar ve isyanlar başgösterince Seraskerlikten ayrılarak Serdarlıkla Edirneye yollanmış ve Hüseyin Avnî Paşa Serasker olmuştur. Onun Çerkes Hasan tarafından katli üzerine tekrar Serasker olmuşsa da Rumelinde ayaklanmalar birbirini velyettiği ve kendisi o tarafları karşı karşı bulduğu için Redif Paşa Serasker kaymakamı olup Rumelinde bırakıldı, Sırbistan henüz müstaklî olmadığı halde bize harp açmağa kalkışınca üzerine sevkedilen kuvvetlere kumanda ederek Aleksinaç zuferini elde etti. II. Abdülhamid cülûsunu müteakip seraskerliğe Redif Paşayı sadrazam Rüşdî Paşaya sormadan tayin edi-

yor, Hüseyin Avnî Paşanın dostu bildiği Abdülkerim Nadir Paşanın seraskerliğine son vermeyi tercih ederek, kendisini Rumelindeki kumandanlıkta bırakıyordu. Bu suretle, aynı 1876 senesi içinde Osmanlı — Rus Harbi başladığı zaman, Rumelindeki kuvvetlerimiz Abdülkerim Nadir Paşanın idaresi altında bulunmaktaydı ve hareket kendisinin tasavvur etmiş olduğu plân dahilinde başlayacaktı.

Bu plân ise Rusları Kila-i erbaa denen Silistre, Rusçuk, Şumnu ve Varna bölgelerine çekerek orada mağlûp etmekti. Bu plân gereğince Rusların Tunay iki noktadan aşmalarına karşı fazla bir mukavemet göstermiyecek ve Balkanlara yayılan Rus ordusunu inatlıp etmeğe de muvaffak olamadığı için Sultan Hamid gazaba gelerek seraskerlikte halefi Redif Paşa ile birlikte kendisini serdarlıktan azledip divanı harbe verecekti. Fakat sonra muhakemesine devamda sarfınazar edilmiş, Midilliye nefiyle iktifa olunmuş, bir müddet sonra da menfası Rodosa tahvil edilmiş ve beş sene süren, yels ve paşanın hiç serveti bulunmadığından hem de zırruret içinde geçen bu menfa hayatı orada nihayet bulmuştur. Mezarı Rodos kasabasında ve Murad Reis türbesi civarındadır.

Abdülkerim Nadir Paşa yaşlılığında

Sultan Abdülhamid'in Abdülkerim Nadir Paşayı divanı harbe verip mahkûm ettirmek istemiş olmasında sade başkumandanlığındaki muvaffakiyetsizliğinin âmil olmadığı, paşanın Hüseyin Avnî Paşa ile dostluğunun ve Sultan Aziz'in hal'edileceğinden haberdar olanlardan bulunduğu hakkında padişahça mevcut kanaatin de tesiri bulunduğunu söylenmiş, hatâ Rumelinde askeri harekâtı idare ettiği sırada kendisine bundan dolayı kâfi derecede, yardım edilmediği bile iddia olunmuştur. Bu hükûm ve iddialardaki hakikat hissesi ne olursa olsun, Abdülkerim Nadir Paşa mahkemede müddeiumumî olan Ali Nizamî Paşaya karşı okuttuğu —ve kendisinin kitabeti olmadıgından söylendiğine göre söyleyip yazdığını— müdafaaamesinde nefsini pek güzel şekillendirmiş, müdafaa etmiş, donanmanın emrine verilmediğini, İstanbuldaki âzâsı meydanında siviller de bulunan askeri meclis tarafından aldığı bazı teahhürlerin bozulduğunu, istediği ihtiyat kuvvetini Sofyaya gönderilmediğini, Redif ve Namik Paşaların Şumnu'daki karargâha yollanmaları nüfuzunun baltalandığını anlatmış ve muhakemesinde devamını işi padişahın emriyle teşekkül etmiş bulunan Meclisin mesuliyetine götüreceğine hükmedilerek —az önce dedikimiz gibi— sürülmesiyle iktifa edilmiş, mesul edilmesine cesaret olunamamıştır. Abdülkerim Nadir Paşanın bu son başkumandanlıktaki muvaffakiyetsizliğinde betaatinin ve —belki resmi kayıtlardan daha fazla olan— yasının da bir tesiri olmuş bulunsa bile, halefleri olan Süleyman ve Mehmed Ali Paşaların onun kadar da muvaffak olamadıkları âşikârdır. Bu cihetle de Abdülkerim Nadir Paşanın azli hayırlı olmuş değildir.

Ciddiyeti ile meşhur olan bu zat, lüzumsuz tek söz söylememekle ve söylediği sözlerin kuvvet ve

isabetiyle de şöhet bulmuştur. Bu cümleden olarak Anadolu hududu istihkamları için teşkil edilen komisyonada aylarca süren müzakereler sırasında hiç ağzını açmadığı halde harita ve plânlar yapıldıktan sonra bir kaç sözle bunları çürütürmüş bulunduğu hikâye edilir. Harp meydanında mektepli ve alaylı zabıtların farkı hakkında söylenmiş uzun sözleri de «Bvvelkilerin gözü var ayığı yok ve ikincilerin ayığı var gözü yok» cümlesiyle hülasa eylemiştir. İffetliyle de meşhurdur. Makamının salâhiyet erini genişletmek üzere başta padişah Abdülâziz'le valdesi gelmek üzere İstanbulda bütün büyükleri para kuvvetiyle elde eden Mısır Hıdivi İsmail Paşa, Bahriye Nâzırı bulunduğu için hediye namı altında kendisine de altı bin altın gönderince muhafaza ettiği Rumeli gisiyle ve «A be biz ana istihkak kesbetmedik, aldığımız vere götürün» diyerek reddettiği muasırlarının şahadetleriyle sabittir.

ABDÜLKERİM PAŞA (Ölm. 1864) — II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülâziz devirleri icalinden bir müddet, Erikten yetişip II. Mahmud devrindeki Rus harbinde ve Kars muhasarasında gösterdiği cesaretle padişahın takdirine ve vezarete mazhar olmuş, Arabistan ve Anadolu müşirliklerinde ve Abdülâziz devri ıptidasında bir müddet Zaptıye Müşirliğinde bulunmuş, tekadüt edildikten az sonra da ölmüştür.

ABDÜLKERİM PAŞA (Ölm. 1912) — 1857 de Harbiye Mektebini bitirip zabıt olmuş, muhtelif askeri hizmetleri âye ederek, ferikliğe yükselmiş ve II. Abdülhamid saltanatının ikinci yarısı içinde İskodra Valli ve Kumandanlığıyla Manastır Valiliğinde bulunmuştur. İkinci Mesrutiyetten önce azledilmişti ve ölümlünde Harbiye Mektebinin en eski mezunu bulunuyordu. Abdülkerim Paşa Mesrutiyetten sonra neğrettiği İbretâmîz bir hatıra-i tarihîyle isimli eser de II. Abdülhamidin ilk devirlerinde Damat Mahmud Celâlettin Paşanın Trabıslar Valiliğiyle İstanbuldan çıkarılmış olduğu sırada hal'e teşebbüsü ihbar edilmesi üzerine kurulan divanı harbin faaliyeti ve bu divanı harbdeki rolünü anlatmıştır. Afif ve vatansever bir zat olarak tanınmıştır.

ABDÜLLATİF SUPHİ PAŞA (Suphi Paşaya bkn.)

ABDÜLMUTTALİP EFENDİ, Şerif (187? — 1887) — Mekke Emirleri hânelarının Zevî Zeyd koluna mensup bir şerif olup Osmanlı imparatorluğunun fermanıyla bu emareti üç defa, iki kere Hicaz Vilâyeti teşkil olunmadın, bir kere de teşkil edildikten sonra ihraz etmiş, fakat bilfil ancak iki kere ısgal etmiş bir zatır. 1788 den 1813 yılına kadar emirlik ederek bilâhare azledilip Selâniğe sürüldü. orada ölen Şerif Gâlib Efendinin oğlurundandır. Hicazda ve tahminen 1797 sıralarında doğmuş ve babasıyla birlikte oradan ayrılıp 1832 de rakıp kola mensup şerif Muhammed bin Avn'ın yerine Emir tayin edilmiştir. Ancak Hicazın isyan halinde bulunun Mehmed Ali'nin hükûmî altında oluşu haseliyle Emirliği bilfil ısgal edemiyerek Şerif Muhammed'in emareti devam etmiştir. Abdülmuttalip Efendi ancak Mısır gallesinin tamamen nihayet bulmasından sonra ve 1851 de ikinci defa olarak tayin edilmiş ve Hicaza giderek bu emareti 1856 ya kadar devam etmiştir. Fakat bazı serkeşâne hareketleri rakıp Zevî Avn kolu tarafından İstanbula mûbalâğalı şekillerde alsettirildiğinden azledilip selefi Şerif Muhammed yeniden Emir tayin olunmuştur. Bunun üzerine Abdülmuttalip Efendi keyfiyeti kabul etmek istememiş, Tanzimat hareketlerinin alfrancaklı şahasındaki tezahürlerinden hassıl olma tepkilerden faydalanmağa çalışarak (Os-

manlı devleti tanassur etti!) tarzında sayıtlar çıkarıp ve bu sayıtlara güvenip Mekke'de silâhlî bir muhalefete kalkışmışsa da üzerine sevkedilen kuvvete karşı koyamamış, muhafaza altında İstanbul getirilmiş, bir müddet babasının da sürgün yeri olan Selâniğe yollanmış, daha sonra İstanbula celbedilip kendisine maas bağlanmış, fakat bir daha Hicaza gitmemesi şart koşulmuştur. Abdülmuttalip Efendi hayatının yirmi yılı, yani Abdülmecit Saltanatının son kısmıyla bütün Abdülâziz devri bu suretle geçirecek ve bu ikinci padişahın hal'i vükelâ arasında kararlaştığı sırada keyfiyeti tasvip etmiş bir tavir almış Sultan Hamid ce hâkiminde memnurluğu ve emniyeti davet ederek yeni hükûmdarı onun babası devrindeki âsi durumunu unutmaya sevkedilecekti.

Bunun neticesi olmak üzere de, Zevî Avn kolundan olan Emir Hüseyin Paşanın Ciddede katli ile Emirliğin ihlâli üzerine, o sırada yâminin pek ilerlemiş bulunmasına rağmen ve üçüncü defa olarak 1880 de Emirliğe tayin edildi, Taife mahbus bulunan Mîdhat ve Damat Mahmud Celâlettin Paşaların muhafazaları vazifesi de kendisine havale olundu. Fakat yasının fevkalâde ilerlemiş bulunmasına rağmen mizacındaki şiddet de, ihtiras da geçmemiş bulunan Abdülmuttalip Efendi Hicazda karışlaştığı yeni vaziyet'e, yani Osmanlı Vâllilerinin mevcudiyetine tahammül edemiyerek bunlardan ilkinin ve ikincisinin, yani Safet ve Hacı İzzet Paşaların uzak lastrılmalarını temin ettikten sonra kendisinden daha usta çıkan üçüncüsünün, yani Osman Nuri Paşanın yaptığı tertiple de devrimleştir. Osman Nuri Paşa Abdülmuttalip Efendinin Ciddede İngiliz konsolosu vasıtasıyla İngiltere ile anlaşp Hicazın istiklâlini ilân etmek üzere bulunduğunu ve keyfiyeti İstanbul bildirip emir beklemeye vaziyetinin müsait olmadığına müld ve askeri erkânı 1882 Ağustosunda ikna edip sahte bir ferman gereğince Abdülmuttalip'i azil ve zevî Avn kolundan olup o sırada Mekke'de bulunan Şerif Abdülilâh Emir ilân edecek, yaz münasebetiyle Taiftaki konağında bulunmakta olan Efendi'de de üzerine kuvvet yollayıp Mekkeye getirterek kışlada hapsedirecekti. Bunlar yapıldıktan sonra vaziyetten haberdar edilen II. Abdülhamid, sahte fermanla Emir yapılan Abdülilâhı emarete bırakmayı münasip görmüyerek onun büyük biraderi olup İstanbulda bulunan Avn-î-Rekif Paşayı Emir tayin etmiş ve bir heyet yollayıp isyana ve istiklâl ilânına teşebbüs iddiasını da tahkik ettirerek Abdülmuttalip Efendinin Ciddede İngiliz konsolosuyla temas başla gelmek üzere süpheli bazı hareketlerde bulunmakla beraber katli bir teşebbüsü ve hazırlığı olmadığı sabit olmuştu. Bunun üzerine Abdülmuttalip Efendi kışlada Mekke'deki konağına nakledildi ve nezaret altında bulunmak şartıyla beş yıl daha yaşadı. İddialara göre ölümünde mîni yüzdü teavüz etmiş bulunuyordu.

Abdülmuttalip Efendinin erkek ve kız müteaddit evlâdı dünyaya gelmiş olup oğullarından Şerif Ali Cabir Bey zade Ali Haydar Bey (Paşa) Zevî Avn koluna mensup Şerif Hüseyin Paşanın 1916 da isyan ve istiklâlini ilân etmesi üzerine Mekke Emiri tayin edilmiş, lâkin vaziyet sebebiyle ancak Medineye kadar gidebilen bir müddet sonra da donmeğe zorunda kalmıştır, bu itibarla da Şerif Abdülmuttalip Efendi Zevî Zeyd kolundan gelen Osmanlı imparatorluğuna tâbi Mekke Emir-erinin sonuncusu sayılabilir.

ABDÜLMECİD BEY, Şerif ve Damat (Doğm. 1888) — Son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşanın (bu kelimeye bkn.) büyük oğlu olup Osman oğulları hânedanı damatlarındandır. 1910 da V. Murad şehzadesi Salâhattin Efendinin kızlarından

Rukiye sultanla evlenmiş ve bu izdivaç Osmanlı saltanatı hânedanıyla Mekke serifleri arasındaki ilk kan rabıtasını teşkil etmiştir. Rukiye sultanın evladı dünyaya gelmemiş bulunan Abdülmecid Bey, babasıyla birlikte ve henüz Cumhuriyetin ilânından evvel Beyrut'a gitmiş ve daha sonra ailenin mensup bulunduğu kola râkib ve tahta mazhar kolun, yani Şerif Hüseyin evlâdının hizmetine girerek Ürdün Kralı I. Abdullah'ın teklifiyle bu devletin Londra Elçiliğini kabul etmiştir. Bu devletin bilâhare Paris Elçisi olmuştur.

Şerif Abdülmecid Bey

Abdülmecid Beyin Londra Elçiliği sırasında Rukiye Sultana vaktiyle V. Murad'a Osmanlı vellahtı sıfatıyla gösterilmiş itibarın hatırasıyle hususî bir itina gösterildiği bilinmesine ilâve edilebilir.

ABDÜLMECİD EFENDİ (1868 — 1944) — Osman oğullarından gelmiş halifelerin yirmi dokuzuncu ve sonuncusu, padişah olmamak şartıyla tek halifelik eden, Osmanlı saltanatı vellahtlarının da sonuncusudur. Abdülâziz Hanla Hayranîlî kadının oğulları olup babasının olgunluk çağına erişen şehzadelerinden üçüncüsüdür. İstanbul'da doğmuş, sürgünken ve Fransada, Pariste ölmüştür. 1918 de, amcazadesi VI. Mehmed'in tahta çıkması üzerine ve iltahlik makamını ihraz ederek 18 Kasım 1922 de Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın ilgasıyla hilâfetin hânedandan en lâyiha intikali kararı gereğince halife seçilmiş ve 3 Mart 1924 de bu Meclis hilâfetin ilgasıyla Osmanlı Hânedanının Türkiye hudutları dışına çıkarılmasına karar verince memleketi terketmeğe mecbur bırakılmıştır.

Abdülmecid Efendi babasının hal'i ve ölümlü aralarında yedi yaşında idi ve ordu kadrosuna intisap ettirilmiş, topçu albaylığına yükseltilmiş bulunuyordu. Anne bir kardeşi ve ablası Nâzima sultanla birlikte, Sultan Aziz'in en güzel zevcesi olmak şöhretine sahip bulunan Hayranîlî kadın tarafından büyütülmüştür. Küçük yaşından itibaren okumağa ve yaz-

mağa meyli göstermiş, sporla meşgul olmakla beraber cenabi lisanı öğrenmeğe gayret etmiş, musiki ve bilhassa resimle meşgul olmuştur. Sultan Hamid devrinin hayli kapalı geçirmişse de bu tazyikin tahammül edilmez nisbetlere vardığını söylemek de güçtür: Abdülmecid Efendi Sultan Hamid'in sevdiği şehzadelerdendi. 10 Temmuz inkılabını müteakip bir cenabi gazetecisine, sürmüştüğü hayatın tahammül edilmez mahiyetinden bahseder yolu beyanat veren tek şehzadenin o oluşu, elbette ki lehinde bir not teşkil etmez.

İkinci Meşrutiyeti müteakip ortaya çıkıp kendini en çok gösteren ve ehliyetini takdir ettirmek istiyen şehzade de Abdülmecid Efendi olmuştur. Şehzadeler arasında şahsiyeti en cazip olanının da o olduğunu ve Çamlıca'daki sarayının muharrirlerle sanatkarları en iyi şekilde kabul etmiş bir saray kaldığını teslim etmek icap eder. 10 Temmuz inkılabından 1918 de V. Mehmed'in ölümüyle VI. Mehmed'in cülûsu üzerine vellahtlığı ihrazı arasında geçen 10 yıl esnasında bir padişahın hal'i ve üç şehzadenin ölümleri, Abdülmecid Efendi'yi tahka derece derece yaklaştırmış ve kendisi bilhassa Balkan Harbine tekaddüm eden devrede İttihat ve Terakki muhalifi olarak tanınmıştır. O tarihte mabeyin başkâtibi bulunan Ali Fuad Beyin hâtrâtında da Kâmil Paşanın iskati sırasında atla Bâb-ı Âliye giderek bu hareketi bastırmak arzusunı izhar ettiği hikâye olunur ki, bu da ö'çüsdüğüdür ve lâfia kahrâmanlığının bir delili sayılabilir. Cesaret ve kahrâmanlığının delilini vellahtlığına vermesi ve Milli Mücadelenin ilk zamanlarında yapmış teklifi kabul ederek Anadolu'ya geçmesi elbette ki çok daha hayırlı, tahakkuku da mümkün bir keyfiyettir.

Abdülmecid Efendinin Anadolu'daki hareketi aleyhtar bulunmuş olduğuna ve hele Damat Ferit Paşa hükümetinin ahmak siyasetini terviç ettiğini söylemek, büyük bir haksız teşkil eder. Fakat mütereddit ve şaşkın bir vaziyette kalıp tek oğlunun VI. Mehmed'e damat olması da k a b u l' edisi kendisinin mukadderatını padişahın kade-riyle birleştirdiği hissinin telkin etmiştir. VI. Mehmed'in takip ettiği hareket tarzına karşı talandığı tavır, her vellahtın tahtın beklediği hükümdara karşı yaptığı tenkitlerin hududunu pek de aşmamış, ittifakla değil, fakat ezici bir ekseriyetle halife seçilince de VI. Mehmed'in akıbetine karşı tam bir kayıtsızlık içinde Dolmabahçe sarayının vellaht dairesinden padişahlar tarafından geçmekte tehâlüf göstermiştir.

Kendisinin hilâfet makamına ölümüne kadar kalması için getirildiğini ve hareketleriyle emniyet telkin edemediği için iskât edilerek hudut harici ediliğini söylemek pek güçtür. Dâva sadece onun şahsına taallük etseydi, o bertaraf edilerek Osman

oğullarından bir diğeri halife seçilirdi. Fakat şu da söylenebilir ki, Milli Mücadale esnasında kararsızlıklar içinde bocalamış bulunan Abdülmecid Efendi halifelik müddetince de kendisine sabit ve açık bir hareket hattı tâyin edememiş, Ankara hükümetine karşı bazan pek takdîrkar ve saygılı görünürken çoğu zaman saltanatın ladesine can ve gönülden istekli, çıkacak ilk fırsattan istifade etmeğe azmetmiş bir taht dâvacısı tavırları almıştır. Halife olunca evvelki taahhüdüne rağmen VI. Mehmed'i ve firarını takbih yolu tek söz söylemediği gibi başına sarık sarıp Fatih'in kıyafetine girerek Cuma selâm-lığına çıkmayı istemek gibi taleplerde bulunmuş, Cuma selâmlıklarında her hafta uzak bir camie gidip at üzerinde şehir sokaklarından geçmek gibi nümayişlere, Ankara'dan gelen paslarla mebusları teshir teşebbüslerine kalkmış, Ankara'da kurulmuş hükümetin kendisini gittikçe daha tehlikeli ve aynı zamanda tamamen de lüzumsuz saydığı bir sırada vazifelerinin tâyin edilmesi, kendisine mesuliyetler ve salâhiyetler verilmesi gibi isteklerde bulunmuştu. Kaldı ki, iki cenabi dili bilmiş ve güzel sanatlara intisabıyla bir garp hükümdarı manzarası arzeden Abdülmecid Efendi, bir İslâm halifesine yakışacak evsâftan hakikatte mahrumdu da. Mütedeyyin bir insan olmak şöhretine de, lâfî ilimlerde ihtisase da sahip bulunmuyordu. Halifelikten iskât edilmiş olup hudut haricine çıkarılacağı hakkındaki karar vendsine İstanbul Valisiyle Polis Müdürlüğü tarafından gece bildirilerek kısa ve tazallım hududunu aşmayan bir mukavemetten sonra hazırlandı. Sabaha karşı çocukları, zevceleri, yakın adamlarıyla birlikte otomobillere bindirildi ve Çekmece gölü kenarında bir kahvaltından sonra Çatalca'ya götürüldü, oradan eksprese bindirilip vatandan uzaklaştırıldı Osmanlı Hânedanında dört asır kalan Halifelikle birlikte hilâfetin ömrü de bu suretle nihayet bulmuş oldu.

★

Abdülmecid Efendi İsviçre ve Fransada geçirdiği yirmi yıllık sürgün hayatı esnasında da kararsız ve sahsiyetsiz kalmıştır. Hânedâna mensup bazı çevrelerce arzu edildiği gibi henüz hayatta bulunduğu sıralarda VI. Mehmed'i Hânedan reisi tanımağa katıyyen yanaşmıyarak kendisini vâris ve Ankara Millet Meclisinden çıkması bir kararla ihraz edilme bir Halifelik makbul ve meşru saymaktâ ısrar etmiş, fakat aynı heyeti hal' için salâhiyetsiz saymış, Cumhuriyet hükümetiyle bir mücadelede kalkışma mışsa da iskâtını mazur sayar bir tavır da takınmamış, bazı Mısır ve Hindistan zenginlerinden gelen para yardımlarıyla hayli dehdâ belâ bir hayat sürmüş fakat bu para yardımının kendisine Osman oğulları Hânedanının reisi sıfatıyla yapıldığını düşünerek akra-

Abdülmecid Efendinin el yazısı

basından ve hele amcası Abdülmecid koluna mensup bazarının ziyadesiyle muhtaç bir halde bulunmalarına da — kuvvetli şahadetlere nazaran — lâkayt kalmıştır. Son zamanlarında hâtrâtını yazdığı ve bu hâtrâtta Cumhuriyet Hükümetinin şiddetle tenkit edildiği söylenmiş ve hâlen Londra'da yaşamakta bulunan kızı Dürrüşehvar Sultanın bu hâtrâtı neşrettirmek isteyip bilâhare vazgeçtiği ıstıhlıdır.

Abdülmecid Efendi İkinci Cihan Harbi sonlarında ve Pariste iken atılan silâh seslerinden odasında heyecanlanarak zaten çekmekte bulunduğu kalb hastalığının tesiriyle vefatı vukua gelmiştir. Kendisi Şam'da ve son padişahın yanına gömülmeyi evvelden vasiyet ettiği için Mısır'da yazan oğlu Mısır ve Hindistanda Haydarâbad Nizamının gelini olan kızı Hindistana defnini istemişlerdi. Aralarında itilâf edemediklerinden Efendinin nâsi da o tarihtenberi Paristeki caminin bir odasında durmaktadır

Abdülmecid Efendi şehzade iken

Abdülmecid Efendi kızı Dürrüşehvar ile

Fek genç yaşından beri musiki ve resimle meşgul olan Abdülmecid Efendinin ressam olarak memleketimiz için ihmal edilmez bir hüviyet ve sahsiyet bulunduğunu söylemek icap eder. Bir çok portreler yapmış, kompozisyon nevinde eserler de vücade ettirmiştir. Balkan Harbinin felâketlerinden mühlhem olarak vücade getirdiği ve (Tarih Dersi) adını vermiş olup eshanı kendisiyle ilk çocuğuna benziyen levâhbi Pierre Loti'nin himayesiyle kendisinin prens oluşunun tesirleri büyük olsa bile, — çoğunu himaye de ettiği — ressamlarımız arasındaki yeri muhakkak ki vasatın üstündeydi. II. Abdülhamid'e âvan ve mebusandan mürekkep bir heyet tarafından hal'ın tebliğ edildiğini tasvir eden levhası da vücade getirdiği tarihî levhalarından biridir. Siyasî evsâftan mahrum, kendisini gösterip takdir ettirmeğe de ziyadesiyle meraklı olan Abdülmecid Efendi hakkında «yaş sırası daha evvel olup kader kendisine taht nasip etseydi, güzel sanatların terakkiisine çok himmetli dokunurdu» demek, hakkında yapılabilecek methiyelerin en büyüğüdür.

Ziyadesiyle teceddütperver görünmesine rağmen müteaddit zevce almak an'anesine karşı gelmemiş ve Meşrutiyetin ilk zamanlarında keyfiyetli gizlemiş bulunan Abdülmecid Efendinin cariyelekten gelme iki haremliyle bir lkbali olup bunlar kendisiyle birlikte memleketten ayrılmışlardır. İlk haremli Şehsuvar kadının oğlu Omer Faruk Efendi ve İkinci haremli Hayrûnnisa kadının Niste Haydarâbad Nizamının büyük oğluya evlenecek olan Dürrüşehvar Sultan dünyaya gelmişlerdir. Halkça (Mecid Efendi) diye anılmış olan son halifenin çocuklarının tahsil ve terbiyelerine âzami itina göstermiş bir baba olduğunu, bu sahada bütün şehzadelerden ve hattâ padişahlardan daha vazifenas ve ciddi davranmış

Abdülmecid Efendi şehzade iken Oğlu Ömer Faruk ile

Abdülmecid Efendi halife iken

bulundugunu teslim etmek lazımdır. Kızının Haydarabadlı prensten iki oğlu varsa da tek oğlu Ömer Faruk Efendinin erkek evladı dünyaya gelmediği de ilâve edilebilir. Yani, son sultan gibi son halifenin erkek nesli de inkıraz bulacak demektir.

ABDÜLMECİD HAN (1823 — 1861) — Yıldırım şehzadelerinden Süleyman ve Musa Çelebilerin hükümdarlıkları hesabına katılmamak şartıyla Osmanlı padişahlarının otuz birincisi, İstanbul şehrinde saltanat sürmüş olanların yirmi beşincisi, Osman oğullarından gelme halifelerin de yirmi üçüncüsüdür. II.

Abdülmecid Han

şöhreti daha ziyade Sultan Mecid şeklindedir.

VELİAHTLIK DEVRESİ, CÜLÜSÜ

Abdülmecid, II. Mahmud'un uzun yıllar veliahtsız kalmış olan tahtının vârisi ve bu hükümdar Osmanlı İmparatorluğunun müceddidi bulunduklarına göre, tahsil ve terbiyesine pederi tarafından fevkalâde bir itina gösterilmiş bulunması icap ederdi, fakat keyfiyet maalesef öyle olmamış ve Abdülmecid şehzadeliğinde büyük bir ihtimam görmiyerek basit bir tahsille yetiştirilmiştir. Babası bir zamanlar bütün ziyaret ve teferrüçlerinde kendisini beraberinde götürdüğü halde en son zamanlarda hakkında emniyeti kalmamış olduğu ve devlet işlerine alâkalanmasına müsaade etmediği de ilâve edilebilir. Nitekim, ölüm döşeginde kendisini son defa görmek stilyerek Abdülmecid'in gizlice odasına girdiğini ve avaklarına yüzünü sürüp ağladığını hissedince, II. Mahmud'un son takatini sarfedip ayağıyla oğlunun yüzüne çarptığı malumdur. Fakat bu infial ve âdetâ dümenlik, Abdülmecid'in babasının Mısır meselesinden dolayı çok buhranlı ve tehlikeli geçen son saltanat yıllarında ona karşı herhangi bir tertibe kalkacak kadar hırs ve cüret göstermesinden ileri gelmemiş, ancak vükelâdan bir kısmının başta Koca Hüseyin Paşa olmak üzere II. Mahmud'un tahttan atıp veliahtlı ilâs ederek vaziyete hâkim olmak istedikleri hakkındaki zan ve iddiaların bir tepkisi olmuştur. Abdülmecid'i babasının ölümüyle henüz on yedisini sürmekte bulundugunu ve tamamen hazırlıksız olduğu halde tahta çıktığı sırada ise, Osmanlı İmparatorluğu fevkelâde elim bir vaziyette bulunuyor, Nizip mevkiinde Hâfız Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun bozup Kütahya'ya kadar gelmiş bulunan Mehmed Ali Paşa askerlerinin payitahtta âdetâ ayak sesleri duyuluyordu. Dev-

letin pek yüksek makamlarını ihraz edip uzun yıllar seraskerlikte bulunmuş olmasına rağmen henüz sadaret makamına geçememiş olan Koca Hüseyin Paşa da âdetâ bir vasi tavrı takınıp daha Sultan Mahmud'un cenaze merasimi yapılmak üzere iken altı buçuk seneden beri sadrazam bulunan Mehmed Emin Rauf Paşadan mührü hümayunu, buna memur edilmemişken istemiş, genç padişahı kendisini sadrazam yapmağa mecbur ve mahkûm bırakmıştı.

MUVAFFAKİYETLER DEVRESİ

Abdülmecid'in 22 yıl süren saltanatını üç farklı devreye ayırmak muvafık olur. Bu üç devrenin ilki, Tanzimatı Hayriyenin ilâmi ve Mısır gâlisinin halli devresi, ikincisi devletin bu muvaffakiyet sayesinde garb âleminde itibar buluşu ve Rusya'ya karşı muzafer oluşu devresi, üçüncüsü de padişahın sefahet ve ısrarı yüzünden iç vaziyetin pek buhranlı bir hale girişile Abdülmecid'in hastalanıp ölüşü devresidir. Bu üç devrenin başında Osmanlı İmparatorluğu âdetâ bir inkıraz manzarası arzemiş ve bu inkırazı önleyecek çareler kendisine arz edildiği zaman yaşı yirmiye bulmamış ve tahsilne asla itina gösterilmemiş olan, hemen hemen müşkülâtla okuyup yazan genç Abdülmecid, tasdik ve teslim etmek icap eder ki hakikaten büyük — ve maalesef daha sonraları göstermiyeceği — bir kabiliyet ve dirayet göstermiş ve doğru yolu tereddütsüz kabul etmiş. Cülüsünde sadarete katıldığı Hüseyin Paşaya hattı hümayununda, Mısır meselesinde uzlaşma emelleri izhar edişinden sonra ordusunun Nizip'e perihan olduğunu öğreniyor ve az sonra Sultan Mahmud'un en yakın mensuplarından Olup Hüseyin Paşanın ötedenberi düşmanı bulunan Ahmed Fevzi Paşa, rakibinin sadarete gelmesinin kendisi için büyük bir felâkete sebebiyet verebileceğine hükmedip, Akdeniz-

Sultan Abdülmecid'in hayal mahsulü bir portresi

deki donanmayı İskenderiyye'ye götürerek Mehmed Ali Paşaya teslim ediyor, bu suretle ordusu perihan olup yok haline gelen Osmanlı padişahı, bütün bahri kuvvetinden de mahrum oluyordu. Bu sırada Londradaki vazifesini bırakıp İstanbul'a dönen ve Hüseyin Paşa tarafından mahvına çalışılan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Pa-

Abdülmecid Kırım harbi sırasında

şaya ancak Batı devletlerinin yardımlarıyla karşı koymak kabil olduğuna, bunun için de iç idarede bu devletlerin emniyeti ve teveccühlerini kazanacak şekilde islahat yapmak icap ettiğine genç padişah, ilâna ederek, 4 Kasım 1839 da Gülhanede, Gülhane Hattı Hümayununu bizzat okuyor ve bu hattı hümayunda henüz milli hâkimiyeti bahis mevzuu edilmemekle beraber şahsın masnuniyeti ve malın emniyeti, İslâm ve hristiyan bütün Osmanlılar için kabul ve keyfi idareye nihayet verileceği taahhüt ediliyor, yeni ve âdil bir idarenin tatbiki için kanunlar çıkarılacağı bildirilerek bunlar hakkında malûmat veriliyordu. (Tanzimat) namıyla anılan bu yeni devreye giriş, bilhassa İngiltere nezdinde pek müsait bir intiba halkedecekti. Mehmed Ali Paşanın Bâb-ı Âlice tekrar edilmiş teklif mucibince Mısır veraset şeklinde sahip olma teklifini kâfi bulmayıp, Suriyeti de istemesi ise büyük bir memnuniyetsizlik uyandırıyor, Mehmed Ali'yi himaye eden Fransa'ya karşı İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri birleşerek 1840 Temmuzunda Londrada dörtlû bir anlaşma yapıyor, Mehmed Ali Paşaya Mısır öteki valilerden resmen bir farkı olmamak şartıyla ırsî bir şekilde verilerek gâile neticelendiriliyor ve bundan kısa bir zaman sonra, 1841 de, yine Londrada imzalanan Boğaz ar muahedesiyle, Rusya Boğazlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tasdik ederek, buna mukabil buralardan yabancı harb gemilerinin geçmiyeceği esası kabul olunuyordu. Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın pek eski düşmanı olup islahat fikirlerine muhalif bulunan Hüseyin Paşa bir müddet sonra azledilmiş, Sultan Mahmud'un değerli sadrazamlardan Mehmed Emin Rauf Paşa, ilkinde bir buçuk sene, ikinci defasında dört sene kalmak üzere sadrazam olmuş, sekiz ay da yine II. Mahmud'un sadrazamlarından İzzet Mehmed Paşa sadareti işgal etmiş, fakat Mustafa Reşid Paşa Hariciye Nazırı olarak islahat fikirlerini müdafaa etmekte ve bu sahadaki gayretleri desteklemekte devam etmişti. Nihayet 1846 da, bir zaman Osmanlı tahtını devirip kendi başına tac giymek üzere muzafer ordular başında İstanbul'a geleceğinden korkulmuş olan Mısır Valisi metbuunun hâkîpâine yüz sürmek üzere İstanbul'a geliyor, bu gelişin en büyük muvaffakiyet hissesi Mus-

tafa Reşid Paşaya maledilip kendisi de az sonra sadareti ihraz ediyordu. Mustafa Reşid Paşanın 1846 Eylülünde ve ilk defa olınarak sadarete gemesini Tanzimatı Hayriyenin tatbiki mevkiye tam bir şekilde giriş şekline kabul etmek ve 1859 buhranlarına kadar on iki yıl devam ederek —Mustafa Reşid Paşanın ölümünü içine alan— bu devreyi de Abdülmecid saltanatının ikinci devresi saymak icap eder.

İKİNCİ DEVRE

Bu devrede islahatın daha büyük bir hızla devam etmiş olduğunu ve bir çok kanunlar çıkarıldığını, devlete mütemmeddin bir garb devleti çehresi verilerek üzere bir hayli gayret sarfedildiğini teslim etmek icap eder. Ne çare ki, Avrupa medeniyetinin ancak iyi cihetleri alınmak icap ederken bilhassa taklidîlik ve sefahat a ip yutuyacak, eduen istikrazlardan mühim bir kısmı, başta Dolmabahçe sarayı olmak üzere, saraylar inşasına sarfedilecek ve kadınlarına ve kızlarına ziyadesiyle mağlûp olan padişahın sarayı milyonlar yutacaktı. Diğer taraftan memleketin medeniyet değiştirmesi ve memleketin ihtiyaçlarını tatmin eden eski tezgâhların eserlerini beğenmiyen İstanbul konak ve evlerinin garb eserlerine râğbetleri, Avrupadan pek geniş nisbetlerde lüks eşya celbedilmesinin mucip olacak, ağır faizlerle yapılan istikrazların bir kısmı da bu suretle Avrupa'ya dönecekti. Bu devreyi iktidara gelmesiyle başlatan Mustafa Reşid Paşanın bir zamanlar Tanzimatı Hayriyye muarız olanlarla ve daha sonra bizzat yetiştirdiği kimselerle, bu meyanda üç kere kendisine halef olan Ali Paşa ile uğraşmak zorunda kalmaması da tanzimat ve islahat gayretlerinin fazla bir mahsul vermemesini mucip olan sebepler arasında zikretmek icap eder. Bu on iki sene içinde sadaret makamında Mustafa Reşid Paşanın altı, Ali ve Girdili Mustafa Nallı Paşaların üçer, Kıbrıslı Mehmed Paşanın iki ve Damat Mehmed Ali ve Mü-

Sultan Abdülmecid'in bir garp ressamı tarafından yapılmış ve tamamen hayalî bir portresi

tercim Rüşti Paşaların birer kere sadrazam olduklarını ve sadaret makamında bu kadar çok değişimin padişahın mizacındaki kararsızlıklara da devleti ettiğini söyledikten sonra, Osmanlı İmparatorluğunun haricen en parlak ve itibarlı bulunduğu devre sayılması icap eden bu yılların en mühim vekayini hikâyeye geçelim:

Abdülmecid Han

Bunlar arasında bilhassa kaydı icap edenlerden biri, Macar mütecileri davası olup, bu dava da, 1848 ihtilâli üzerine Avusturya hükûmetine karşı ayaklanan ve ancak Rusyanın yardımıyla mağlûp edilebilen bir kısım Macar ihtilâlcilerinin Osmanlı topraklarına iltica etmeleri üzerine Avusturya ve Rusya devletlerinin bu siyasî mütecilerin idelerini devletten istemeleleri davasıdır. Taiep, Osmanlı İmparatorluğınca reddedilmiş, keyfiyet te İngiltere ve Fransada çok lehimizde bir tesir hasıl etmiştir. 1848 ihtilâli Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Eflâk ve Buğdanda da tesirini göstererek mevcut hükûmetler devrilip ihtilâlcî muvakkat hükûmetler kurulduğundan, Bâb-ı Âli Serdari Ekrem Ömer Paşa kumandasında bir orduyu Eflâka sokuyor, bunun üzerine Rus askeri de Buğdana iniyordu. Fakat iki taraf da harb istemediklerinden, 1849 da Balta limanında akdedilen bir muahede gereğince bu iki beylikte, iki devlet müsterek bir işgal hakkı kabul ediyorlardı. İmparatorluğun Avrupa kısmındaki bu ihtilâflar ve rekabetler, Asya kısmında da başka şekillerde devam ederek Suriye ve Lübnanda Fransız ve İngiliz rekabetleri, Dürzi ve Maroniler arasında ihtilâflar uyandırmaktan hâlî kalmıyor, bütün bu gâ'ler arasında Tanzimatın icap ettirdiği islahatın yapılmasına ve mekteplerin artırılmasına çalışılıyor. Fakat Makamâtı mukaddese meselesi diye anılan ihtilâfın ortaya çıkması islahat gayretlerini durduracak ve neticede devleti Rusya ile ilk önce tek başına, sonra da İngiltere ve Fransıyanın ve büyük devletler arasına katılmak için bunu bir fırsat bilip işe karışan Sardünya'nın ittifaklarıyla uzun sürecek bir harbe mecbur edecek. Bu mukaddes makamlar Kudüs ve civarındaki hristiyanlara mukaddes sayılan yerler olup, bunlar, Katolik ve Ortodoks papaslarının

öteden beri ihtilâfları davet etmekteydi. 1848 de krallığın sukutu ve cumhuriyetin ilanı üzerine Cumhurbaskanı seçilip bu başkahlığı İmparatorluğa tahvil etmeye ve Prens Louis Napoléon'luktan III. Napoléon olmağa hazırlanan zat, bunun için Katolik çoğunluğa hoş görünmek gayreti ile Katolikler lehinde bazı imtiyazlar istemiş, buna karşı ve Kaynarca Muahedesine dayanarak, Rusya da Ortodoksları himaye etmeye kalkmış, Prens Mentchikof 1853 te fevkalâde bir sefaretle İstanbul'a gönderilip bir takım isteklerde bulunulmuş, sadareten azledilen Damat Mehmet Ali Paşanın el altından tahrik ettiği avamın galeyamı da bir uzlaşma imkânı bırakmadığından neticede Osmanlı Devleti Rusyaya harb ilân etmişti. Bu harbin Rumelindeki safhaları bir müddet lehte inkışaf ederek Serdari Ekrem Ömer Paşa kumandasındaki Türk ordusu Tunayı geçmeğe muvaffak oluyor ve Rusların Silistre muhasaraları muvaffakiyetsizliğe uğruyordu. Fakat Sinop limanında bulunan Osmanlı donanması da Rusların bas-kınına uğrayarak yakılıyordu. Bunun üzerine, 1854 Martında, Fransa ve İngiltere Osmanlı İmparatorluğuna tedafül tecavüzü bir ittifak aktederek harbe iştirak ediyorlardı, Avusturya ise, bitaraf kalmakla beraber, Osmanlı devletiyle akdettiği bir muahede gereğince Eflâkla Buğdanı muvakkaten işgal ediyordu. Müttefikler harb sahasını Kırima nakli ile Sivastopolu muhasara etmişlerdi ve onların kuvvetlerine Osmanlı ordusu da katılmış bulunuyordu. Kırimdaki askeri harekât bir sene kadar sürecek, buna mukabil Anadolu hududundaki durum aleyhte inkışaf ederek 1855 te Kars Ruslar eline geçecekti. Neticede Müttefikler sulh şartlarını tesbit etti er ve Avusturya Rusyaya bir ultimatom vererek sulh müzakerelerinde bulunmağa kendisini mecbur etti, sulh mukaddematı Viyanada hazırlandıktan sonra da Periste toplanan umumî bir kongrede ve 1856 Martında kat'î sulh imza olundu.

Bu kongrenin toplanmasından az önce, Bâb-ı Âli hristiyan tebeasıyla münasebetleri hakkındaki sulh muahedesinde bir maddde bulunmasının dahillî istiklâl için bir müdahale mahiyetini alacağını hesap ediyor, Gülhane Hattı Hümayununu tamamlıyıp teyit eden yeni bir islahat fermanı ilân etmiş bulunuyordu. 1856 Şubatı tarihini taşıyan bu fermanla hristiyan tebeanın şahıs ve mallarının mahfuziyeti teyit ediliyor, mezhep ve tedrisat sahalarında hürriyetleri, vergice müsavatları ve memuriyet ve askerlik hizmetlerinde iştirakleri kabul olunuyordu. Bu fermanın da müasallıkları arttırdığı bir hava içinde toplanan Paris kongresinin aldığı kararlar neticesinde, Osmanlı İmparatorluğunun istiklâl ve tamamıyeti esas kabul edilerek dahillî işlerine hiç bir müdahalede bulunulmaması, bütün devletlerin harb gemilerine Boğazların kapalı kalması kabul edilmiş, Rusya Besarabyanın bir parçasıyla bir Avrupa komisyonunun nezaretine terk edilecek olan Tuna ağzlarını Buğdana terketmiş ve Osmanlı İmparatorluğu Eflâk, Buğdan, Sırbistan ve Karadağ prensliklerinin metbuu tanınmıştı. Bu suretle, Paris kongresinden Osmanlı devleti, itibarı tamamen yükselmış ve Rus tehlikesi bir müddet için olsun defedilmiş olarak çıkıyordu. 1858 de de bu on iki yılın en büyük çehresi olan Mustafa Reşit Paşanın altıncı sadaretinde iken ölümü vukua gelecekti. Onun ıktidar mevkiinde daimî şekilde kalamıyarak zekâsının ve iradesinin büyük bir kısmını rakiplerle ve bilhassa Damat Mehmet Ali Paşa gibi mûsfit ve değersiz kimselerle mücadele ile ısraf etmesinde, hattâ bazan bu mücadelede İngiltere sefaretinin nüfuzuna başvurmasında Abdülmecid'in şüphesiz ki bir suç payı vardır.

SON ÜÇ SENE

Bu son üç senenin hüznüli seyrini hikâyeye etmeden şunu söylemek icap eder ki, Kırim Harbinin pek ağır masrafları devletin tahammülü kudretini aşmış, dış itibar sayesinde temin edilen istikrazların da bilhassa saray masarifine, sultan düşümlerine ve her biri âdeti bir küçük hükümdar şeklinde yaşayan ve zırların masraflarına tahsis, mali durumu pek berbat bir hale sokmuştu. Bu mali buhranın davet edeceği taht buhranından bahsetmeden önce tasralardaki ve

Abdülmecid bir cuma selâmıhında

İmparatorluğa tâbi muhtelif ırklardaki tecanüs noksanından ileri gelen bazı hareketleri de kaydetmek muvafık olur. 1858 de Ciddede ki karışıklıktan sonra, 1859 da, Eflâk ve Buğdan Kuza Beyi aynı zamanda prens intihap ettiklerinden ve Bâb-ı Âli bir müddet sonra keyfiyeti kabul zorunda kaldığından Romanyanın kurulması bir emrivakî hali alıyor ve 1860 da Lübnan ve Suriyede Dürzilerle Maroniler arasındaki vuruşmalar, Fransanın müdahale ederek Beyrutta asker çıkarmasını, Bâb-ı Âlinin süratlı tedbirler almasını ve suçsuz bir müşirini idam ettirmek gibi acı bir fedakârlığa girmesini icap ettiriyordu.

Abdülmecid'in, Mustafa Reşit Paşanın ölümünden kendi ölümüne kadar gelen son üç yılını (1858 Kasım - 1861 Haziran) sukut ve narahlık devresi olarak kabul etmek caizdir. Kırim muharebesinin masraflarına inzimam eden sultan düşümlerinin ısraf-ları müzayakayı son haddine getirmiş ve Reşid Paşa yerine sadrazam olan Ali Paşanın, bütün vukela hazırlar bulundugu halde padişaha vaziyetlerin bahsettiği sırada, kendisinin ısraflarını ima edecek şekilde konuşmasından Abdülmecid pek müteessir olup, Ali Paşayı kısa bir müddet sonra azletmiş, Kıbrıslı Mehmed Paşayı tekrar sadarete getirmişti. Fakat onun da bir gün ölmüş anası, Bezmialim valde sultanın rüşvet aldığından bahsetmesine şinirlenerek kendisini azlederek, Mütercim Rüşti Paşayı tâyin etmiş, bir müddet sonra ve artık zamanının son sadrazamı olmak üzere Kıbrıslıyı tekrar sadrazam yapmıştı. Ancak bu sadaret tebeddülleri mali müşkülâtı, iflâs derecesine gelmiş vaziyeti düzeltmeyecek ve bunun neticesi olarak halktaki memnuniyetsizlik gittikçe artarak Abdülmecid'in tac ve tahtı artık tehlikeye düşecekti.

Mali müzayakanın doğurduğu müşkülât 1859 dan itibaren devlet için bir rezalet sayılabilecek mahiyet alıyor, saray inşaatında çalıştırılıp ücretleri ve

rilemiyen amele Dolmabahçe önünde nûmayış yapıyor, 1859 da alacaklı hristiyan sarrafların ve adamlarının encebî sefaretler önünde nûmayışları vukua geliyor. Az sonra ise, fesada iştirak edenler Kuleli Mektebinde hapis ve muhakeme edildikleri için (Kuleli Vakası) diye anılan teşebbüs keşfediliyordu ki, başlarında Ferik Hüseyin Daim Paşa ile ulemadan Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Efendinin bulunmakta oldukları bu teşebbüs, dinsizlik, ahlaksızlık ve siddetli ısraf ile itham edilmekte olan Abdülmecid'in yok edilerek dürist bir hükümdar olacağı umulan velihaht Abdülâziz'in tahta çıkarılmasını isuhdaf etmişti. Hareket tertip halindeyken bastırıldığından Abdülmecid suçlulara karşı mutedil davranmış ve bunlardan bazıları hakkında verilen idam kararını reddetmişti. Fakat devletin itibarının şiddetle düşerek Rusların yeniden hasta adamın mirasını tak-sim çalışmalarına girişmeleri ve milletin bir kısmı tarafından istenmeyişini anlayış, Abdülmecid'i ziyadesiyle müteessir etmişti. Zaten bir müddet evvel, 1859 da yaptığı Selânik seyahatinde tutulduğu ve geçiremediği sıtma ile kuvvetten düşen vücudu, sürmekte olduğu zevk ve ısrat hayatına artık tahammül edemez hale gelmiş, verem hastalığına tutunmuş bulunuyordu. Fakat kendisini doktorlara muayene ettirmekten çekindiği gibi hayatını nizama koymağa, kadınlara ve içkiye iptilâsını tahdide de yanas-madığından, hastalık süratle vahim bir mahiyet alarak nihayet Dolmabahçe sarayında ve etrafında sadrazam Kıbrıslı Mehmed, Serasker Rıza ve Kap-tanıderya Damat Mehmed Ali Paşalar bulunduğu halde kısa bir ıhtızar müteakip 25 Haziran 1861 tarihinde ölecek ve ertesi günü Sultan Selim camii avlusundaki türbesine gömülecekti.

HUSUSİ HAYATI VE EVLÂDI

Kendisine Sultan Mecid de denen Abdülmecid Han zayıf, uzunca boylu, kalın ve gür sesli, irice burunlu ve uzun yüzlü, yüzlü çöcek bozğu bir zattı. Tahta çölüşü sırasında adam akıllı okuyup yazmaktan âcizken, sonra bilgisini hayli arttırmış, hattâ meramını iyi kötü anlatabilecek ve söyleneni anlayacak derecede Fransızca öğrenmişti. Bazan gazaba gelerek pek ağır sözler söylemekle beraber, umumiyetle nazik, halim, mütevazı ve konuşkan bir adamdı. Tavrılarında azamet ve heybet olmadığı ve bazan bir hükümdara yakışmaz sözler söylediği de bir hakikattir. «Beni kızların öldürüyor» diyerek onların ısraflarından zebun bir eda ile şikâyet etmesi ve zevcelerinden birinin kendisine suikasdede bulunmak istediğinden bahsetmesi, bilhassa haremlerinden pek sevdiği Serfiraz ve Bezmi Hanımların tür-tü hallerine tahammül etmesi, bazı genç mabeyincileri de şımartması ve nihayet garb medeniyetine karşı basit hayranlığı ve bilhassa halifelige yakışmaz mukallitlikleri, aleyhinde ileri sürülebilecek —fakat yine ilk devredeki metanetini unutturmayacak— hallerdir.

Kendisi pek genç iken mühimce bir de hastalık geçirdiğinden vücudta nahif olup daha otuzunda âdeti orta yaşlı bir adam manzarası arzettiği. Kırkına varmadan sönüp gidiş, az evvel de dedimiz gibi, tutulduğu verem hastalığını tedavi ettirmeyişinden ve bâhusus o hastalığa sebebiyet vermiş iki âmilde, şehvet ve içkide ifrata son veremeyişinden ileri gelmiştir. Saatlerce içip sızarak bazan sarayına sâlar içinde sarılıp getirilen Abdülmecid'de şehvet de m a r a z ı nisbeteydi. Pek küçük kızlara rağbetle bunlardan bir kaçının ölümüne sebep olup ziyadesiyle nedamete düşmüş, selâm ıgındaki bazı genç mabeyincilere ıhtifatları da fena tefsirlere uğramıştı. Fakat umumiyetle iyi evlât ve iyi baba olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Bu ölümün kendisini padişah yapacağını hesaba almayarak babasının ölümüne matem etmiş, rüşvet aldığı şayi bulunan anasına pek büyük bir hürmet göstermiş, evladına karşı da onları fazla şımartan muhabbet ve müsamahalı olmuştur. Sayısız macera ve münasebeti arasında da ancak birisi bu sevgiyle lâyık olmak üzere üç zevcesine karşı derin bir bağlılık göstermiştir ki, bunlardan asıkına lâyık olanı Fatma ve Refia sultanları Mehmed Reşad Efendinin, yani V. Mehmed'in anneleri olan ve genç yaşında veremden vefat eden Gülcemal kadındır. Onun ölümünden sonra aslen Rus ırkından olup saraya yetişkin bir kız olarak takdim edilen ve Süleyman Efendiyi dünyaya getiren Serfiraz kadına, daha sonra da Mısır hânedarından bir zata varmış bulunan bir sadrazam hafidesinin evlâtlığı olup nikâh ile alarak, bilâhare boşamak zaruretinde kaldığı Bezmî hanıma karşı büyük aşk duymuş ve bu son iki aşk kendisini müstebit bir şark sultanının değil, herhangi kocasını kabul etmeyeceği vaziyetlere düşürmüştür. (Gülcemal, Serfiraz ve Bezmî Hanım maddelerine müracaat).

Evlât sayısı bakımından da, Abdülmecid Osmanlı padişahlarının yüzü aşkın evlâdı dünyaya gelmiş denen II. Murad'dan sonra en ileride bulunur. Ölü doğan veya doğmadan düşen çocuklardan sarfınazar, 17 si erkek ve 22 si kız olmak üzere 39 evlâdı olmuştur ki, bunların ilki, V. Murad'dan kısa bir müddet önce doğan ve bir kaç ay yaşayıp ölen Mevhibe sultan, sonuncusu da Mehmed Vahidettin, yani VI. Mehmed'dir.

Oğullarından dördünün, yani Mehmed Murad, Abdülmecid, Mehmed Reşad ve Mehmed Vahidettin'in V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmet ve VI. Mehmed nam ve ünvanlarıyla hilafet ve saltanat makamlarında birbirlerini istihlâf ettikleri ve dördünün Osmanlı İmparatorluğunun son hükümdarı olduğu malumdur. Osmanlı padişahları arasında dört oğlu tahta çıkmış tek padişah, Yıdırım evladından İsa ve Mustafa Çelebilerin ve hattâ Süleyman ile Musa'nın hükümdarlıkları münakaşa konusu olduğuna göre, Abdülmecid'dir.

Evladından 20 si kundakta ve nihayet iki üç yaşında ölmüşlerse de sekizi erkek ve sekizi kız olmak üzere on altısı olgunluk çağına erişmiştir. Bunlardan en çok muammer olanları erkeklerden II. Abdülhamid ile V. Mehmed, kızlardan da Cemile ve Seniha sultanlardır.

Olgunluk çağına erişen ve bu eserde kendilerine müstakil birer madde tahsis edilen evlâdı: 1840 ta dünyaya gelen V. Murad. — 1840 ta dünyaya gelen Fatma sultan. — 1841 de dünyaya gelen Refia sultan. — 1842 de dünyaya gelen II. Abdülhamid. — 1843 te dünyaya gelen Cemile sultan. — 1844 te dünyaya gelen V. Mehmed Reşad. — 1844 te dünyaya gelen Ahmed Münire sultan. — 1847 de dünyaya gelen Ahmed Kemaleddin Efendi. — 1847 de dünyaya gelen Behice sultan. — 1848 de dünyaya gelen Burhanettin Efendi. — 1851 de dünyaya gelen Nurettin Efendi. — 1851 de dünyaya gelen Seniha sultan. — 1856 da dünyaya gelen Naime sultan. — 1857 de dünyaya gelen Mediha sultan. — 1860 da dünyaya gelen Süleyman Efendi. — 1861 de dünyaya gelen VI. Mehmed Vahidettin'dir.

Haremlerinden Şevkefzâ, Tirimüjân ve Gülcemal kadınlarla Gülistâ Hanım, tahta çıkan oğulları Murad ve II. Abdülhamid ile V. ve VI. Mehmed'in anneleri olup bunlardan ancak birincisi oğlunun saltanatına erişip va de sultan olmuştur, valide sultanların da sonuncusudur. Abdülmecid'in evlâdı arasında hayatta bulunanı mevcut olmayıp çocuklarının sonuncusu olan VI. Mehmed ile Seniha ve Mediha sultanlar vatan dışında ölmüş ve gömülmüşlerdir. En son ölen evlâdı Seniha sultandır.

Pek küçükken ölmüş çocukları:

Mevhibe sultan — Aliye sultan (V. Murad'ın bir anadan kardeşi olup üç sene yaşamıştır.) — Naim sultan — Behiye sultan — Münire sultan — Samiye sultan — Mehmed Ziyaeddin Efendi — Mehmed Âbid Efendi — Mukbil sultan — Nazmiye sultan — Sabiha sultan — Mehmed Fuad Efendi — Sabiha sultan — Mehmed Vâmuk Efendi — Bahaddin Efendi — Nizameddin Efendi — Mehmed Rüşdî Efendi — Osman Seyfettin Efendi — Abdüssamed Efendi — Bedia sultan — Zeliye sultan — Fehime sultan — Fehime sultan.

Abdülmecid'in evladına ait olan bu satırlara, saltanatının ilk zamanlarında veraset nizamını uyguladığı ve büyüğü, yani Murad Efendi lehinde değiştirerek veliahdı Abdülâziz Efendiyi haklarından mahrum etmeyi — belki Murad'ın anası olup gayetle haris ve zeki olan ikinci kadını Şevkefzâ kadının da telkinleriyle — istemiş olduğu, bu hususta devri saltanatının âdeti ikinci bir hükümdarı vaziyetinde bulunmuş olan İngilizler Büyük Elçisi Canizade arasında görüşmeler cereyan ettiği ve bu diplomatin keyfiyeti tehlikeli ve mazarratlı bir teşebbüs suretinde göstermesi üzerine isten vazgeçilmiş olduğu da kaydedilebilir.

Abdülmecid'in şahsiyeti ve karakteri hakkında şu iki mukayese unsurunu da kaydedip Abdülmecid maddesini kimal edelim: Kendisi keddin tevahhusu edip bir ziyarete karşısına bir kedi çıkacak olsa deryal orayı terkettiği o devri idrak edenlerin genellemeleriyle sabittir. Fakat Kuleli fesadı öğrenildikten sonra yapılacak Cuma selâmına mutadıkla fazla asker getirilmiş olduğunu görünce, millet tarafından istenmediği takdirde bu asker de kâfi olmadığı söyleyip asker dağıtılmadan sarayı terk etmemiş, ölüm korkusu izhar etmeğe tenezzül edilememiştir.

ABDÜLMÜN'İM BEY, Prens Abdülmün'im (Doğm. 1899) — Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Mısır Hıdivliğinin son veliahdı olup Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile ilk haremî kâh Hanımın büyük oğullarındır. Doğumundan babasının İngiltere tarafından istikata kadar fillen bu sifati haiz bulunmaktaydı ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından Mısır istiklâlinin tasdikine kadar nazarımda aynı sifati haiz kalmıştı. Mısır kralığının veraset nizamında tahta yakın bir prens vaziyetini muhafaza etmiş bulunduğu, son Osmanlı Halifesi Abdülmecid Efendi zade Ömer Faruk Efendinin damadı olduğu ve bir müddet Mısır kraliyeti naibi mevkimini isgal ettiği ilâve edilebilir.

ABDÜLNAFİ EFENDİ (Nafî Efendiye bkn.)

ABDÜLVAHİD ÇELEBİ EFENDİ (Ölm. 1906) — Mevlevîlerin Reisi olarak Konyadaki dergâhın başında bulunmuş Çelebilerin sonuncularından olup Hemdem Çelebinin oğludur. 1887 de Safet Çelebi yerine reisliği ihraz ederek ölmüne kadar bu mevkide kalmış, Sultan Hamid veliahdı Reşad Efendinin, yani müstakbel V. Mehmed'in tarikata müntesip bulunmasından dolayı Mevlevîlerin onu tahta çıkarmak isteyenlere müzahir bulunduklarına kaani olduğu için paçalığa da daimi bir tarassuda takı tutulmuştur. Hoşmeşreb ve gayetle fakıaperver bir zat olan bu Çelebi Efendinin, Sultan Hamid'i kuşkulandırarak ecek hareketlerden perva etmeye kendisini gazaplandırdığı da muasırlarınca rivayet olunmamış değildir.

ABDÜLVEHAB EFENDİ, Yasıncı zade (1753 — 1834) — II. Mahmud zamanında iki kere meşihat makamına gelmiş bir zat olup şeyhülislâmların

102 ncisidir. Babası, III. Selim devri ulemasından Osman Efendi, onun babası da Ayasofya caminde yasin okumakla vazifeli bir hocadır. Abdülvehab Efendinin doğum ve ölüm yeri İstanbul olup Yasıncı zade lâkabı da kendisine dedesinden gelmiştir.

Enderundan yetişmiş ve o devrin meşhur âlimi Gelenbevi İsmail Efendinden icazet aldıktan sonra İstanbulda Beyazıt caminde ve Yenicaamde verdiği derslerle tanınmış, bir müddet Selânik kadınlığında bulunduktan sonra 1811 de fevkalâde elçilikle İrana yollanıp gösterdiği muvaffakiyet hükümdarın hakkında âlâka ve teveccühünü âdet etmiştir. 1815 te Anadolu ve 1819 da Rumeli Kazaskerliğine yükselen Abdülvehab Efendi, nakibüleşrafı ve mükeleme memurluğunu uhdesinde cemetmiş bulunurken, 1821 de ve Yunan isyanının en burhanı bir zamanında sadrazam Seyyid Ali Paşanın azıyile Benderli Ali Paşanın sadarete tâyni sırasında, Şeyhülislâm Hacı Halil Efendi de gizli saltanat müstesarı Hâlet Efendinin kinine hedef olup azledilince, meşihat makamına ihraz etmiştir. Bu mevkide bir sene kadar kaldıktan sonra azledilip yerine Sıtkı zade Ahmed Reşid Efendi tâyin olunmuştur. Abdülvehab Efendi azıyile beraber İzmite sürülürse de kısa bir müddet sonra payitahta avdetine müsade edilmiş, fakat hayli uzun bir müddet mazul kalmıştır. 1830 da, yenicilerin ilgasındaki himmetini biraz fazla hatırlattığına II. Mahmud'ca hükmedilip azledilen Kadı zade Mehmed Tahir Efendiyi halef olup ikinci defa olarak meşihatı ihraz etmiş, bu ikinci şeyhülislâmlığı üç seneden biraz fazla bir zaman devam ederek yaşının pek ilerlemiş olmasından dolayı azile yerine Mekki zade Mustafa Asım Efendi tâyin edilmiş, Abdülvehab Efendi de bir yıl kadar sonra ölmüştür.

Kelâm ve hadis ilimlerine âit bazı eserleri de bulunan bu zat, sııyil bir ehemmiyeti olmaksızın beraber Osmanlı şeyhülislâmları arasında düstürlüğüyle, nezaketleriyle ve ifranıyile tanınmıştır. Pek mükeleif yapılan cenaze merasimine Sultan Mahmud'un bizzat gelerek namazını kılmış olması, devrinde kendisine verilmiş kıymeti gösteren pek kuvvetli bir delildir.

ABDÜLVEHAB PAŞA (Ölm. 19?) — II. Abdülhamid devri valilerinden Rumeli Beylerbeyi pâ-yeli bir zattır. İrkan Arnavut olup müteaddit mülkiye hizmetlerinde bulunmuş, kaymakamlıklarda ve mutasarrıflıklarda dolaşmış, Musul ve Bağdatta valilik etmiş, 1906 de ve mazul iken Erzurum Valisi olmuştur. Kendisinin tâyininden evvel Erzurumda yeni ihdas edilmiş bir vergi dolayısıyla galeyân hasıl olup Nâzım Paşa ve Âtâ Bey isimli Valiler halkıca birbirlerini takiben ayrılmak zorunda bırakılmış bulunduklarından bir sırada Erzurum Valiliği büyük bir ehemmiyet arz ediyordu ve takip ettiği hasın sıyaset sayesinde Abdülvehab Paşa sukûn'u intizamı temin ederek 10 Temmuzda kadar vilâyette vaziyete tamamen lâkım kalacaktı. Bu sebeple de, inkılâbı müteakip ilk azledilen valilerden biri oldu ve yeni rejim tarafından artık bir vazifeye tâyin edilmedi. Fakat Sultan Hamid idaresine sadakatle beraber, jurnalcılığı ve irtikâbı olmadığından, hiç bir cezaya da uğratılmadı.

ABDURRAHMAN BİN FAYSAL, BİN SUUT (1850 - 1928) Osmanlı İmparatorluğunun kendisine tâbi saydığı if Arabistandaki Suudi bölgesinin reislerinden olup ilk Suudi Arabistan Devleti hükümdarı Majeste III. Abdülâziz'in de babasıdır. Riyasete III. Abdullah İbnissuud'dan sonra geçerek 1896 da İbnirreşitlerle mücadelesinde mağûp olup Osmanlı Devletinin kendine tâbi bir kaza addettiği Küveyt Şeyhliğine ilîca etmiş ve 1900 de mevkilini kendinden ehil gördüğü oğlu Abdülâziz'e terkederek bundan sonraki ömrünü ikinci safta geçirmiştir.

ABDURRAHMAN EFENDİ, Kürt (Ölm. 1856)

Vak'âi Hayriyyede, yani 1826 da yenicilerin II. Mahmud tarafından kaldırılışları sırasında bir jestiyle bu ilga kararının alınmaması müessir olmuş ve bu sayede nefsinin tarihe mal etmiş bir şahsiyet olup o tarihte Derslâm hocalarının bulunuyordu. Kürt diye anıldığı Harputlu olusundandır. Yenicerilerin yeni bir ayaklanmalarını bastırarak için Sancıağ Şerifin çıkarılmasından başka bir çare görülemeyip fakat muvaffakiyetsizlik takdirinde hasıl olacak feci vaziyet düşünülüp Padişahın huzurunda yapılan büyük bir toplantı uzaıyıp gittiği sırada, Kürt Abdurrahman Efendi coşmuş ve: «Eğer bu din ve devletin bekası matlûbu ilâhî ise o habiserleri mahvederis. Şayet değilse hepimiz bu uğurda ölüp gideriz. Daha başka ne olması ihtimali kaldı?» diye b'arak elindeki tesbihi yere fırlatıp atmış ve tesbi' anelerinin herbiri bir tarafa fırlayıp giderken sananın heybeti herkesi coşturup bizzat II. Mahmud da ağıyarak ayağa kalkmış, Haremnden elinde Sancıağ Şerife dönerek âsilere karşı artuk harekete geçmişti. Abdurrahman Efendi uzun bir zaman yaşamış ve Abdülmecid devri sonlarına doğru ölmüştür.

ABDURRAHMAN FEHMI EFENDİ, (Ölm. 1906)

— II. Abdülhamid saltanatının son yıllarında bâla rütbesine erişerek rical arasına girmiş bir zat olup muharrirliği de vardır. Hariciye Nezareti Muhasebeciliğinden naklen bir müddet Diyanetkür Valiliğinde bulunup azlini müteakip İstanbul dönerken yolda ölmüştür. Tedrîsât Edebiye isimli bir kitap yazmış ve İslâm medeniyetinden bahseden fransızca bir eseri de Medresetül'arap ismiyle ve tersi yoluyla türkçeye çevirmiştir. Aslen Manastırlıdır.

ABDURRAHMAN FEVZİ EFENDİ (1802 - 1864)

Bergamah Kadri Efendinin 1530 da yazılmış Müyesseret-ül-ülm'undan sonra Türk dâli hakkındaki ilk gramer denemelerinden birini vücuda getirmiş bulunan zattır. Kütahyada doğmuş olup Sadıkzade Mustafa Efendi isminde sarıklı birinin oğludur. İlk tahsilini babasından görekerek 1829 da İstanbul gelip medreseden icazet almış ve bütün ömrünü Harbiye ile İdadi mekteplerinde öğretmenlik geçirirken arapçanın sarf ve nahvinin en ince kaideleriyle tesbit edilmiş bulunmasına mukabil türkenin kaidelerinin tayin ve izan eder bir eser bulunmayışı kendisini müteessir ederek Mikyas-ül lisan Kistas-ül beyan isimli eseri vücuda getirmeğe 1847 den itibaren girişmiştir. 177 büyük sahife tutan bu eserin mukaddemesinde, Efendi türke için «Garib-ül-beyan bir lisanı acıbaşlığı» deyip arapça kadar güç olduğunu söyleyerek sarf ve nahvinin kaidelerinin tespit edilmemiş bulunmasına esefler ederek bu işe giriştiğini kaydetmektedir. Bu sahada ve aynı gayelerle Ahmet Cevdet Paşa 1851 de, Kavalid Osmaniyesini, Abdullah Ramiz Paşa 1866 da Lisânı Osmaninin kavaidini havli Emsâli Türksini ve Süleyman Paşa 1875 de İlmî Sarfı Türksini nesretmiş bulunduklarından eserinin ancak 1882 de nesredildiğini düşünerek Abdurrahman Fevzi Efendiyi bu sarfçılar arasında dördüncülüğü vermek belki daha doğrudur. Şu kadar ki, Efendi eserini yazmaya 1847 de başladığı ve buna tam bir çeyrek asır verdiği gibi eseri de aynı zamanda daha büyük ve daha ciddi bir emeğin mahsulü bulunduğundan ötekilerle takdim edilmesi hiç de değilse caizdir. Fîl ve edat kısımları hakikaten zengin ve etraflı olan eserin dâli bakımından gayetle çetin ve muğlak olduğunu ilâve etmek de icap eder.

Abdurrahman Fevzi Efendi emekliye ayrılış bulundığı halde İstanbulda ölmüş ve eseri de Kitapsız lâkabiyle maruf olan oğlu ve riyaziye hocası Mustafa Paşa isimli askeriden bir zatın himmetiyle ve ancak ölümünden 18 yıl sonra basılabilmektedir.

ABDURRAHMAN FEYZİ BEY (Ölm. 1819) — II. Mahmud devrinde onun gizli müsteşarı Hâlet Efendiyle mücadeleye kalkışarak bu uğurda hayatını kaybedenlerden biridir. Selânikli Mustafa Paşa zade olup Darphanen Emirî bulunduğu sırada Düzgüllüleriyle bir ortaklık kurarak büyük bir servet elde edip tantana ve debbede ifrata gittiği gibi, bu servete güvenip Padişahın gözesini hiçe saymağa da cüret etmişti. Hâlet Efendi Sadaret kâhıyağıyle kendisini darphaneden çıkartıp yerine onun bir düşmanını tayin ettirerek hesapları tetik etti, meydana çıkan suistimaller hasebiyle Düzgüllü Kırkorla biraderleri idam edildiği gibi Abdurrahman Fezî Bey de azledilip Diemetokaya sürülmüştü. Fakat Efendi bu kadarını کافی bulmayıp Sultan Mahmud'u onun idamına razı edecek ve Abdurrahman Fezî Beyin kesik Kafası Diemetokadan İstanbul'a getirilip emsali misillâ teşhir oluncaکتی.

ABDURRAHMAN NESİB EFENDİ (1841-1916) — V. Mehmet devri Şeyhülislamılarından olup Osmanlı İmparatorluğu Meşihat makamını ihraz etmiş olanların da 122 ncisidir. İrkan Arnavut ve Cenubi Arnavutlukta Avlonyadan Ergiri elvarında Libhovaya hicret etmiş bir aileye mensuptur ve bir kaç kuşak dedesi kadılık etmişlerdir. Babası Üsküp Naibi Halil Fezî Efendi isminde bir zat olup onun ölümünden sonra Üsküpte doğmuş, kadıliklarda dolaşan amcası tarafından büyütülmüş, Arnavutlukta medreselerde okuduktan sonra 1864 de İstanbul'a gelip tahsilini ikmalle Devlet hizmetine girmiş, muhtelif vilâyetlerde mahkeme âzâlığı ve naibliklerde bulunmuştur. 10 Temmuz inkılabından bir müddet önce Selânik Vilâyeti naibliğine tayin edilmiş ve İstanbul payeliğine yükselmiş bulunuyordu. Vali vekâletini de ifa etmekte idi. Selânikte İttihat ve Terakki Cemiyetince hoş görülmüş olduğundan bir müddet sonra Temyiz Mahkemesi âzâlığına, bilâhare Mısır Kadılığına tayin edildi, yaşının emeklilik hadine erişmiş bulunmasına rağmen emeklilik kâğıdını Vekâle Meclisi kararıyla kabul edilmisti. 1911 de Trablusgarba İtalyanların tecavüzüyle kabine değişerek sadrazam olan Küçük Sait Paşanın istifa ile kabinisini yeniden kuruşunda, Musa Kâzım Efendinin yerine şeyhülislam oldu, altı ay sonra bu kabinenin sukutiyle Gazi Ahmet Muhtar Paşanın sadaretinde esbak şeyhülislam Cemalettin Efendiyi yerini terketti.

Abdurrahman Nesib Efendinin bundan sonraki zamanı Bakırköyündeki köşkünde ve tam bir inziva içinde geçmiştir. Altmış yıla yaklaşan Devlet hizmetinde bir kötlüğü duyulmayan bu zat Gülşenî tarikatine mensup olup Şeyh Muhiddini Arabiden yapılmış ufak bazı tercümelere başka bir eseri yoktur. Şeyhülislamlığında da ilmi ve siyasi şahsiyetini bildirecek her hangi bir hareketi olmamış, sözü duyulmamıştır.

ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA, Hacı Emirzade (1836 — 1912) — II. Abdülhamid saltanatının ilk devrinde Başvekil olmuş bir zattır. Küçük bir kısmı bu unvanı taşımış bulunan Osmanlı veziri âzamlarının da 199 uncusudur. İrkan Türk ve Anadolu'dur, babası valilerden ve vüzeradan Kütahyalı Hacı Ali Paşa, onun babası Sadattan ve Hacı Emirzadelerden Hacı Mustafa Beydir, annesi de Germeyan Oğulları hânedanına mensup olduğundan Abdurrahman Paşa Germiyançoğlu diye tanınmıştır.

Doğum yeri Kütahya'dır ve uzun bir ömür idrak etmiş bulunan babasının konağında hususî hocalardan ders görmüş ve onun Şehrizor, Şam ve Cidde valiliklerinde maiyetinde divan kitabıyetli devlet hizmetine bağlanıktan sonra 1861 de pederinin yanından ayrılmış, —kısa bir müddet İstanbul'da Rüşumat Meclisi âzâlığı müstesna— kaymakamlık,

1864 ten 1872 ye kadar mutasarrıflık, 12 yıl da valiliklerle taşrada dolaşmakta devam etmiştir. Kaymakamlığı Şumunda, mutasarrıflığı Varna ile Niş'te, vezarette başlayan valilikleri de Pizren, Tuna, Ankara, Bağdat, Diyarbakır ve tekrar Bağdattadır. Bağdattan İstanbul'a da zahiren azledilip, fakat hakikatte hükümet reisliğine geçirilmek üzere getirilmiş bulunuyordu. Çünkü saltanatının ilk yıllarında mevcut ricale karşı daimî müfrit bir emniyetsizlik içinde yaşayarak mütemadiyen sadrazam ve Başvekil değiştiren Sultan Hamid, Abdurrahman Paşanın uzun müddet kitabetine bulunduktan sonra mabeyine girmiş olan Nişli Mahmut Beyden senasını duyduğu bu paşayı da denemeğe karar vermiş bulunuyordu. Nitekim İstanbul'a celbinden bir sene geçmemişken ve kısa bir Umur-u Nafia Komisyonu âzâlığından sonra, onu küçük Said Paşa yerine Başvekil tayin etti. Fakat Abdurrahman Paşa o vakte kadar bulunduğu hizmetlerde gavsiretil, dirayetli ve affız bir zat olduğuna göstermiş olmakla beraber, 93 Harbinin ortaya attığı buhranlar henüz vahametlerini muhafaza ettikleri sırada hükümetin başına geçecek iktidara sahip olmadığı, İstanbul'da, dış siyaset meselelerinin de yabancısı olduğu muhakkak, bu tayinin isabetsizliği âşikardı. Bizzat Paşa Başvekilliği kabulde evvelâ itizar etmiş, geçen günler de bu itizarın haklılığını göstermişti. Bu sebeple, Mısır'daki vaziyet vahamet kesbedip Abdurrahman Paşanın oraya asker yollararak âşâyışı temin etmek hususundaki noktalı nazarının kabul edilmemesi üzerine vâkı istifasını Sultan Hamid kabul ederek selefi Said Paşayı tekrar Başvekilliğe getirecek, Abdurrahman Nureddin Paşanın Başvekil reddi bu suretle 2 ay 10 günden ibaret kalacaktır.

Paşa bundan az sonra Kastamonu Valiliğiyle ve yarı sürgün bir halde İstanbul'dan çıkarılıp 1891 de Aydın'a, 1893 te de artık hakkındaki hoşnutsuzluk tamamiyle zail olmuş olduğundan İstanbul yolu üzerinde oluşu sebebiyle Sultân Hamid'ce en emin ricalin tayin edildikleri Edirne Valiliğine nakledilmiş, 1895 teki vükela tebeddülü sırasında ise Adliye ve Mezahip Nâzirliğiyle İstanbul'a getirilmiştir.

1908 de İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar fasılasız devam eden bu Nâzirliği Abdurrahman Paşanın siyasi hayatındaki en parlak devreyi teşkil etmektedir. Paşa jurnalcılardan pervasız hareket etmiş, mahkemelerin tesir atmadı kalmaması ve hâkimlerin dürist hareket etmeleri hususunda büyük bir gayret sarfetmiştir. 1901 de sadrazam Halil Rifat Paşanın ağır surette hastalanması üzerine de Meclisi Vükela'ya riyasetle sadaret işlerini çevirmeğe memur edilip sadrazamın ölmüyle sadaretin kendisine teklifi üzerine de Bâb-ı Ali'nin elinden alınmış selâhiyetlerin iadesini şart koşması hasebiyle padişahın bir kere daha Küçük Said Paşa kendisine tercih edilmiştir. Bu cesurâne hareketi rağmen Abdurrahman Paşa dediğimiz gibi nâzırlık mevkiini rejimin sonuna kadar muhafaza etti ve hakkındaki teveccüh ve emniyetin bir eseri olmak üzere oğullarından Arif Hikmet Bey'e (Paşa)

Abdurrahman Nureddin Paşa

de padişah bir kızını verdi. Abdurrahman Paşa 10 Temmuz inkılabını takip eden coşkunluklar esnasında çekingen bir tavır takınıp hürriyetperverlik nümayişlerine kalkışmayacak, yine sadarete gelmiş bulunan Said Paşa bir kaç gün sonra kabinesinde tadilat icra ederken Adliye Nezaretinden Meclisi Vükela memuriyetine nakledilip Kıbrıslı Kâmil Paşa kabinesinin de dışında bırakılacak, bundan bir müddet sonra Sultan Hamid'ce teklif edilen âyanlığı aa kabul etmiyerek ömrünün bakiyesini mutlak bir inziva içinde geçirecekti.

Abdurrahman Paşa taşrada doğup yetişmiş ve ömrünün en büyük kısmı vilâyetlerde geçmiş bulundugundan, telâffuzunun bozukluğu İstanbul'da nükte ve istihzalarla yok açmış, vekarında taazzuma vardığı da daima söylenmiştir. Kuvvetli Arabî ve Farsî bildiği gibi kırkından sonra her okuduğunu anlayacak derecede Fransızca öğrendiği de yakınlarınca ifade olunmussa da kalemlinden çıkmış yazılarda ifade bozukluklarına rastlandığı da bir halikattır. İffet ve istikamette de, kırk yıllık bir vezir olup hayatında nezahet ve itidali iltizam etmiş bulunmasına rağmen son senelerinin âdeti zaruret içinde geçmiş bulunmasıyla sabittir.

ABDURRAHMAN PAŞA, Kadı (Ölm. 1808) — III. Selim devrinin en mühim ricalinden ve ilmiye mesleğinden yetişme olup vezirliğinden önce kadılıkla bulunduğu için Kadı lâkabıyla maruftur. Şeyhülislam Mînkari zade ahfadından olup ulemadan Mehmet Efendi isminde birinin oğludur. Kayseri Kadısı olduğu sırada amcası ve Bozkır kazasında Madeni Hümayun Müdürü Ali Efendinin ahaliye katli üzerine naiplikten istifa ederek bu cinayeti işleyenleri cezalandırmak üzere Devletten müsaade istemiş, muvafakat üzerine topladığı kuvvetle buna muvafak olması Devleti dikkatini celbederek kendisine Mirimiranlık bu madenin nezareti, ayrıca da Alâiye ve İçel Mutasarrıflığı verilmiştir. Ehliyetini bu mevkiye derhal gösterdiğinden Vezarette Konya Valiliğine naklolunarak Mutasarrıflığa da henüz pek genç, iddiaya göre on üç yaşında bulunan oğlu Abdullah Bey Mirimiranlık tayin edildi. Kadı Abdurrahman Paşanın Konya gibi bir merkezde sahip olmasından korkan düşmanları ve karışıklık unsurları kendisinin şehre girmesine hırs ve inatla karşı koymakla beraber, Paşa bu mukavemeti mağlup edip Konyayı ele geçirecek, 200 kişiyi idam ile sükdnu tesis edip III. Selim devrinin sonlarına kadar burada bir Hidiv şeklinde valilik ederek muntazam bir ordu teşkil edecek, uhdesine Anadolu Valiliği tevcih olunacaktır. Sırp isyanının gelişmesiyle muvazi olarak nizamıszlıkların Rumelinde yer yer artması ve Rusya ile harp ihtimalinin ufuklarda belirmesi üzerine, Paşa Padişah'a o taraflarda Nizami Cedit teşkilâtını vücuda getirmeye memur edildi ve 30 bin kişilik bir ordu ile Anadoludan gelip Rumeli'ne geçti. Fakat Rumelinde mevcut olup Sultan Selim'in zaafı ve hakiki vaziyeti sezemeyip etrafındaki düşmanlarını görememesi sebebiyle artan muhalefeleri Abdurrahman Paşanın bastırmasına imkân bırakılmadı, Silivri ile Çorluda iyi karşılanmadığından korkarak Padişah kendisini geri çağırıp yine Konyaya yolladı. Kadı Abdurrahman Paşa, IV. Mustafa'nın karışıklıklar içinde geçen saltanat ayları esnasında o taraflarda vaziyette hâkim kalmış ve kendisine dokunulamamıştı. II. Mahmud'u tahta çıkartıp Sadarete geçen Alemdar Mustafa Paşa, onu İstanbul'a getirtti ve açmak istediği ıslâhat devrinde kendisine büyük bir rol vermek istedi. Alemdar, II. Mahmud'un pek büyük bir teassürle karşılığını ve bütün kuvvetiyle önlemeye çalıştığını söylemek kaabil olmayan bir yeniyeri ayaaklanmasında geçti olduktan sonra ihtilâl selleri her tarafı kaplayınca, bu genç Padişahı Kaptan Derya Abdullah Ramiz Paşa

ile Abdurrahman Paşanın kuvvetlerinden istifadeye teşebbüs etmiş, rivayete göre Paşa yenicilerle tahta çıkarılmasından korkulan sabık hükümdar IV. Mustafa'nın ihtilâlin en tehlikeli görüldüğü sıralarda boğdurulması işine de filen yardım etmiştir. Fakat Sultan Mahmud'un âsî yenicileriyle bir türlü başa çıkamaması üzerine onların en çok dış bileedikleri kimseler arasında bulunan Kadı Abdurrahman Paşa 18-tanbuldan kaçıyıp ve oğlu Abdullah Paşanın sancağına gidip topladığı iki bin kişilik bir kuvvette Alâiye kalesine kapanyordu. Ocaklının hükmü altında bulunan devlet de Tekke mütesellimi Hacı Mehmet Aşayı kendisini ele geçirmeğe memur ettiğinden, bu ağa on bin askerle Alâiye kalesini kuşattı ve altı aylık bir mukavemetten sonra ele geçen Kadı Abdurrahman Paşa oğluyla birlikte idam edildi.

Abdurrahman Paşanın III. Selim devrinde Tanzimatı Hayriyyeye taraftar bulunmuş valiler ve hattâ bütün rical arasında en kudretli ve dikkate lâyık olanı bulunduğu söylenebilir. III. Selim dalkavuklarının emirleri altında iş gören bir takım Sadrazamlar kullanacak ve sonunda en büyük düşmanlarına kendisini teslim edecek yerde bu Veziri Sadarete getirmiş olsaydı, fecî âkıbetine muhakkak ki uğramazdı. II. Mahmud'un Paşayı koruyamamış ve neticede kendisine kıymış bulunması da, şüphesiz ki büyük hatâsı, hiç değilse talihsizliği olmuştur.

ABDURRAHMAN SÜREYYA EFENDİ, Mîrdevhî zade (Ölm. 1904) — II. Abdülhamid devri muharrirlerinden bir zat olup edebiyat bahislerinde bir iki eseri vardır. Süleymaniyeli bir aileye mensup bulunup Bağdat'a doğmuş, tahsilini İstanbul'da ikmal ederek vilâyetlerde küçük memuriyetler ifa etmiş, bundan sonra payitahta dönüp Ceridat Askeriyede başmuharrirlik yapmış ve Darülmualiminde arapça ve farsça okumuştur. Bu iki lisani iyi bildiği gibi bir miktar da fransızca'ya âşina idi ve 1890 da Lizbon'da toplanan Şark Dilleri Kongresine iştirak etmişti.

Recaizade Ekrem Beyin Talimî Edebiyat dercesinde zamanı için mühim ve müessir olmakla beraber, aynı vadiide Mîzan-ül-belâgat ve Belâgatı Osmanîye isiminde iki eseri, ayrıca Cevdet Paşanın Belâgatı Osmanîyesini tenkid için yaz'mış bir kitabı ve arapçadan bazı tercümelere mevcuttur ki bu tercümelerin en mühimmi de Tunuslu Hayrettin Paşanın Akvem-ül mesallikinin tercümesidir.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ (1853 — 1925) — İkinci Meşrutiyet yıllarında defaatle nazırlıklarda bulunmuş, Büyük Millet Meclisine girmiş, tarihî eserleriyle tanınmış bir zattır ve Osmanlı İmparatorluğunun son vak'ânivisidir. İstanbul'da doğmuş ve ölmüş olup babası aslen Safranbolulu ve Tophane Müslirliğinde kalemlü mümevviyi Hasan Efendi isminde biridir. Abdurrahman Şeref Efendi Eyübün mahalle mektebinde başlayan tahsilini 1873 te Galatasaray Tıbbiyesinden mezun olarak bitirmiş ve Türkçe, coğrafya, istatistik, ahlâk ve bilhassa tarih öğretmeni olarak uzun yıllar yüzlerce ve hattâ binlerce genç okuttuğu gibi ilkönce Mahred aklâm ve 1878 de yeniden tektinde Mülkiye Mektebi Müdürü olup 1894 te Mektebi Sultani müdûrlüğüne nakledilmiş ve daha genç yaştaayken vezaret müstesna mülkiye rütbelerinin en yükseği olan bâla pâyesini ihraz etmiştir. Bu öğretmenlik ve mektep müdûrlüğü devresi 10 Temmuz inkılabıyla nihayet bularak efendi nâzırı vükela heyetine dahil bulunmayan Defteri Hâkânî Nezaretine tayin edilecek, âyan heyetinin teşkilinde bu heyete girecek, Kâmil Paşa kabinesinin son zamanında da bir müddet Marif Nâzir Vekili olup Paşanın sukutundan iki gün önce bu vazifesine nihayet verilecekti. İhtimal ki bu

sebeple Kâmil Paşayı istihlâf eden Hüseyin Hilmi Paşaca asaleten Maarif Nazırı yapıpı Tevfik Paşa kabinesinde de bu nezareti muhafaza ettikten sonra tekrar dışarda kaldı, Hakkı Paşa kabinesine giren Maarif Nazırlarının üçüncüsü oldu. Küçük Said Paşanın Hakkı Paşayı istihlâf ederek kurduğu ilk kabinede de mevkilini muhafaza ederek bundan sonra Birinci Cihan Harbi sonuna kadar hiç bir hükümete iştirak etmedi ve bir ara Meclisi Âyanda Birinci Reisvekilli oldu. Mütareke sırasında kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Evfak Nazırı, Ferit Paşanın ikinci kabinesinde Meclisi Vükelâya memur,

Abdurrahman Şeref Efendi

Abdurrahman Şeref Efendi Sultan Hamid'in mutlakîyet devrinden ikinci Meşrutiyete sarsınış intikal ettikten sonra pek çeşitli kabinelerde fırkacılık ithamlarına maruz kalmadan mutadil ve an'anelere riayetkâr, saltanat makamına da gayetle hürmetkâr bir şahsiyet halinde kalmıştı. Sultan Hamid'in hal'ı sırasında padişahın hal' hakaretine uğramayı feragat davetle hayışyetinin korunmasına taraftar olmuş, cülusunu müteakip VI. Mehmed'e intisap etmiş ve vekâilini seyrile VI. Mehmed'in Ahmet İzzet Paşayı istifaya sevk etmesinde müessir olmuş ve bir müddet Damat Ferit kabinesinde de bulunabildikten sonra Büyük Millet Meclisine iştirak ederek Cumhuriyetin ilânı işini kolaylaştıran mebuslar safında yer almıştır. Fakat siyasi hayatının bu seyrir veya inkışafını kendisinin maruf tâbiyle eyyam reisliğine hamletmemek, geçici şahsiyetlere ehemmiyet vermeyerek daha vatan hâdimi kalmak arzusuna maletmek daima doğrudur.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin ilmi hüviyetine gelince, ahlâk, coğrafya ve istatistik hakkında muhtasar kitapları bulunmakla beraber, şöhretini temin eden yazıları tarihi mevzuatlardaki eserleridir, ve itiraf etmek icap eder ki şöhretiyle bu kitapların ehemmiyeti arasında da bir tezat yok değildir. Pek mühim bazı eserlerinin bir yandında yazmış olduğu hakkındaki iddianın kıymeti olamayacağına göre, intişar edenler üzerinde duralım: Bunlar, **Fezleke-i Tarihi Devleti Aliyyel Osmanîye**, **Fezleke-i Tarihi Düveli İslâmîye**, **Zübde-tül-kıssa**, **Tarihi Devleti Osmanîye**, **Tarihi Asrı Hâzir** ve Cumhuriyet devrinde intişar eden **Tarih müşahabeleri** isimli eserlerdir. Bunların haricinde kitap halinde toplanmamış bazı makaleleri ve vak'anüvislikte selefî Ahmet Lütfi Efendi tarihinin son cildine yazdığı mufassal notları vardır. Şöhretini temin etmiş ilk eseri de 1896 da çıkan iki ciltlik **Tarihi Devleti Osmanîye**'si olup bu bir ders kitabı olmak a beraber havli tafsilâtı havi olup Osmanlı tarihini bir kaç devreye ayırarak her devre nihayetinde o devrenin medenî hayatı hakkında izahat ilâve ederek o sırada tarihçilerimizin henüz mutadları bulunmayan bir

usul takip etmiş, (**Tarih müşahabeleri**)nde yakın tarihimize ait değerli malûmat vermiş, Ahmet Lütfi Efendi tarihindeki zeyillerinde de son asır garp tarihi hakkında vukuf mahsulü tesrihler de bulunmuştur. Muhtelif makaleleri arasında Sultan Hamid'in hal'ine Topkapı sarayına, Alem ve Topkapı sarayına ait yazıları da zikre lâyuktur. Kendisi Ahmet Lütfi Efendiden sonra imparatorluğun vak'anüvisi tâyin edilerek bu sıfatı Cumhuriyetin ilânına kadar muhafaza etmişse de zamanın vekâilî hakkında Sultan Reşad'a takdim ettiği risaleler dışında bir şey yazdığı bilinmiş değil, o risaleler ele geçmiştir de değildir. Adı geçen padişahın cülusunu müteakip teşkil edilen Tarihî Osmanî encümeninin reisi olup bu sıfatı muhafaza ve encümenin —kaldı ki pek de mühim olmayan— ilmi mesaisini idare etmiş bulunduğu da ilâve edilebilir.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin verdiği eserlerin pek büyük bir değer arz etmediğini söylediğimize göre, tarihimizi yeni vesikalar sayesinde baştan başa yeni bir şekilde yazmış büyük bir müverrih olduğunu iddia etmeğe tabii kalkışacak değiliz. Bununla beraber, bütün tarihte ve bilhassa Osmanlı tarihinde mühim bir bilgiye sahip, bir müverrih için pek ciddi bir vasıf teşkil etmek üzere ehemmiyetiz teferrüatı atıp esaslî hatları tesbitte mahir, aynı zamanda bilfiil mühim hükümet mevkilerinde bulunmuş olmak sayesinde siyasetten vukufia bahsetmeğe ve mühim çehreleri bîhakkın tasvir ve tarife kaadirdi. Bâb-ı Âli dilinin en rahat ve ko'ay okunabilir tarzıyla, canlı ve akıcı bir üslûpla yazısı da kıymetini arttıran bir mazhariyettir. Bu itibarla da, noksanlarla dolu olan edebiyat tarihlerimizin kendisini almayışlarına ne derecede hayret edilse yeridir.

ABDÜRREZAK BEY, (Bedirhânî'lere bkn.).
ABDÜRREZAK EFENDİ (Abdi Efendiye bknk.).

ABDÜRRAHİM EFENDİ (1894 — 1952) — II. Abdülhamid'in olgunluk çağına erişmiş oğullarından beşinciisi olup annesi Peyveste kadındır. Yıldız sarayında doğmuş, 10 Temmuz inkılabını müteakip askeri mektebe verilmiştir. Hal'edildiğini kendisine tebliğ eden heyeti babası kabul ettiği sırada yanında bulunup heyetin kararı tebliği esnasında hukukîlarla ağıladığı hikâye edilmiştir. Sultan Hamid'in beraberinde Selâniğe gitmiş ve muhafazaya memur zabıtlardan bir müddet ders almışsa da muntazam tahsil görmesi için bilâhare İstanbul'a getirilmiş ve Harbiye Mektebini bitirdikten sonra Almanya'ya gönderilerek askeri bilgilerini arttırmıştı. Topçu sınıfına mensuptu ve Birinci Cihan Harbinde Filistin cephesindeki hareketlerde muvaffakiyetli hizmetleri vardır. Bununla beraber, Sultan Hamid şehzadesi olduğu gibi Enver Paşanın aldığı Süleyman Efendi kızı Naciye (sultanın) evvelce nişanlısı bulunması, kendisini menkûb sayılacak bir vaziyette bırakmamış değildir. Buna mukabil, VI. Mehmed'in cülusun-

Abdurrahman Şeref Efendi'nin nisbeten gençlik fotoğrafı

Abdurrahim Efendi'nin çocukluğu ve gençliği

da bu padişahın tek erkek evladı pek küçük olduğu için Abdurrahim Efendi ehemmiyet ve itibar kazanmış, cülusun Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükümdarlarına tebliğine memur heyetin riyasetini ifa ettiği gibi Anadolu'da Türklerle gayrimüslimler arasındaki münafetleri izaleye memur bir nasihatçı heyete de riyaset etmiştir. Dürüst ve zeki bir şehzade şöhretine sahipti, saltanatının ilgası sırasında, hilâfetin Osman oğulları arasında en ehle verilmesi kararlaştırıldığında ezici çoğunluk son veli-ah Abdülmecid Efendi'yi seçtiği sırada, Abdurrahim Efendi de üç rey almıştı.

Cumhuriyetin ilânı üzerine hânedanın bütün âzâsı gibi memleket dışına çıktı ve Mısır prenslerinden Abbas Paşanın kızı olup kendisiyle Mütareke esnasında evlenmiş bulunduğu haremni de bir müddet sonra tatil etti. Abdurrahim Efendide zekâ ve cidiyetine rağmen, bazı asabi haller mevcut olup, hatâta bu yüzden ziyadesiyle sevdiği pederini Selânikte izâç etmiş olduğu da söylenir. Sürgünde geçirdiği uzun yıllar esnasında zamanının bir kısmı, rivayete göre sıhhat yurtlarında kapalı geçmiş ve Pariste vuka gelen intiharının fakru zaruretten ileri geldiği söylenmiştir.

Erkek evladı dünya gelmeyip Selçuk (sultan) isminde bir kızı olmuştur.

ABDÜRRAHİM PAŞA (Ölm. 1829) — II. Mahmud devri ricalindendir. Belgrat Muhafızlığı, Posna Valiliği, Rusçuk ve Şumnu Seraskerliği gibi vazifelerde bulunmuş, Anadolu'da da hizmet etmiştir. 1826 da vezaret ihraz etmiş, Edirne'de mazul olarak ölmüştür.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ (1853—19?) — Rusya Türklerinden olup islâmlar arasında birlik kurmak gayesini gütmüş ve bu birliğe imparatorluk Türkiyesini olduğu kadar Cumhuriyet Türkiyesini de tabii merkez görerek faaliyet ve hareketlerini buna göre ayarlamış olmak bakımından bu kitapta tabii bir yere sahiptir. Aslen Hukandî bir aileye mensuptur. Sibirya'da doğmuş, gençliğinde imparatorluğa gelip tahsilini Mekke ile Medine'de bitirdikten sonra İstanbul'a gelmiş, Ahmed Vefik Paşa ve Namık Kemal gibi âlimler ve hürriyetseverlerle tanışıp kendilerinden bir çok şey öğrendikten sonra Rusya'ya dönmüş, orada yeni usul mektepler açmış ve müslüman Türkleri Türkiyeye göç etmeğe teşvik ederek yüz bine yakın muhacir yolla-

mağa muvaffak olmuş, bir müddet de Avrupa memleketlerinde dolaşarak görgü ve bilgisini arttırmıştır. 1905 te Rusyada Meşrutiyetin kabulünden sonra müslümanları uyandırıp birleştirmek üzere daha serbest bir faaliyette bulunmak imkânını elde etmişse de, Rusya Meşrutiyetinin ömrü uzun sürmediğinden Japonya'ya geçmek zorunda kalmış, orada (Büyük Asya) isimli bir siyasi cemiyetin kurulmasında rol oynamıştır. 1908 de Osmanlı İmparatorluğunda Meşrutiyetin iadesi üzerine İstanbul'a gelerek Türkleri ve islâmları birleştirmek üzere bir çok mesai sarfetmiş ve 1908 den 1933 e kadar en çok zamanını Türkiyede geçirmiş. İkinci Cihan Harbinin başlamasından sonra Japonya'ya gidip yerleşerek uzun ve hareketli ömrünü orada ikmal etmiştir.

Abdürreşid İbrahim Efendi pek velûd bir kalem sahibi olup Rusyadaki nesriyatına müvazî olarak (Basiret) gazetesinden bu yana memleketimizde bir çok gazete ve mecmuade makaleler yazmış ve (Alemlî İslâm) isimli iki ciltlik büyük bir de seyahatname neşretmiştir.

ÂBİD EFENDİ, MEHMED ÂBİD (Doğm. 1904)

— II. Abdülhamid'in olgunluk çağına erişmiş yedi oğlundan en küçüğü olup annesinin ismi Naciye Hanımdır. Yıldız sarayında doğmuş ve babasının hal'ıyla Selâniğe gönderilip Allatini köşküne kapatılmasında annesiyle birlikte kendisine refakat ederek 1913 e kadar bu şehirde kalmış ve okuyup yazmayı köşkte muhafız subaylardan öğrenmeğe başlamış. Balkan Harbi sırasında babasının Selânikten İstanbul'a getirilişinde de beraber gelerek onun 1918 de ölümüne kadar Beylerbeyi sarayında mahbus hayatı sürmüştür. Tahsilinin muntazam ve itinalı olabilmesi sâkit hükümdarın en büyük emeli ve bu en küçük evlâdının Beylerbeyi sarayında şüneti herhalde son sevinci olmuştur. Âbid Efendi, Mütareke devrinde Harbiyeye devam ederek subay diploması almış ve Cumhuriyetin ilânıyla hânedan âzasının hudut dışı edilmeleri üzerine dirayetli bir kadın olan annesiyle birlikte Fransa'ya gitmiştir.

Pariste hukuk tahsilı yapmağa muvaffak olarak daha sonra Arnavut Kralı Ahmed Zog'unun hemsirelerinden bir prensesse evlendiği ve bu kralın sukutuna kadar Arnavutluğun Paris işgüderliğini ifa ettiği, yeğeni Abdülkerim Efendi'nin (bu kelmeye bk.) vefatından sonra Türkiyada müstaklil bir Müslüman devletin kurulması hususunda kendisi etrafında da bazı hareketlerde bulunulduğu ve nihayet Arnavut Prensesiyle —talakla neticelenmiş— izdivacından evladı dünyaya gelmiyen Âbid Efendi'nin babası saltanat sürmüş Osmanogullarının artık sonuncusunu teşkil etmekte bulunduğu ayrıca ilâve edilebilir.

ABİDİN PAŞA, DİNO (1843-1907) — II. Abdülhamid devrinin bütün imtidadı müddetince mühim dahillî hizmetlerde

Abidin Paşa

ve kısa bir zaman Vükelâlıkta bulunmuş, aynı zamanda bazı eserler yazıp tercüme etmiş bir Vezirdir. İrkan Arnavuttur, Cenubi Arnavutlukta Prevezinin Dino isimli maruf ailesine mensuptur ve Ahmed Dino Beyin oğludur. Prevezde doğmuş, bir çok zadeğân evladı gibi silâhşoriukla saray hizmetlerinde

metine girerek sonra kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuş, Borsa komiseri olmuş, 1877 de Rusya'ya mağlûbiyetimizin neticelerinden olarak Epir hududunun Yunanistan lehinde taddil mecburiyeti baş gösterince, bu mak-satla Yanyada bulunan komisyounun reisliğini ifa etmiştir. Bundan sonra Diyarıbekir, Mamuretülâziz ve Sivas vilâyetleri İslahat Birinci Komiseri olmuş, 1879 da Sivas ve onu takiben Selânik Valiliklerine getirilmiş, 1880 de ve Cenanzade Kadri Paşa Başvekâleti ihraz ederken kendisi de Vezaret tevcihi ile Hariciye Nezaretine getirilmiştir. Hariciye Nazırlığı, Rumeli hudutlarının Yunanistan ve Karadağ lehinde taddiline Arnavutların muhalefetlerinin dev-letçe hoş görülüp teşvik edildiği sırada vukua gelmiş bir keyfiyetti, tabiidir ki diplomasideki ehliyetinin bir neticesi değildi. Zira Âbidin Paşa, Hariciye hizmetinde bulunup bir tecrübe görmemiş olduğuna gibi, 93 Harbinin patlamasında müessir olmuş nümâyişlere de katılarak siyasetteki bilgisizliğine ayrıca delil vermiş bulunuyordu.

Kadri Paşa üç ay sonra Başvekâletten ayrılınca Âbidin Paşa da Adana Valiliğiyle İstanbuldan uzaklaştırılmış ve 1885 de tekrar Sivas, 1886 da Ankara ve 1894 de Cezayir Bahrişefid Valiliğine tayin edilip bu son valilikte hemen ölümüne kadar kalmıştır. Vefatı sırasında Yemen islahatının müzakeresi için merkeze celbedilmiş bulunuyordu. Sultan Hamid Âbidin Paşaya emniyet etmiyerek faraza bomba ile kendisine yapılmak istenmiş suikastta parmağı bulunduğuuna rivayete göre bir ara hükmedecek kadar hakkında suizanna düşmüş, bununla beraber onu daima hoş tutmuş ve iş başında bırakmıştır. Afif ve gayretli bir zat olan Âbidin Paşa'nın bulunduğu vilâyetlerde her hangi bir şikâyet meydana vermiyerek düğün bir idare kurmağa muvaffak olduğunu ve bazı imar hareketlerinde de bulunduğunu ilâve etmek lâzımdır.

Yaza ve fikir adamı sıfatıyla hüviyetine gelince, kendisi Türkçe ile Arnavutçadan ayrıca Arap ve Fars dilleriyle Rumca ve Fransızcaya âşina idi. Rumcaya bu lisanda şiirler yazacak derecede bildiği gibi Arap ve Farsîsi de kuvvetliydi. Mesnevî'yi Türkçeye çevirmiş ve tercümesinin birinci cildi şerhli olarak çıkırmış. **Kasided Bûrde** şerhi ve diğ-er bazı dîni ve tasavvufî eserleri vardır. Borsa Komiseri bulunduğu esnada da o zamana kadar yapılmış Osmanlı istikrazları hakkında kıymetli malûmat veren bir eseri neşredilmiştir.

Âbidin Paşa'nın Rasih Bey isminde ve Divan: Muhasebat Reisliğine kadar yükselmiş bir oğlu olup onun oğlu Âbidin Dino da yeni ressamlarımızın seçkinlerindendir. (Dino kelimesine bk.).

ABİDİN DAV'ER (Dav'er bkn.)

ABİDİN ÖZMEN (Özmen'e bkn.)

ABRAHAM PAŞA, KARAKÂHYA (1833-1918) Osmanlı İmparatorluğuyla Mısır Hıdivliği arasındaki münasebetlerde mühim ve şemati bir rol oynamış bir Ermeni Veziridir. Babası Kığork Mısır sarrafı olup kendisi İsmail Paşa'nın Mısır Valiliğini ihrazında İstanbul Kapı Kâhyalığı elde etmiş ve Mısır Valiliğinin Hıdivliğe kalbiyle imtiyaz ve selâhiyetlerinin tevsi hususunda Padişahla mühim ricalin muvafakatlerini elde etmek üzere İsmail Paşa'nın da-ğıttığı paraları takdim etmek ve neticeleri kopar-

mak hususunda büyük bir maharet göstermiştir. Elde edilmesi gerekli ricale binlerce lirasına tavla oynayıp yenilmeğe kadar çeşitli usulleri bulunduğu söylenilmiş hikâyelerdendir. Sultan Abdülâziz dev-

rinde vezarete erişen Abraham Paşa bir müddet Meclisi Vükelâya memur edilmiş, Abdülâziz'in halinden ve İsmail Paşa'nın kötü duruma düşmesinden sonra Mısır'a alâkasını tamamen keserek birinci meşrutiyette teşkil edilen Ayan âzasına katılmağa muvaffak olmuş, bütün Abdülhamid devrinde Şûrayı Devlet Mâlikiye Dairesi âzası halinde kalıp hiç menkûpluk çekmediği gibi malûm olduğu vechile Ayanlı kaydıhayatla olduğundan 93 heyetinden sağ kalmak başka iki zatla birlikte İkinci Meşrutiyetin teşkil hayatına da Birinci Cihan Harbinin sonlarına doğru ölümüne kadar iştirak etmiştir. Şu kadar ki bu iştirakin en küçük bir tezahürü yoktur.

Buna mukabil Abraham Paşa uzun yıllar İstanbulda hayatının dedebesiyle meşhur bir şahsiyet olmuştur. Boğaziçinin iki tarafından karadenize kadar uzanan kollar hâlâ kendi ismini taşımakta olup çapkınlıkları ve bu vâdideki cömertlikleri hakkında da türlü hikâyeler yıllarca dillerde gezmıştır. Bu cömertliklerden dolayı da son zamanlarını nisbeten muzayaka içinde geçirdiği söylenir. Kendisinin Şûrayı Devlet ve Ayan âzalıkları pek uzun sürmüştü de İsmail Paşa'nın rüşvet âletliğinden başka devlet işlerine karşı her hangi bir alâka göstermemiş, bütün ömrü boyunca rahat ve zevkli ömür sürmekten başka bir gayesi olmamış. Ermeni milliyetçiliğine karşı da bundan dolayı lâkayt kalmıştır. İrfan itibariyle de tamamen basit bir adamdır.

ABBREYAYA MARMARALI (Marmaralı'ya bk.)

ABUK, ABUK AHMED PAŞA (1859-1923) — İkinci Cumhuriyetin mütareke devresinde Nazırlıklarda bulunmuş bir askerdir. Çerkes olup Kafkas zadenândan bir aileye mensuptur. Askerî tahsil gördükten sonra II. Abdülhamid devrinde Atâşemiliterlik etmiş, muhtelif vazifelerde bulunup Ferikliğe kadar yükseldikten sonra Meşrutiyetten sonra Kolordu kumandanı olmuş, 1912 Balkan Harbine iştirak ederek ordunun Çatalcaya çekilişinde bir müddet Şark Ordusu Kumandanı vekillikinde bulunmuş, bu sıradaki bazı hareketleri de İttihat ve Terakkice hoş görülmemiştir. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığında tekaüde sevk edildiği ve tam bir menkûpluk içinde bir müddet Şamda ve Eskişehirde Mütarekeden sonra Damad Ferid Paşa'nın ikinci kabinesinde Harbiye, Dördüncü kabinesinde Nafia Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti Vekâletini ifa etti, Ali Rıza Paşa kabinesinde tekrar Nafia Nazarı oldu.

Büyük bir iktidar ve ehliyete sahip olarak tanınamamakla beraber ciddi ve afif bir zattı.

Abraham Paşa

ABUD EFENDİ, MEHMED (1839-1917) — Geçen asrın sonlarından ölümüne kadar İstanbul ticaret hayatında büyük bir rol oynamış ve henüz

Mehmed Abud Efendi

Hristiyan tüccarların tahakkümü altında bulunan iş âleminin bu tahakkümden kurtarmağa çalışmış bir zattır. Mustafa Abud isminde ve Halepten Şama göçmüş birinin oğlu olup Şamda doğmuş ve daha yirmi yaşında yokken, elinde pek ufak bir sermaye ile İstanbul'a gelerek ticaret hayatına atılmış, ithalat ve hira-

cat işlerinde büyük bir başarı göstererek 1884 de İstanbul Ticaret Odası Reisi seçilmiş ve bu mevkii ölümüne kadar muhafaza etmiş, bir çok hayır işlerinde de hizmet ve gayreti geçmiştir. Başta Beyoğlundaki Suriye Carsısı gelmek üzere İstanbul'da mühim binalar yaptıran bu Abud Efendi'ye Büyük Abud Efendi, küçük biraderi keza de Küçük Abud Efendi denirdi.

Sultan Abdülhamid tarafından Mehmed Abud Efendi'ye Balâ rütbesi verilmiş ve kendisi rical sırasına katılmıştı.

ABDÜL BEY. Bu madde bir zuhûl eseri olarak (Ab) sırasındaki yerini alamamış, maalesef zeyle kalmıştır. Özür dileyerek bildiririm.

ACZI, MÜRİDZADE MUSTAFA ACZI EFENDİ (1805 - 1866) — Tasavvuf edebiyatı müntesiplerinden olup şahsiyeti itibariyle de pek cazip bir şairdir. Edremit ve havalisinde derebeyliği etmiş bir ailenin son reisiydi. Gayetle zalim bir adam olan ve halkı yıllarca kasıp kavuran Mürîdzaade Mehmed Aga'nın oğludur. Onun ölümü üzerine genç yaşında ve II. Mahmud devrinde yerine geçirilirken, babası tarafından biriktirilmiş bütün serveti devlete vermiş, halka zulüm değil hükmetmek de mizacına uygun gelmediğinden pek az sonra nefisini tahsil ve ibadete vakfetmek üzere ağalığı bırakıp bir tekke de mürîdlik hayatı geçirmeyi tercih etmiştir. Bir zaman Midilli ve daha sonra İstanbul tekkelerinde şeyhlere intisap etmiş ve Aczi mahlûsı ile şiirler yazmıştır. Son zamanlarında evliyalığına hükmedildiği ve öleceğini daha evvel âşinalarına bildirip kendilerini «Büyük alaya» davet ettiği söylenir. Edremitte ölmüş ve divanı 1873 de **Enderun Tarihî** sahibi Tayyar Zade Ahmed Ata Bey tarafından bastırılmıştır. Şiirleri dîni vâdide kosmalar ve ilâhileri olup içlerinde samimiyetleri çok müessir olanları vardır.

ADALI HALİL (1871 - 1927) — Son asırda şöhret bulmuş Türk pehlivanları arasında Koca Yusuf'tan sonra belki en namlısı olup Edirne'de Adalı

Adali Halil

de edip güreşle alâkalanırlarca kendisine (Türk Arslanı) ismi verilmiştir.

Edirne'de Kasımpaşa camii önündeki mezarının Kırkpınar güreşleri başlamadan pehlivanlar tarafından merasimle ziyareti âdet olmuştur. Güreşlerinde rakiplerini yenmek üzere kuvvetinden usulere muhalif şekilde faydalandığı, o kadar ki Amerikada güreştiği bir sırada bir pehlivanın üzerine çıkıp kaburga kemigini kırdığı için seyirciler tarafından linç edilmesine ramak kaldığı da hikâye edilir.

ADALAN, ŞEVKET (Doğm. 1901) — Cumhuriyet devrinde ve Cumhuriyet Halk Partisine mensup hükûmetlerde Vekillikte bulunmuş bir zattır. İzmirde doğmuş ve orta tahsilini orada ikmal ettikten sonra Mülkiye Mektebini bitiren bir müddet Nahiye Müdürlüğü etmiş, sonra Divanı Muhasebat ve Maliye hizmetlerinde bulunarak bu Vekâlette Umum Müdürlüğe yükselmiş, varlık vergisi sıralarında İstanbul Defterdarlığını işgal ettikten sonra Maliye Vekilliği Teftiş Heyeti Reisi iken 1946 da, sekizinci devrede İzmir Milletvekili olmuş, 1947 de de Başbakan Recep Peker'in çekilmesinden bir kaç gün önce Kabinesinde icra ettiği taddil sırasında Ziraat Vekilli, Peker'i istihfad eden Hasan Saka'nın Kabinesinde Gümrük ve Tekel Vekili olmuş, Maliye Vekilli Halit Nazmi Kışmır'ın vefatı üzerine de bu Vekâleti işgal ederek 1949 da Şemseddin Günaltay'ın teşkil ettiği Kabinede Bayındırlık Vekâletine seçilmiştir. 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi mağlûp olduğu sırada kendisi de seçilmediğinden Vekillikle beraber Meclisten de ayrılan Şevket Adalan, hâlen İzmir Cumhuriyet Halk Partisi Başkan'dır. Birini fevkalâde kısa bir müddet için işgal ettiği üyâ Vekâlet mevkilinde bulunduğu sırada hücum veya senayî davet edecek bir hareketi duyulup bilinmemiştir.

ADİL BEY, ÖMER (1868 - 1932) — İkinci Meşrutiyette Cumhuriyetin ilk zamanlarına mensup bir ressam olup İtalyada tahsil etmiş ve İtalyan klâsik ressamlarının eserlerine meclûp olup onları taklid etmek istemiştir. (İnas Sanayil Nefise Mektebi Âlî-si) nâmîyle ve saltanat devri sonlarında tesis edilmiş mektebin müdürlüğünde bulunmuştur. Eserleri arasında kompozisyon ne'inde levhalar da vardır. Fakat klâsik resme sevgisiyle beraber, empresyonizm tarzında da çalışmamış değildir. Hattâ, en güzel eseri, bir tarzda vücûda getirmiş olduğu ve Dolmabaçe resim galerisinde bulunan (Adadan) isimli peyzaydır.

mevkilinde doğduğu için Adali diye şöhret bulmuştur. Kara Mehmet isimli bir pehlivanın oğludur. Zamanında pek meşhur olan Alipo pehlivan tarafından yetiştirilmiş ve 1.98 boyu ve 130 okka kadar gelen ağırlığı da karşısına çıkarları yenip kirmasında ihtimal ki ayrı bir âmil teşkil etmiştir.

Kırkpınar güreşlerinde 18 yıl başpehlivanlığı muhafaza etmiş, Avrupa ve Amerikaya yaptığı seyahatlerde de büyük başarılar elde etmiştir.

Adil Beyin (Ada'dan) isimli levhası

ADIL BEY (Hacı-ARDA) (Arda'ya bkn.)

ADIL BEY, TAŞÇIZADE (Ölm. 1924) — İkinci Meşrutiyetin mübareke devresi esnasında Vukelahtıkta bulunmuş olanlardandır. Tanzimat devrinde Maliye Nazırlığı ettikten sonra 1902 de ve en eski Vezir olarak ölen Taşçizade Tefvik Paşanın oğludur. Hukuk tahsili gördü II. Abdülhamid'in son zamanlarında süratle terakki ederek balağa yükselmiş, Sadaret Mektupçusu o up rical arasına girmişti. Bilâhare Âmedî ve 10 Temmuz inkılâbından kısa bir müddet sonra, Hakkı Beyin (Paşa) Dahiliye Nazırlığı sırasında Nezaret Müsteşarı olmuştur. 31 Mart vakası üzerine kurulan Tefvik Paşa Kabinesinde ve Rauf Paşanın asaletle tayinine kadar üç dört gün Dahiliye Nazır Vekillliğinde bulunmuş ve Adana kitalı o zamana tesadüf etmişti. Adil Bey daha sonra Sadaret Müsteşarlığına tayin edilip 1913 de Salt Halim Paşanın Sadaretini müteakip Defteri Hâkânî Eminliğiyle Babılâden uzaklaştırılmış ve Eminlikte uzun müddet kaldıktan sonra 1919 da Damad Ferit Paşanın Tefvik Paşaya halef olarak Sadareti ihrazla üstüste kurduğu Kabinelerin üçüncüsünde Dahiliye Nazırı yapılmıştır. A'î Fuat Beyin (Görüp İstiklaklarım) eserinde söylendiğine göre de, bu Kabinenin sukutundaki âmillerin birini teşkil etmiş, bu maksatla VI. Mehmed'in huzuruna çıkarak Kabinedeki sarıklı âzanın tahakkümlemlerinden şikâyet ettikten sonra Padişah, Ali Fuat Beye keyfiyetten (Bu adam Sadrazam olmak istiyor.) suretinde bahsetmiştir. Yine Ali Fuat Beyin kitabında Adil Beyin Dahiliye Nazır Vekillliği sırasında Hareket Ordusu meydana yokken olacaktaki tahminle Sultan Hamid'i iskat etmeyi nasıl tasarlamış olduğuna ait bir hikâyesi vardır ki, tarih diye masal ter-tip edenlerin pek hoşlarına gidecek mahiyettedir.

Adil Bey zeki ve çalısın ise de ziyadesiyle haris ve hareketlerini ayarlamakta âciz bir adam olduğu için bulunduğu işlerde bir muvaffakiyeti görülmiyerek 2 buçuk aylık Dahiliye Nazırlığından sonra yeniden iktidar mevkiine gelememiş, 150 likler listesine girmek felâketine de uğrayarak vatan dışında ölmüş ve cenazesi sonra memleketine getirilmiştir.

ADİLE HANIM (Kraliçe Ölm. 19?) — Tanzimat devrinin büyük Devlet adamı Mustafa Reşit Paşanın dördüncü oğlu Mazhar Paşanın kızı ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyanla kendini Hicaz Krah ilân eden Hüseyin'in haremidir. İstanbul'da doğ-

muş ve II. Abdülhamid saltanatının ortalarında şerife henüz Şürayı Devlet Tanzimat Dairesi Âzası ve Bey bulunduğu sırada varmıştır ki o esnada Hüseyin akrabasından bir Serife ile evliydi ve bu Şerifeden bilâhare Hicaz, Ürdün ve Suriye - Irak Krallıklarını ihraz etmeleri mukadder bulunan oğulları dünyaya gelmiş bulunuyordu. Adile Hanım ise Kral Hüseyin'in yegâne berhayat ve yegâne Kral'ıca yükselmemiş oğlu Emir Zeyd ile üç Emîre dünyaya getirmiş ve ortağının ölümü üzerine zevcinin tek haremlı kalarak onun 1917 de istiklâlini ilân etmesi üzerine de Kraliçe unvanını ihraz etmiştir. İsyân hareketi sırasında Hicazdaki Türklerle ve esir Türk askerlerine iyi muamele edilmesi hususunda elinden gelen yardımı yaptığı söylenmiştir.

Suudi Arabistan Kralı Abdülâziz'in hücumu karşısında Kral Hüseyin 1924 de mülkünü terk ederek kendisine refakatle Kıbrıs gelmiş, zevcinin ölümü üzerine de üvey oğlu Faysal'ın nezdine, Bağdada geçerek orada kalmış ve ölmüştür.

ADİLE SULTAN (1826 - 1899) — II. Mahmud'un kızlarından olup son asır Türk edebiyatının eski tarzda şiir yazmış kadın şairleri arasında da bir mevkie sahiptir. Tahta geçmiş iki biraderinden Abdülmecid'in 4 yaş küçüğü ve Abdülâziz'in 4 yaş büyüğü olup babasının gelinlik çağına erişmiş kızlarının dördüncü ve sonuncusudur. Annesi Zernigar Kadın kendisi henüz pek küçüklükten daha irfanlı yetmişmiş, genç yaşından itibaren de şiirle meşgul olmağa başlamıştı. Defaatla Kaptanı Deryakalı, Tophane Müşirliğinde bu'unmuş olduğu gibi Abdülmecid devrinde bir müddet Sadareti de ihraz eden Mehmed Ali Paşa ile babasının sağlığında nişanlanarak 1845 de, yani Sultan Mecid devrinde ona varmış ve düğünü israf içinde yüzen o devrin dahi en parlak düğünlerinden biri olmuştur. Kuvvetli rivayetlere göre kendisine sadakat göstermemiş olmasına rağmen kocasını da ziyadesiyle severek, onun Sadarete kadar yükseltilmesinde hayli müessir olmuştur ki, Mehmed Ali Paşanın siyasi birgiden mahrum ve ziyadesiyle haris ve müfsid olduğu düşünüldünce Adil Sultanın teveccüh ve tesirinin hayra yaramadığını tasdik etmek icap eder.

Bir erkek ve bir kız evlâdı pek küçük ölen Adile Sultanın Hayriye Hanımsultan isimdeki bir tek kız çocuğu büyüdüp gelinlik çağına erişmiş ve Sultan Aziz devrinde eski İskodra valileri hanedanına mensup olan Rıza Beye verilerek Adile Sultanın bugün bir Kız Lisesi olan Kandilli'deki sarayında bu münasebetle yapılan parlak düğün Abdülâziz'in huzurıyla da şereflenmiştir.

Dört sene geçmeden bu Hanım Sultanın ve bunu takiben Mehmed Ali Paşanın ölümleri Adile Sultanı büyük bir mateme garkedererek onu ömrünün bakiyesini tamamen ibadete vakfetmeğe sevkettirir. Kendisini ötedenberi Nakşibendiye tarikatine mensup olup sarayı payitahtın dervişler, âbid ve zahitler uğrağı bulunan ve fukaraya yardımı en çok şiar edilen sarayı halinde idi. O kadar ki, hanedanın en yaşlısı sıfatıyla Hükümdar ve Veliâhdan sonra en yüksek tahsisata sahip bulunmasına rağmen, ulema ve fukaraya ikram ve ihşanlarına bu tahsisat yetmediği için, bütün mevcüheratıyla kıymetli eşyasını tedricen satmış bulunduğu hikâyeye edilmiştir. Görenler, kendisinin pek ufak yapı ve kılık kıyafetinde gayetle muhafazakâr bulunduğunu söy'emislerdir.

Abdülmecid'in 1861 de ölümünden itibaren hanedan âzasının en büyüğü, Abdülâziz'in 1876 da ölümünden itibaren de II. Mahmud'un tek evlâdı vaziyet-

tine giren Adile Sultan, yegeni Sultan Abdülhamid devrinde de pek büyük bir itibara mazhar olarak yaşamış ve hiç bir arzusu Padişah tarafından reddedilmemiştir. Kaldı ki, bütün mevcudiyetini ibadetle hayır ve hasenata vakfetmiş bulunduğundan, sıyasete hiç bir şekil ve suretle müdahale etmemiş, Abdülmecid'in bazı Şehzade ve Sultanları gibi Abdülhamid'e karşı Çırağında mahpus bulunan kardeşi Murad'ın tarafını iltizama da teşebbüs etmemiştir. Yaşca Sultan Aziz'den büyük bulunduğuna göre, erkek olarak dünyaya gelse ve Abdülmecid'i istihlâf etseydi, Osmanlı tarihinin son asrı belki başka bir seyrir takip ederd, diye düşünmek caizdir. Eyyüpte, kocasıyla birlikte bir türbede medfunur.

Adile Sultan dervişane bir edâ taşıyan ve bir divan teşkil edecek sayıda bulunan manzumelerinin en müessirlerini kocasının ve bilhassa kızının acılarını terennüm etmek üzere yazmıştır. Bunlar nazım tekniği bakımından zayıf ve kusurlu iseler de içlerinde güzelleri yok değildir. Teceddüd edebiyatının tesirleri kendisinde hiç görülmiyen Sultan mü-nâcât, nait, gazel ve nazire tarzlarında yazmış, aynı zamanda kendi hayatını hikâyeye eden manzumeler de bırakmıştır. İfadesi açık olup âlîmlik ve büyük sanatkârlık göstermeğe kalkışmamış, tamamiyle samimi kalmış olduğunu da ilâve etmek icap eder.

ADİLE (SULTAN) (Doğm. 1887) — V. Murad şehzadesi Salâhattin Efendinin kızlarındandır. İkinci Meşrutiyetten sonra, 1910 da, Müşir Arif Paşa zade Faik Beyle nikâhlanarak fakat izdivaçtan evvel arada talâk vukua gelmiş ve bir sene sonra Morah Müşir İbrahim Paşa torunu Salâhattin Âli Beye vararak Nilüfer isminde bir kız dünyaya gelmiş ve 1917 de dul kalıp bir daha evlenmemiştir. Adile (Sultan) Cumhuriyetin ilâmı üzerine diğer hanedan âzası gibi memleketten ayrılmış ve Fransa'da yerleşip ka'mıştır. Pek büyük bir güzelliğe sahip bulunan kız Hanım-sultanın son Halife Abdülmecid Efendinin kızı Dür-rüşehvar'ın Haydarabad Nizamının Veliâhdiyle izdivacı sırasında Nizamın ikinci oğluna verildiği, kısır kalan bu izdivacın da yakın bir tarihte talâkla neticelenmiş olduğu ilâve edilebilir.

ADİL PAŞA (Ölm. 18?) — II. Abdülhamid devrinin ilk zamanlarında vezareti ihraz etmiş bir zattır. Uzun müddet Medinede Şeyhülharemlık mevkiinde bulunmuştur.

ADİLŞAH KADIN (Ölm. 1803) — III. Mustafanın kadımlarından olup Beyhan ve Hatice Sultanların anneleridir. Üvey oğlu III. Selim devrinde ölmüştür. Kızları namını hayr ile yâd ettirmek için İstanbul'da, Mahmutpaşada çeşme ve mektep yaptırmışlardır.

ADIVAR, A. ADNAN ADIVAR, DOKTOR ABDÜLHAQ ADNAN (Doğm. 1882) — Cumhuriyet devrinde büyük makamlar ısgal etmiş bir doktor ve muharrirdir. Evkaf Nezareti Müsteşarlığında bulunmuş ve 1891 de ölmüş İstanbul pâyesi Ahmet Bahaî Efendi isminde ulemanın bir zatın oğlu olup Geliboluda doğmuş, 1905 de Tıbbiye mektebini bitirdikten sonra Avrupa'ya kaçarak Berlin Tıp Fakültesinde iç hastahkılar asistanı bulunduğu sırada Meşrutiyetin ilâmı üzerine İstanbul dönmüş ve Tıp Fakültesine ilkönce muallim muavini, ondan sonra profesör olmuştur. İki sene kadar Tıp Fakültesi Müdürliğünde bulunduktan sonra Osmanlı - İtalya harbinde Kızılay Müfettişi sıfatıyla Trablusgarba gitmiş, sonra bu teşkilâtın Umumi Kâtibi olup Birinci Cihan Harbi sıralarında Şihhiye Umum Mü-

Adnan Adıvar'ın gençlik resmi

çererek Büyük Millet Meclisine katılan mebuslardan biri olacak, bu gidişte Halide Edib de kendisine refakat edecektir. Adnan Bey Ankara'ya ilthakından kısa bir müddet sonra Şihhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekillikine seçilerek Meclisin ikinci ıktıma yılında İkinci Reisliğe intihap edilmiş ve bu vazifeyi Milli Zafere kadar ısgal ederek bundan sonra da iki sene kadar Hariciye Vekâletinin İstanbul Delegeliğinde bulunmuştur ki, o devrede Elçiler Ankarada az kalarak en çok zamanı İstanbul'da geçirdikleri için, bu vazife kendisini ikinci bir Hariciye Vekili vaziyetine sokmuyor değildi.

Adnan Adıvar'la zevcesi belki Milli Mücadeleye arklarında itihâat ve Terakki mensubu mazisiyle gelmiş şahsiyetler oldukları için, Adnan Bey Terakkiperver Fırkaya girmişti. İzmir suikastı neticesinde o fırka mensuplarının uğradıkları menkûpluktan hissesini alacak ve zevcesiyle birlikte memleketten ayrılmak zorunda kalıp ancak 1939 da ve Atatürk'ün ölümüyle İnönü'nün Cumhur Reisliğine seçilmesinden sonra avdet edilebilecekti. Memleket dışında kaldığı sırada Paris Şark Dilleri Mektebinde Türkçe Lektörlüğünde bulunmuştur. Avdetini müteakıp ve 1950 ye kadar müstakil olarak Büyük Millet Meclisinde mebusluk etti ve o devrin verdiği imkân derecesinde muhalif, hiç değışle müstakil göründü. 1950 de Demokratları iş başına getiren rejimde kendisi namzedi gösterilmedi. Buna mukabil Demokrat Parti namzedi sıfatıyla Halide Edib mebus oldu.

Adnan Adıvar'ın nesriyat hayatında hâlen dikkate layık bir mevki bulunduğuna ve senelerin bu sadadaki faaliyetine asla hâlel getirmediğini söyle-

mek lazımdır. Gündelik gazetelerde elân muntazaman neşriyatta bulunduğu gibi Türkçeye tâdil ve tevsi suretiyle nakledilerek Milli Eğitim Vekâletinin himmetiyle neşrolunan (İslâm Ansiklopedisi) bida-yetindenberi riyasetinde bulunduğu bir heyetçe çıkarılmaktadır ve dil özleşmesi hareketinin hayli zevksiz ve mantıksız bir seyrir takip ettiği zamanlar-da da bu eserin himmetiyle münis bir çehre ve üslûp muhafaza edebilmiş olduğu kaydedilmelidir. Adnan Adıvar'ın Pariste iken Fransızca olarak neşrettiği bir eser yine Milli Eğitim Bakanlığınca (Osmanlı Türklerinde İlim) adıyla Türkçe yayınlanmış olup değerli bir çalışma mahsulüdür. (Tarih Boyunca İlim ve Din) adında ve iki ciltlik diğer bir eseri, İngiliz filozofu Bertrand Russel'den bir tercümesi vardır.

ADIVAR, HALİDE EDİB (Halide Edib'e bkn.)

ADNAN MENDERES (Menderes'e b.)

ADNAN ÖTÜKEN (Ötüken'e bkn.)

ADNAN ADIVAR (Adıvar'a bkn.)

ADOSİDİS PAŞA, KOSTAKI (1817-1895) — Osmanlı İmparatorluğu devrinde Vezarete yükselmiş, Girit Valiliğiyle Sisam Beyliğinde bulunmuş bir Rumdur. Anadolu ve mütevazı bir Rum ailesine mensup olup Vezaret ihraz eden sekiz Rumdan altısı aristokratik bir hüviyete sahip olup ikisi baba ve oğul, diğerleri yakın akraba, biri de Romanyada Beylik etmiş bir Fenerli allenin evlâdı bulundukları halde bu zat tamamiyle Türkleşmiş bir muhitte yetişip Devlet hizmetinde de Âli ve Fuad Paşaların mensubu sıfatıyla ilerlemiş, Anadolu hıviyetini de kaybetmemiştir.

20 yaşında iken Hariciye Nezaretinin Tercüme Odası kâtipliğiyle Devlet hizmetine girerek Paris, Viyana ve Atina'da Sefaret kâtipliği, bir müddet Atina'da Maslahatgüzarlık etmiş, Âli Paşa'nın İzmir Valiliğinde onun, Fuad Paşa'nın Yanya ve Tırhala'da bulunduğu sırada Fuad Paşa'nın maiyetlerinde bulunmuş, Âli Paşa maiyetinde Viyana ve Paris Kongrelerinde kâtip sıfatıyla bulunup kısa birer müddet Girit'de, Buğdan'da, Hersek'te vazife görmüş, Âli Paşa maiyetinde tekrar Girit'e gidip 6 yıl orada Lâsit Sancağı Mutasarrıflığı etmiş, 1873 de Sisam Beyi, bir yıl kadar süren bu Beyliği müteakip Hariciye Müsteşarı, Dahiliye Müsteşarı olmuş, II. Abdülhamid devri başlarında ve ilk Hristiyan Girit Valisi olmak üzere Vezaretle bu adaya gönderilmiş, 1879 da da ikinci defa olarak Sisam Beyliğine tayin edilip bu mevki 1885 e kadar muhafaza ettikten sonra azledilip İstanbul'a dönmüş, ömrünün son on yılını mazul geçirdikten sonra pek ihtiyar olarak ölmüştür.

Adosidis Paşa'nın Rumları Türkçe öğretmek üzere rumca yazmış olduğu Türk grameri, Osmanlı İmparatorluğunun Rum mekteplerinde uzun müddet okutulmuştur. Kendisinin Düyunu Umumiye Müfettişliğinde bulunmuş oğlunun ise İkinci Mesrutiyetten bir müddet sonra Paris gazetelerinde neşrettiği makalelerle babasının Osmanlı İmparatorluğunun Valiliğini ettiği Girit'in Yunanistan'a geçmesi davasını hararetle müdafaa etmiş olduğunu hatırlarım.

AFET HANIM, AFET İNAN (Inan maddesine bkn.)

AFET, UDİ — 1900 den itibaren İstanbul piyasasında ud çalmaktaki maharetiyle meşhur olmuş bir Ermeni olup curucanalı Türk ve kanto sahasında bestelediği şeyler uzun yıllar meşhur olmuştur.

AFİF BEY, KÖPRÜLUZADE (Köprülü'lere bkn.)

AFİF EFENDİ (Ölm. 1808) — Osmanlı İmparatorluğunun gönderildikleri yerde üçer sene bulunmak kaydıyla tayin ettiği ilk sefirlerden biridir. 1793 de kethüda kâtipi iken Viyana'ya elçi gitmiş ve Sadaret Kâhyası iken (Cevdet) tarihinin ifadesiyle gaza sevabına nail olmak üzere hasta hasta Rus seferinde bulunmak istiyerek yolda ve henüz Silivride iken ölmüştür.

AFİFE HANIM (1902-1941) — Sahneye çıkan Türk kadınlarının ilkidir. Aktör Ahmet Fehim Efendi'nin hatıraiyile de teyid edilen bazı şahadetlere göre, II. Abdülhamid'in ilk zamanlarında, bir Kazasker kızı taşralarda dolaşan tulûat tiyatrolarından bir oyuncuya önül verip ailesinden kaçarak ona vardktan sonra kendisiyle birlikte yaşayabilmek üzere bir Hristiyan adı takımp yıllarca tulûat piyeslerinde onnamış ve kantoya çıkmışsa da bunu aktırlık olarak kabul etmek güçtür. Modern zihniyette, süflöre sahip bir tiyatrodan piyesin bir rolünü oynama-kadınlar üzerine sahneye ilk çıkan Türk kadını işte bu Afife Hanım'dır. Kendisi basit bir aile kızı olup babasının bir daire hademesi olduğu bile söylenmiştir. 1923

Afife Hanım

de İstanbulda, Kadıköy'deki Hâle Tiyatrosunda bir temsile (Jale) ismiyle iştirak etmiş ve pürsüz dilinden Türk olduğunu farkederek seyirciler arasında keyfiyet galeyanı dâvet ederek temsil yarida bırakılıp karakola götürülmüş, fakat zabta müsama-hakâr davrandığından serbest bırakılmıştır. Cesur ve azimli bir kız olduğundan bu ilk tecrübenin muvaffakiyetsizliğinden yılmamış, bir müddet sonra Şadi'nin (Milli Sahnesi) nde, nihayet Raşid Rıza'nın (Türk Sahnesi) nde yine sahneye çıkmıştır, artık her hangi bir muhalefette karşılaşmıyarak kendisini başta Bedia Muvahhid olmak üzere başka Türk kadınları da takip etmişlerdir.

Afife'yi sahnede görenler, uzun boylu ve pek güzel bir kız olduğunu söyler, büyük bir inkişaf namzet bulunduğu kanaatini verdikleri de ilâve ederler. Bu sırada değerli bir musikişinasla da izdivaç eden Afife ne yazık ki — belki de sahneye intisabından önce alışmağa başladığı — morfine durmadan artan bir iptilâ gösterdiğinden kısa bir müddet sonra tiyatrodan ayrılmak zorunda kalacak, evlilik hayatı son bulacak, ömrü de henüz genç देनेcek bir yaşta ve derin, pek elim bir sefalet içinde geçen yıllardan sonra nihayet bulacaktır.

AGAH EFENDİ, ÇAPANZADE (Çapanzade'lere bkn.)

AGAH EFENDİ, YUSUF (1744-1823) — Batı Devletlerinin İstanbulda daimi elçi bulundurmalarına mukabele etmek üzere Bâbâlıca de muvakkat elçilerle itikfa olunmıyarak büyük merkezlerde üçer yıl

Agah Efendinin İngiltere Kralı III. Georges tarafından kabulü

kalacak sefirler yollamak kararı üzerine seçilmiş ilk sefiridir ve III. Selim'i Londra'da ve İngiltere Kralı III. Georges nezdinde temsil etmiştir. I. Abdülhamid devrinde rical arasına yükselmiş Morali Süleyman Penah Efendinin oğlu olup Mora'da doğmuş, çocukluğunda babasıyla birlikte İstanbul'a gelip zamanın imkânı derecesinde tahsil görmüş ve Sadaret Mektupçu Kaleminden yetişip tedricen terakki ederek Mevkufatçı, Kâğıt Emni, Kalyonlar Kâtibi olmuş ve 1793 de Londra Elçiliğine tayin edilip kara yoluyla Fransaya gelerek oradan İngiltereye geçmiş, Padişahın Kral, Kraliçe ve Devlet erkânına gönderdiği hediyeler de bir gemi ile ayrıca gönderilmiştir. Agah Efendinin Kral tarafından kabulüne ait olarak yolladığı taktir Cevdet Tarihinin 6 ncı cildinde mevcut olup kendisinin siyasi dirayeti hakkında da büyük bir emniyet verecek mahiyette değildir. Agah Efendi İngilterede bes sene kadar kalmış ve avdetinde iki defa Tersane Emni, iki defa Sadaret Kâhyası, Sürre Emni, Nişancı olmuş ve İstanbulda Matbahı Âmiri Emni iken ölmüştür.

Cevdet Tarihi, hakkında (Sadık ve hayırlı devlet bir zat olup ancak hadidölümiz ve delişken imiş.) der.

AGAH SIRRI LEVEND (Levend'e bkn.)

AGATANGELOS (Ölm. 187) — İstanbul Rum Patriki makamını 1826-1830 arasında isgal etmiş bir rahip olup Edirne'de dünyaya gelmiştir ve Bulgar ırkına mensup bulunduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. Aynaroz'da keşişlik ettikten sonra 1815 de Belgrad, 1825 de İstanbulda Kadıköy Metropolitisi olmuş, 1826 da Hrisantos'un istifası üzerine Patrikliğe seçilip kâtipinin ziyadesiyle nüfuzu altında kalışının uyandırdığı memnuniyetsizliklerin git-tikçe artması yüzünden çekilmek zorunda kalarak I. Konstantinos ha'efi olmuş, çok geçmeden de Devletçe Kayseriye sürülmüş, bilâhare vatani olan Edirneye gidip orada yaşamasına müsaade edilmiş, ölmü de o gehirde vukua gelmiştir.

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında vukua gelen e'lemlî muharebe Patrikliği zamanına rastlayan Agatangelos, âlim ve bilhassa Yunan tarih ve edebiyatında ihtisas sahibi sayılmış, Türkçe ile Rumcadan ayrıca Fransızca ve Bulgarcaya âşina bir adam olarak kabul edilmektedir, Dini bazı eserler yazmıştır.

Agaton Efendi

AGATON EFENDİ

Krıkor (1825 — 1868) — Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa olarak Vükela'lık mansıbu ihraz eden Ermenilerden-se de siyasi bir hüviyet ve ehemmiyete sahip değildir. Fransada ziraat tahsil etmiş 1858 de Meclisi Hazaini Azası, Divanı Muhasebat Azası, 1863 de Telgraf, 1864 de ilâveten Posta Müdürü olmuş, 1867 de vazife ile Pariste bulunduğu sırada ve uhdesinde Posta ve Telgraf Müdürlüğü kalmak şartıyla Bâbâlıca yükselti-lerek Nafia Nazırlığına tayin edilmiştir. Ölümü Paristedir.

AGOP, GÜLLÜ AGOP, YAKUP (Güllü Agop'a bkn.)

AGOP PAŞA, KAZAZYAN (1832-1891) — II. Abdülhamid devrinde Vezirliğe ve Nazırlığa yükselmiş bir Ermenidir. İstanbulda fakir bir aileden dünyaya gelmiş, tahsil görememiş ve Galata Ermeni kilisesi tahsildarlığıyla hayata atıldıktan sonra Vükela'dan Server Paşaya intisap ederek onun himayesinle Şehremanetine bir hizmete tayin edilmiş, Osmanlı Bankasına girmiş ve 1879 da —her halde yine Server Paşa'nın tavsiyesiyle— Hazine Hassa Müdürü olmuştur. Şahsi servetinin hüsnü idaresine seh-zadeliğinden itibaren büyük değer vermiş bulunan Sultan Hamid'i çalışmasının intizam ve ciddiyetle memnun ettiğinden Müdürlüğü Nazırlığa çevrilip Vezirliğe kadar —ükselmiş, vefatından sonra da bu

Agop Paşa

Nezarete Ermenilerin tayini bir gelenek halı almıştır. Sultan Hamid kendisini Hazine Hassa Nezareti uhdesinde kalmak üzere iki kere de Maliye Nezaretine getirmişti. Bu esnada Osmanlı Bankasında öğrendiği bazı idari usulleri tatbik çalışmışsa da fazla bir muvaffakiyeti görülmemiş, menşelinin basitliğinden dolayı Devletçe sıvası «örüslerinden de tabii istifade edilmemiş, sahipsiz bir hayli araziyi (Çiftlikâti Hümayun) şekline sokmakla da itham olunmuştur. Ölümü, Boğazıcı kıyılarında atla gezdirdi sırada hayvanın ürktü kendisini Kalender Kasrının duvarına çarpmasıyla vukua gelmiştir.

İhtiyar annesiyle bekar olarak yaşayan Agop Paşa'nın vefatı üzerine Padişahın taziyet için gönderdiği adama bu kadının teşekkür ederek «— Bir oğlum Agop idiysen öbürü de Padişah'tır. Kederimi bunu düşünüp unutuyorum.» tarzındaki mukabelesi, bu

mukabeledeki samimiyetiyle birlikte Ermeni Vezirin mensindeki mütevazılığı da gösteren hoşça bir fıkradır.

AĞAOĞLU AHMET, AHMET AGAYEF (1869 - 1939) — Son devirlere mensup bir Türk gazetecisi, fikir ve siyaset adamıdır. Rusya Çarlığına ait olan Azerbaycanın Şuşa kasabasında, Rus tâbiyetinde

Ağaoğlu Ahmed Bey

Osmanlı İmparatorluğunda Meşrutiyet rejiminin kurulmasını takiben Türkiye'ye gelerek Maarif Nezareti müfettişi olup aynı zamanda yazı hayatına girmiş, (Tercümanı Hakikat) ve Fransızca (Jeune Turc) gazetelerinde başmakaleler yazmış, İttihat ve Terakki Cemiyetine de intisap ederek bu cemiyetin Türkçülük cereyanını yayan şahsiyetlerinden biri vaziyetine girmiş, bu maksatla çıkarılmağa başlanan (Türk Yurdu) mecmuasının ve Türk Ocasının kuvvetli şahsiyetlerinden biri olmuştur. 1913 de de Darülfünunda Türk Tarihi dersini deruhte eylemiş bulunuyordu. İttihat ve Terakkinin merkez heyeti azası olup Birinci Cihan Harbi esnasında mebus çıkarılmış ve Bolşevik ihtilaliyle Kafkasyada millî hükümetlerin kuruluşu sırasında da ordunun siyasi müşaviri sıfatıyla oraya gitmiş, Azerbaycan Hükümetinin teşkil sıralarındaki faaliyetlere katılmış. Mütarekeyi müteakip İstanbul'a dönerek İttihat ve Terakkinin bütün şerh gelenleriyle birlikte Maltaya sürülen Ağaoğlu Ahmet Bey, 1921 de serbest bırakılması üzerine Ankara'ya gidecek ve bir müddet Matbuat Umum Müdürlüğünde bulunduktan sonra İkinci ve Üçüncü Büyük Millet Meclislerine iştirak edecektir. Aynı zamanda (Hâkimiyeti Milliye) gazetesi başmuharrirlerinden o'up zaferi müteakip tesis edilen Ankara Hukuk Mektebinin de profesörlerinden biriydi. Fethi Okyar'ın riyaseti altında ve Atatürk'ün arzu ve deâliyeti kuran muhalefet fırkasında aynı arzu mucibince Kâtipi Umumî seçilerek bu muhalefetin en coşkun bir uzvu şeklinde görülmüş, Serbest Fırkanın dağılışı üzerine de artık siyasi hayatından çekilerek İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörlüğüne nakledip İstanbul gazetelerinde yazı hayatına devam etmiş, 1933 de emekliye ayrıldıktan sonra da son günlerine kadar basın sahasındaki faaliyetine devam etmiştir.

Ağaoğlu'nun cilt halinde toplanmamış sayısız makalesinden ayrıca —bir kaç ölümlünden sonra neş-

redilmiş— bir hayli eseri vardır. Bunların bir kısmını Türkiye'ye gelmeden neşretmiştir ki (Şif Mezhebi ve Menbaları), (İslâm ve Ahunt), (İslâm Aleminde Kadın) bunlardan; (Üç Medeniyet), (Hindistan ve İngiltere), Serbest İnsan'ar Ülkesinde), (Türk Teşkilâtı Esasları), (Türk Hukuk Tarihi), (Serbest Fırka Hâtıraları) memleketimizde neşrettikleri eserlerdendir.

Koyu bir Azerî şivesiyle konuşan Ahmet Beyin dili ve sevimli çirkinliği çeşitli fıkralara vücut vermiş ve kendisinin iyi kalbli, hislerinde samimi ve dürist bir insan olduğuna da muhiti daima şahadet etmiştir. Evlâdını iyi yetiştirmeye gösterdiği itina da zikre değer. Kızlarından Süreyya Ağaoğlu, memeketin ilk kadın avukatlarından olup Tezer Taşkıran da pedagoji sahasında eserler yazmış ve hâlen Milletvekildir. Oğullarından Samet Ağaoğlu'ndan ise aşağıdaki ayrı maddede bahsedilmektedir.

AĞA HÜSEYİN PAŞA (1776 - 1849) — II. Mahmut devrinde Yeniçerilerin ortadan kaldırılmalarının büyük yararlığı görülmüş bir Vezirdir. Ağa sözünün isminin başında gelmesi Yeniçeri Ağalığı'nda bulunmuş olmasının, şöhretinin de bilhassa bu ağalıklardan geliştiğinden, Edirne'de doğmuş olup Hacı Mustafa isminde birinin oğludur. Babasıyla birlikte Benderde orduya girerek yeniçeri ortası olmuş, 1789 da İstanbul'a gelerek gözünün pekliği, Sa'yesinde yükselmiş, Sadrazam Sâlihâttin Ali Paşaya intisap ederek o sayede Padişah tarafından da tanınmış ve Hâlet Efendi'nin idamından sonra artık ocağı behem-

Ağa Hüseyin Paşa

hal kaldırmağa azmeden II. Mahmud kaleyi içinden fethi karar vererek kendisini Yeniçeri Kâhyalığına ve 1823 de Ağalığına tayin etmiştir. Ağa Hüseyin kısa bir zaman içinde ocağın pek azı şerhlerinden bir çoğunu ortadan kaldırmağa muvaffak olarak hizmetine mukâfaten Vezirlikle taltif edilmiş ve o tarihten itibaren (Ağa Paşa) diye anılır olmuştur. Ancak Sultan Mahmud, Ağa Hüseyin Paşa'nın Yeniçeri ağalığında gösterdiği amansız şiddetin uyandırdığı kinlere mutlaka kurban gideceğinden korkarak kendisini İstanbul Boğazının Rumeli kıyısı muhafazlığıyla birlikte Kocaeli ve Bursa Sancakları Mutasarrıfı tayin etmeyi bir müddet sonra münasip bulacak, fakat yeniçerilerin âni bir ayaklanmaları takdirinde hemen yetisebilmesini temin için kendisinin izmit veya Bursaya gitmiyerek Boğazdaki vazifesi başında bulunmasını esas tutacaktı. Nitekim, 1826 da ve Yeniçeri Ocasına neticede son verilmesini mücip olan ayaklanmada, Ağa Hüseyin Paşa emri altındaki askerle İstanbul'a yetişmiş, askerlerin tedbinde büyük rol oynamış, bundan sonra da yeni kurulan Asakiri Mansurel Muhammediyeye kuvvetlerine kumandan tayin edilmiştir.

Kocaeli ve Bursa Sancakları uhdesinde kalmak üzere 1827 de bu kumandanlığı son buluyor ve aynı yıl içinde Edirne Valiliğine tayin ediliyordu. 1828-29 Osmanlı - Rus harbinde Şumnu ve Balkanların müdafaasına memur edilen Ağa Hüseyin Paşa Ruslara karşı büyük bir azim ve inatla haberderek Şumnuyu müdafa etmiş de Rusların aşağı Tunadaki istihkamları ele geçirmelerine mâni olamadığından kumandanlığa Mehmet Reşit Paşa geçirilip kendisi

Rusçuk Muhafazlığına tayin edilmiş, Rusların çekilmelerinden sonra da yeniden Edirne Valisi olmuştur. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanında oğlu İbrahim Paşa Suriye'ye tevazü ettiği zaman da onun üzerine sevkedilecek ordunun başkumandanlığına tayin edildi, fakat 1832 deki Beylan meydan muharebesini kaybettikten sonra geri alındı ve daha sonra iki kere daha Vidin Valiliğine tayin edilerek bu Valilik uhdesinde iken orada öldü ve kasabasının kalesine gömüldü. Bulgaristan Prenslığının teşekkülünü müteakip de oğlu Ali Şevket Paşa tarafından kemikleri oradan alınıp İstanbul'a getirildi.

Ağa Hüseyin Paşa ölünceye kadar ümmî kalmış, okuyup yazma öğrenmemişti. Bununla beraber ziyadesiyle zeki ve uyanık bir adam olup maiyetine her gece tarih kitapları okutup dikkat ve ibretle dinlemek mutadî imiş. Devlete hizmeti yeniçeri zorbalığına hadlerini bildirmekten ve ocağın mevcudiyetine son verilmesine hizmet etmekten ibaret kalmamış, valisi bulunduğu yerlerde bir çok eserler vücuda getirmeğe de muvaffak olmuştur. Şumnu ve Vidinde yaptırdığı bina ve istihkamların o yerlerde birlikte elimizden çıkmış bulunması, o hizmetlerin inkâr edilmesi ve hattâ küçümesi için bir sebep teşkil etmiyeceği de şüphesizdir. Ağa Hüseyin Paşa'nın Emir-gândaki yalısı Boğazıcılıkta kalmış son eski yalılardan biri idi; veresiisi tarafından Şerif Abdî-ilâh Paşaya satılmıştı ve pek yakın zamanlara kadar baki kaldı.

AĞAOĞLU SAMET (Doğm. 1909) — Ağaoğlu Ahmet Beyin oğludur. Babasının Türkiye'ye geliş sıralarında doğmuş, Millî Mücadele esnasında Ankara'da yerleşen ailesiyle birlikte gittiği bu şehirde gençlik çağını idrâk ederek Hukuk Mektebini orada bitirmiş, bundan sonra Strazburg Hukuk Fakültesinde de okumuştur. Memlekete avdetinden az sonra İktisat Vekâletinde Şube Müdürü, Ticaret Vekâletinde İç Ticaret Umum Müdürü olmuş, fakat 1946 da vazifesinden istifa ederek avukatlığa başlamış ve Cumhuriyet Halk Partisinin muhalifi sıfatıyla politika hayatına girerek Demokrat Partinin ilk müntesiplerinden olmuştur. 1950 seçimlerinde Manisa Mebusu olarak Meclise girip Adnan Menderes Kabinesinin teşekkül günlerinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı sıfatıyla Hükûmete iştirak etmiş ve bu heyetin en nüfuzlu, muhaliflerin hücum ve tenkitlerine

Samet Ağaoğlu Başbakan Adnan Menderes'le

de en maruz bir uzvu şeklinde görünerek, Cumhuriyet Halk Partisini yıkmayı ve geri unsurları okşayıp çoğunluk sağlamayı istihfad eden teşebbüslerin tasavvur ve tertibine çok kere itham da edilmiştir. 1952 sonlarında Çalışma Vekilligine nakledilmiş suretiyle iç politika faaliyetlerinin ilham-

cısı ve nizamcısı vaziyetinden ayrılmakla beraber, 1953 başlangıcında ve dört Vekilin ayrılmaması suretinde tecelli eden bir tasfiyede istifa etmek suretiyle Hükûmeti terketmiştir.

Samet Ağaoğlu'nun son nesil edebiyatçıları arasında kaydı icap eden bir mevki vardır. (Kuvayı Milliye Ruhu) isimli ve dikkate layık eserinden ayrıca çok canlı ve temiz bir lisanla bir takım küçük hikâyeler yazmış ve bunları (Zürriyet) ve (Muallim Gafur) isimli iki ince ciltte toplamıştır. En çok gündelik ve alelade müşahedelerin mahsulü olup mühim bir hayat safhasının terkip ve tahlil iddialarını tabii güdemekle beraber, hikâyelerinde kuvvetli tahliller ve muvaffakiyetle canlandırılmış şahsiyetler de yok değildir. Muharrir senelerdenberi içinde yaşadığı siyasi hayat ihtiraslarını aksettiren romanlar yazmağa teşebbüs ettiği takdirde, edebiyatımızda daha ciddi bir mevki işgal edebileceğinde şüphe yoktur.

AĞRALI, FUAD (Doğm. 1879) — Cumhuriyet devrinde ve Cumhuriyet Halk Partisi zamanında uzun bir müddet Maliye Vekâletini işgal etmiş bir zattır. Midillî'de doğmuş olup Mülkiye ve Hukuk Mekteplerini bitirmiş, muhtelif maliye hizmetlerinde bulunup Bahriye Nezareti Muhasebeciliğine erişikten sonra Cumhuriyet rejimi esnasında Divanı Muhasebat Reisî olmuş, bu vazifede iken 1934 de Elazığ Mebusu sıfatıyla Meclise girerek Abdülhalik Rendânın Büyük Millet Meclisine getirilmesi üzerine onu istihlâfen Maliye Vekili olarak İsmet İnönü Kabinesine dahil olmuş, Celâl Bayar, Refik Saydam ve Şükrî Saraçoğlu Kabine'lerinde aynı mevki muhafaza ederek ancak 1944 de yerini Nurullah Esat Sümer'e terkedip hükûmetten ayrılmıştır. Zeki ve işleri yürütmekte maharetli bir adam olduğundan Vekâletinin idaresinde hakikaten muvaffakiyetle politika hayatına girerek Demokrat Partinin ilk müntesiplerinden olmuştur. 1950 seçimlerinde Manisa Mebusu olarak Meclise girip Adnan Menderes Kabinesinin teşekkül günlerinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı sıfatıyla Hükûmete iştirak etmiş ve bu heyetin en nüfuzlu, muhaliflerin hücum ve tenkitlerine

Fuat Ağralı

ya en çok karıştırılan iki üç Vekilden biriydi. 1946 daki itihaplarda kendi fırkası tarafından da namzed gösterilmiyerek o zamandanberi siyasi hayattan uzak kalmıştır.

AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA, KEÇİBOYNUZU (İbrahim Hilmi Paşa'ya bkn.)

AĞAZAR, AKYÜZ (Doğm. 1884) — Türk musikisinin şöhretli bir fasıl hânendesi olan bir Ermenidir. Eğinli olup çocukken İstanbul'a gelerek sesinin güzelliği sayesinde bir kilisenin başmugannisi olmuş, fakat aynı zamanda kanun dersî alarak bir müddet sonra kiliseyi saz yerleri için terketmiş ve

fasıl hanende ve idareci sıfatıyla kazandığı mevkie sahip kalmıştır. Musikimizde geniş bilgisi olup bazı Eğin havaları bestelemiş ve söylendiğine göre (Ak-yüz) soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiştir. Fakat küçük adıyla tanınır.

AHMED (Ölm. 1808) — Osmanlı devletine tâbi Cezayir son dayılarından biri olup 1805 den 1808 de katline kadar bu makama işgal etmiştir. Yahudilere aşırı derecede yüz vermekle itham edilen Dayı Mustafa Paşanın 1805 katli tarihinde Hocetül hayl vazifesinden azledilmiş bulunuyordu ve âsiler tarafından Dayı seçilmesine yeniçeri ağası muhalefet etmek istemişse de Ahmed onu öldürmüş ve kudretli bir şahsiyete sahip olduğundan vaziyete hâkim olabilmisti. İradeli ve cesur olduğu gibi bir derece irfanlı da olduğundan Cezayir için hayırlı olması ümit edilmekle beraber aşırı derecede husuneti neticede felâketini davet etmiştir. Dış münasebetlerde ve korsanlık hareketlerinden dolayı Napoléon'a bile ihtilâflara girmekten çekinmiyerek bazı ecebi konsoloslarını hapse kalmış, Babâlinin tavsiye ve tenbihlerini de hiçe sayarak Cezayir gibi imparatorluğa tâbi olan Tunusla harbe girişmiştir. Belki orasını Cezayire ilhakı hedef tutan bu hareketinde muvaffakiyetsizliğe uğramış, kendisini bir hil'atle taltif etmekle beraber sulh etmesini de kat'i bir lisanla ihtar eden Babâlinin emrine boyun eğmek, muhasamata 1807 de son vermek zorunda kalmıştır. Harbin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi Cezayir şehrinde memnuniyetsizlik uyanırmıştı. Mağlûp dönen ordunun subaylarını şiddetle tedip etmesi efkârı büsbütün aleyhine çevirdiği gibi, Dayıların haftada ancak bir geceyi haremlemin oturmakta bulundukları evde geçirip mütebakı bütün zamanlarını hükümet sarayında bekâr olarak geçirmeleri ödenen sürüp giden bir hal iken Ahmed'in bu geleneği bozarak haremni saraya getirmesi de yeniçeriler arasındaki infial ve hiddeti arttırmış bulunuyordu. Nihayet asker dairisinin bastı ve binanın önündeki taraçadan atlayıp kaçmağa çalıştığı sırada üzerine yetişilip kendisi yere serildi, kellesi kesilip cesedi Cezayir sokaklarında sürüklendi.

Gassal lâkabıyla maruf ve değersiz bir insan olan Ali Hoca isminde biri de âsi asker tarafından Ahmed'e halef seçildi ki bunun da tez vakitte aynı fecî âkıbete uğrıyacağı kendisine tahsis ettiğimiz maddede görülecektir. Dayı Ahmed'in asıl ve menşinin ne olduğunu gösteren bir kayda rastgelinmemiştir.

AHMED AĞA, BOLPAÇA (Ölm. 1832) — II. Mahmud devri İstanbulunun büyük zenginlerinden. Tekirdağlı olup pek genç iken payitahta gelecek ticaret hayatına atılmış, bilhassa gümrük ve zahire işleriyle büyük bir sevgi elde etmiş, devletçe bu işe ait nezaretleri de işgal ederek ömrünün son zamanlarında bir müddet sürgün olarak Midillede yaşamıştır. Affını müteakip İstanbul'da, iki ecebi doktorun yanlış tedavileri yüzünden ölümlü de devletin teşebbüsüyle bu doktorların memleketten çıkarılmaları davet etmiştir.

AHMED ABUK PAŞA (Abuk Ahmed Paşa'ya bkn.)

AHMED ALİ PAŞA, RODOSLU (1835-1887) — Devrinin meşhur Türk doktorlarından. Rodoslu olup 1853 de Askeri Tıbbiyeden çıkmış ve bu mektepte uzun yıllar muallimlik etmiş. Ders Nazırı olmuştur. 1873 de Peşte Tıp Kongresinde Türkiyeyi temsil etmiş, veremin sırayeti hakkında bir tebliğ

vermiştir. **Müfredatı Tıp** isimli bir tercümesi olup Cemiyeti Tıbbiye Osmaniyenin kuruluşunda ve Tıbbiye'de tedrisatın türkçe yapılmasını teminde emeği vardır. Reçetelerin türkçe yazılmaları hususunda da gayretli vardır.

Bu eserin pek sadık okuyucusu olduğundan dolayı muasırarınca (Robenson), malumatının genişliğinden dolayı da (Ayaklı Kütüphane) isimleriyle anılmıştır. Hüseyin Avni Paşanın mensubu olup Mahmud Nedim Paşanın ikinci Sadarettin düşmesini davet eden softalar ayaklanmasının temininde rolü bulunduğu hakkında (Son Sadrazamlar) eserinde bir kayıt mevcuttur.

AHMED ALİ PAŞA, ŞEKER AHMED PAŞA (1841-1907) — Batı resmi tekniğini tamamiyle kabul eden Türk resminin ilk şahsiyetlerinden olup daha eski zamanlara mensup olan Ferik Abdullah ve Tefrik Paşaların eserleri maalesef zayı olmuş olduğundan ressamlarımızın yaş ve ehemmiyet itibarıyla ilki sayılması da mümkündür, ismi de daha ziyade Şeker Ahmed Paşa suretinde anılır. Bu lâkap kendisine dilinin tatlılığından dolayı ve ri-vayete göre Sultan Abdülâziz'in huzurunda büyük Şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi tarafından verilmiştir.

Ahmed Ali Paşa mütevazı bir aileye mensup olup İstanbul'da doğmuş ve ölmüştür. İlk tahsilini doğum mevkii olan Üsküdar mekteplerinde yaptıktan sonra Tıbbiye'ye girmiş ve resme olan istidadı ve pek erken inkişaf eden kaabili-yetiyle derhal dikkati celbettirgenden talebe olduğu mektepte resim hocasının muavinliğine tayin edilmişti. 1861 de Abdülâziz Han'ın cülûsunda - çünkü resmi pek ziyade sevdiği gibi resimle bizzat da az çok meşgul olan bu Padişah memleketinde bu sanatın ilerlemesini arzu ettiğinden - kendisine medih ve tavsiye edilen Ahmed Ali Efendi diğer bir kabiliyetle, Seyyid Beyle birlikte Paris'e yollamış ve Şeker Ahmed Paşa 1870 de harp çıkıncaya kadar, yani uzun yıllar, Paris'te kalmış ve Boulanger ile Jérôme'un atelyelerinde bilgisini ilerletmiş, memleketi döndüğünde Tıbbiye Mektebinde ve daha başka mekteplerde resim hocalığı ettiği gibi yaverlikte saraya intisap etmiş, II. Abdülhamid devrinde de yaver kalmış, derece derece ve süratle rütbeler alarak 1884 de Livağa, 1890 da Ferikliğe yükselmiş, 1892 misafirini ecebiye mihamandarı tayin edilip bu vazifeyi ölümlüne kadar muhafaza etmiştir.

Şeker Ahmed Paşa

Sanatkarın pek müreffeh bir hayat sürmüş olduğunu gösteren bu izahattan sonra sözü sanat ve eserlerine nakledince, Paşanın peyizaj ve natürrmort ressamı olduğunu kaydetmek icap eder. Paris'te bulunduğu sırada ve 1867 salonunda teşhir ettiği söylenilen karakalem bir Abdülâziz portresi müstesna, hiç portre veya kompozisyon yapmamış, peyizaj ve natürrmortta daimi bir sadakat göster-

miştir. Hassasiyetinin tekniği galip olduğu da söyle-nebilir. Dolmabahçe Galerisinde pek hisli bir kaç levhası mevcut olup (Karaca) isimli ve yeşil bir ormanda bir karacayı tesvir eden levhası da en muvaffak eserlerinden biridir. Paşa, ölümlüne kadar resimle meşgul olmuş, konagındaki mükellef atelyesinde çalışmıştır. Misafirin Teşrifatçılığı sayesinde Prenslere hembezm olusunu biraz da kıskanç bir edâ ile yazan Sami Yetik, (Resamlarımız) isimli kitabında Ahmed Ali Paşanın Paris'te vücuda getirdiği Fontenbo ormanı derecesinde bir eser vücuda getiremediğini söyleyerek (Avrupadan avdini müteakip yaptığı tabloları tetricen sünen heyecanının, üfûl eden kudretinin âdeta tarih numarası-e sıralanmış birer hüznüli mersiyesini söylerler) demektedir ki bu hüküm mübalâğalıdır. Hattâ Paris'ten sonra yapılmış eserlerde sanatkarın kendi şahsiyeti daha olgun ve belidir. Muhakkak olan şey, sadece, saray hizmetinin ve refahın bu sanatkarın çalışmalarını ağırlaştırmış ve tam bir inkişafa mâni olmuş olduğudur. Eyüpte ki mezarına ailesinin diktiği kabir taşında ressamlığından hiç bahsedilmeyip (Yaveran Hazreti Şehriyâriden, Misafirini Ecebiye Teşrifatçısı Ferik Ahmed Ali Paşa ruhuna) denişini de bu bakıma mânidar saymak icap eder.

Ahmed Ali Paşanın ilk Türk resim sergisinin 1874 de Çenberlitaştaki eski Maarif Nezareti binasında vücuda getirilmiş olduğunu ve Paris'te bulunduğu senelerde saray için seçkin Fransız ressam-larından eserler alınması işine idâlet ettiğini de kaydetmek icap eder.

AHMED ÂRIFI PAŞA (Ârifi Paşa'ya bkn.)

AHMED BADI EFENDİ (1839-1908) — Edirne hakkındaki tetkikleriyle tanınan bir zat olup şairliği ve hattatlığı da vardır. İbrahîl Kalktakkuran Mehmed Ağa isminde birinin oğlu olup Edirne'de ve daha başka yerlerde küçük devlet hizmetlerinde bulunmuş, İstanbul'da ölmüştür. Mürettep divanı ve daha başka eserleri olup hepsi yazma halinde bulunan bu eserler arasında en marufu üç cildlik (Ri-yazi Belde Edirne) isimli kitaptır.

AHMED BEDEVİ KURAN (Kuran'a bkn.)

AHMED BEY, MABEYİNCİ (Ölm. 1867) — Abdülmecid'in son Başmabeyincisidir. Bu mevkie pek genç yaşında ihraz ederek bazı Vükelâyı kendisine tabasbusa sevkedecek derecelerde parlayışı ve Beşiktaştaki konagındaki debdebe ve fevkalâde Garp eşyasını dillere düşmesi, iştret ve çeşitli zevk ve sefahtan yüzünden kırına varmadan ölen bu Padişahın hususi hayatındaki intizamıslıklara ait hikâyelerden birini teşkil eder. Ahmed Bey, Müzikal Hümayunun pek ehemmiyetsiz bir uzvu iken gençliği ve müstesna güzelliğiyle Padişahın teveccühünü celbederek Mabeyincilikle saraya alınmış, ikinci Mabeyinciliğe kadar süratle yükseldikten sonra yaşı gibi ehliyetinin de büna hiç müsait bulunmamasına rağmen son zamanlarda Başmabeyincilik makamını ihraz etmiştir. Efendisinin ölümü üzerine saraydan çıkarılıp tekaüt edilmiş ve Abdülmecid'in hastalığıyla, yani müteverimen, az sonra ölmüştür.

Abdülmecid'in ölümü yaklaştığı sırada vellaht Abdülâziz Efendinin yerine padişahın büyük oğlu Murad Efendinin tahta çıkarılması hususunda annesi Sevkfeza Kadın sarfettiği gayretlere bu Ahmed Beyin de yardım ettiği söylenir.

AHMED BEY, AĞRIBOZI (Ölm. 1871) — Tarih sahasında bazı araştırma ve eserleri olup hayatı

hakkında ise malûmat mevcut değildir. (İnönü-Türk) Ansiklopedisine nazaran Tiryaki Hasan Paşa sıyundan Ağribozi Bekir Efendinin oğludur. Adalı olması itibarıyla Rumcaya vukufu olduğundan Yunan ihtilâli hakkında bir risale yazmış, (Tarihi Kudemayı Yunan ve Makedonya) isimli bir eser vücuda getirdiği gibi yine Yunan ihtilâliyle alakalı bazı tercü-meler yapmıştır.

AHMED BEY, KARAMANLI (Karamanlılar'a bkn.)

AHMED BEY, SELÂNIKLI, UDI (1868-1927) — Türk musiki âleminin maruf sazende ve bestekârlarındandır. Devrinin bestekârları arasında en kudretli ve mühimlerinden biri sayılamamakla ve Hacı Arif Bey, Şevki Bey, hattâ Lem'i Bey derece ve ehemmiyetinde olmamakla beraber, mühtelif makamlarda bestelediği 600 kadar şarkı arasında «Yaşamam sensiz efendim» ve «Bilmem ki tahammül mü çoğaldı» gibi bir hayıslı hâlâ çalınmakta ve zevkle dinlenmektedir.

AHMED BEY, SERVİLİ, AHMED EMİN (1845-1892) — Garph mefhumıyla eser vücuda getirmiş ilk ressamlarımızdan biri olup İstanbul'da doğmuş ve ölmüştür. Tahsilini Mühendishanede bitiren 1865 de topçu müllâzimi olmuş, Tophane mektebinde resim ve elişleri hocalığı etmiş, Sultan Hamid tarafından yaver yapılmış ve ölüm uzun müddet devam eden bir akıl hastalığı neticesinde vukua gelmiştir. Klâsik tarza sadık bir ressam olup Dolmabahçe Sarayındaki resim galerisinde bir eseri vardır ve Servili Ahmed Bey lâkabıyla anılır.

Servili Ahmed Beyin bir levhası

Kendisi memleketi fotoğrafçılık sanatına ilk intisap edenlerden olup Padişahın emriyle seyahatle şehir ve köylülerden resimler çekmeğe memur edilmiş ve vücuda getirip taktım ettiği albüm Sultan Hamid'e taktir edilerek yaverler sırasına alınmıştır. Türkiyeye kınografya sanatını ilk sokan insan da bu Ahmed Beydir.

AHMED BEY, AHMED ŞÜKRÜ, SAĞIR AHMED (Ölm. 1877) — Osmanlı imparatorluğunda ilk defa olarak Posta ve Telgraf Nazırlığı etmiş bir zat olup kulağının ağırca işitmesinden dolayı (Sağır) lâkabıyla maruftur. Vüzeradan Bağdad Valisi Gürcü Necip Paşanın büyük oğlu ve Sadrazam Mahmud Nedim Paşanın kardeşidir. Babâli hizmetlerinden yetişip 1841 de ilk defa olarak Posta Müdürü, 1859 da Balâ rütbesiyle Şehremini olmuş, 1861 de azledilerek uzun müddet mazul kalmış ve 1871 de Posta ve Telgraf idarelerinin tevhiidiyle ilk defa olarak

teşkil edilen Posta ve Telgraf Nezaretine tayin edilmiş, bu vazifede bir Posta ve Telgraf Mektebi tesisi gibi hizmetleri ve eserleri görülmüştür. 1876'da azledilerek bir sene sonra da ölmüştür.

Küçük biraderi Mahmut Nedim Paşa 1855'de Vezir olduğu ve iki kere Sadareti İhras eylediği halde Ahmed Bey 1859'da Balâ olabilmek Vükelâhğa ve Vezarete erişememiştir. Fakat hamiyetli ve afif bir adam olup Sadaretiindeki sakim hareketlerinden dolayı biraderine acı sözler söyleyip nasihatlerde bulunarak kendisini hiddetlendirdiği söylenir. Oğullarından olup Yeni Osmanlılar Cemiyetinin ileri gelenlerinden bulunan Mehmed Beyle kalem aştısından bir zat olan Ali Haydar Beyden ayrı birer maddede bahsedilmektedir.

AHMED CEVAD PAŞA, KABA AĞAÇLIZADE (Cevad Paşa'ya bkn.)

AHMED CELAL PAŞA (1830 - 1886) — Tanzimat devrinin büyük çehresi ve meşhur Sadrazam

Ahmed Celal Paşa

ğine tayin edilmiştir. Ölümü, makamı başında ve kalp sektesiyle vukua gelmiştir. Evladı yoktur.

AHMED CELALETTİN PAŞA, ÇERKEZ, SERHAFİYE (Ölm. 1927) — II. Abdülhamid sarayı mensuplarından bir zat olup ahlâna nisbetle Çerkez ve ifa ettiği vazifeden dolayı (Serhafiye) isimlerini taşır. Endamlı, sağının kendisini (Kel) diye anılmasını içine edecek kadar az olmasına rağmen yakışıklı bir Hünkâr yaveri Ferik'ti ve padişahın

Ahmed Celalettin Paşa

Ahmed Celalettin Paşanın hayatındaki en parlak

ve Abdülhamid devri tarihi için ehemmiyetli devre, Fransaya kaçan (Mızancı) Murad Beyi Padişahın emriyle 1897'de Parise giderek ve türlü vaatlerle gönlünü ederek memlekete dönmeğe razı ettiği sıralardır ve daha başka Jön Türkleri de avdete razı etmiştir. Kaldı ki, Padişahın muhalifleriyle bu suretle temas ede ede, muhaliflik kendisine de asılan olduğundan 1906 sıralarında Fransaya kaçıp Jön Türklerle reis olmak ve Veliâhd Reşad Efendi'yi, yani V. Mehmed'i tahta geçirmek, bunun için de memlekete bir fedai sokarak Sultan Hamid'i öldürtmek gibi sevdalara düşmeyecek değildi, ki bu keyfiyet Padişahın mühim bir hastalık geçirdiği ve sevgili oğlu Burhaneddin Efendinin Veliâhd yapılacağı tarzındaki şayiaların zuhur ettiği zamanlara rast gelmektedir.

Karısından kalan servetle birlikte kenli varını da debdebe ile yaşamak merakı ve bilhassa kumara inhimaklı yüzünden tüketen Ahmed Celalettin Paşa, 10 Temmuz inkılabından sonra memlekete döndü, herhangi bir mevki elde edemiyerek servetinin bakiyesini de Beyoğludaki (Serik Doryan) da tüketmekle mesgul oldu ve oyuncuları muhiti dışında tamamiyle unutulmuş bir halde öldü.

AHMED CEVAT EMRE (Emre'ye bkn.)

AHMED CEVAD PAŞA KABAĞAÇLI ZADE (Cevad Paşa'ya bk.)

AHMED CEVDET BEY (1861 - 1935) — Basın tarihimizde esaslı bir mevki bulunan bir şahsiyet olup (İkdam) ismindeki mühim ve uzun ömürlü gazeteyi kurmuş, pek değerli bazı neşriyat ile de irfan hayatımıza hizmet etmiştir. Aslen Rusya Müslümanlarından olan bütün tüccarı Hacı Ahmed Efendi isminde bir zatın oğludur.

Ahmed Cevdet Bey

İstanbulda doğmuş, ilk tahsil sırasında hususî hocalardan arapça ve fransızca öğrenmiş ve pek genç yaşında mütercimlikle (Tercümanı Hakikat) gazetesine girmiştir. Gazetede çalışırken Hukuk Mektebine de devam ederek bu mektebi bitirdikten bir müddet sonra Tömbeki Rejisinde, Osmanlı Bankasında memuriyet etmiş, fakat kendisini tamamiyle basın hayatına vermekte gecikmiyerek (Saadet), (Sabah), (Tarih) gazetelerinde Yazışları Müdürlüğünde bulunmuş, 1894'de de (İkdam) gazetesini tesis ederek bu gazeteyi II. Abdülhamid saltanatının son devresindeki en mühim gazete vaziyetine getirmiştir. Rejimin imkânı derecesinde kıymetli kalemlerin yazılarını, bu meyanda Hüseyin Rahmi'nin bir kaç romanını, Ahmed Rasim'in pek çok makalesini neşretmiştir. (İkdam)'ın bâriz bir vasfı da Türklüğünü Osmanlılıktan üstün tutup kendini (Türk gazetesi) sözyle takdim edişi, lisansında da o zaman için âzami derecede açık bir dil kullanışydı. Ahmed Cevdet Beyin (İkdam)'ı kurduktan sonra memleket harsı için ayrıca pek mühim bir, tâbîlik faaliyeti gösterdiğini, Evliya Çelebi'nin ilk altı cildini, Şemseddin Sami Beyin (Kamusu Türkî) sini ve Emrullah Efendinin tek cild olarak kalan (Muhitülmaarif) ini neşrettiğini kaydetmek bir vazifedir.

150 YILIN MESHURLAR ANSİKLOPEDİSİ

(Tarih Dünyası'ndan)

KÜLTÜR hayatımızda ilme aşkla bağ'ananların münasebatlarından milletçe, daha geniş mikyasta istifade imkânları aranmadığına geçen yazımızda işaret etmiş, çok defa heyetlerin başaramadıkları işleri, bilgin şahısların başarabileceklerini ve memleketimizde bu gibi kıymetlerin pek çok bulunduğunu ileri sürmüştük.

Bu yazımızda, mes'ut bir tesadüfle pek canlı bir misalinı okuyucularımıza arz edebiliyoruz. Bahsedeceğimiz eser, (150 Yılın Meşhurlar Ansiklopedisi).

Eser hakkında fikrimizi söylemeden önce, müessiri hakkında bir kaç söz söylemek isteriz. Pek vakıfane yazıları ile Yeni Tarih Dünyası okuyucularının da tamadıkları kıymetli muharrir Nahid Sırrı Örik, bir çok makale, roman ve klasiklerin tercümesiyle, Türk okuyucularına gerek lisanı, gerek Türkçeye tam mânâsıyla hakim ve üstad olduğunu çoktan ispat etmiştir. Yalnız bilmediğimiz bir tarafı, yakın tarihimize dair bilgisi idi ki, kültür hayatımızın da en büyük boşluklarından biri budur.

Nahid Sırrı Örik, bu boşluğu, uzun yıllar topladığı malûmatla olduğu kadar, nadir insanlarda bulunan bir zekâ kabiliyeti ile bütün hayatı boyunca tarihî hadiselerin içinde yaşamış insanlardan dinlediği vukuatı da, en hurda teferruatına kadar hafızasında saklayarak bugün (150 Yılın Meşhurlar Ansiklopedisi) ile bize sunmaktadır.

Ansiklopedi için, tamamiyle objektif ve ilmi bir görüş zaviyesinden Yeni Tarih Dünyası okuyucularına şunu kat'î olarak söyleyebiliriz ki, eser, şiddetle muhtaç bulunduğumuz bir boşluğu doldurmaktadır. İlk fasıkülden sunuları da öğreniyoruz: İnönü (Türk) Ansiklopedisinin A harfinde 48 kişi, Hayat Ansiklopedisinde 5 kişi, Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedide 20 kişi, Türk Meşhurları Ansiklopedisinde 22 kişi, İslâm Ansiklopedisinde 13 kişi varken, 150 Yılın Meşhurları Ansiklopedisinde A'da tam 88 kişi vardır.

(150 Yılın Meşhurlar Ansiklopedisi)'nin daha bir çok üstünlüklerine şahit oluyoruz. Nahid Sırrı Örik, her şeyden önce eserinde hakikî şöretlere yer vermiş, bugüne kadar çıkan ve heyetler tarafından hazırlanmasına rağmen, bir çok hatalara düşülen kısımları da tashih etmiştir.

Maalesef bir akademiden mahrum bulunan edebiyatımız, ilimimiz, başı boş, me-totsuz bir neşriyattan kurtulamamaktadır. Böyle olunca da pek tabii kontrolsüz, binnetice mesuliyet düşüncesinden âzade eserler, muhtaç bulunduğumuz bilgiyi de verememektedir. Bu, (hakikî kıymet) ile (değersiz neşriyat)'ın tefrikine imkân bulacaklarını bilemez hale gelmektedirler.

Tek gayesi, memleket kültürüne hizmet olan Yeni Tarih Dünyası, (150 Yılın Meşhurlar Ansiklopedisi)'ni, 150 yıl gibi çok büyük bir gerinin karanlıklarını aydın'atacak bir işle olacağına samimî olarak kanı bulunmaktadır. Nahid Sırrı Örik'i tebrik eder, memleket irfanına böyle kıymetli bir eser kazandırmaya vesile olduğu için de Ekicigil Yayınevine başarılar dileriz.

Niyazi Ahmed BANOĞLU